

KSENOFON

İKTİSAT ÜZERİNE
-OİKONOMİKOS-

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

YUNANCA ASLINDAN ÇEVİREN: ARİ ÇOKONA

Genel Yayın: 4971

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüphanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüphanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamayacaktır.

23 Haziran 1941

Maarif Vekili

Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

KSENOPHON
İKTİSAT ÜZERİNE -OIKONOMİKOS-

ÖZGÜN ADI
Οικονομικός

YUNANCA ASLINDAN ÇEVİREN
ARİ ÇOKONA

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2019
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
ALİ ALKAN İNAL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
NEBİYE ÇAVUŞ

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM, EKİM 2020, İSTANBUL

ISBN 978-625-405-144-9 (CİLTİ)
ISBN 978-625-405-143-2 (KARTON KAPAKLI)

BASKI-CİLT
DERYA MÜCELLİT SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
MALTEPE MAH. LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/80-81 TOPKAPI
ZEYTİNBURNU İSTANBUL
Tel: (0212) 501 02 72 - (0212) 501 35 91 Faks: (0212) 480 09 14
Sertifika No: 40514

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

HASAN
ÂLİ
YÜCEL

KLASİKLER
DİZİSİ

CCCLXXXVII

KSENOPHON

İKTİSAT ÜZERİNE
-OİKONOMİKOS-

YUNANCA ASLINDAN ÇEVİREN:
ARİ ÇOKONA

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

İçindekiler

Sunuş	vii
Oikonomikos	1
Kaynakça	83

Sunuş

Ksenophon'un Hayatı

Ksenophon, Peloponnesos Savaşı'nın ilk yıllarında, Atina'nın dış mahallelerinden Erkhia'da doğdu. Hymettos ve Pendeli dağlarıyla çevrelenen Erkhia, Atina'nın merkezinden yürüyerek üç, at sırtında bir saatlik mesafede bulunuyordu. Babası Gryllos ile annesi Diodora "atlılar" sınıfından soylulardı ve tarım yaptıkları geniş topraklara sahipti. Anabasis'teki tanıklığına göre (3.1.14-3.2.37) Kyros'la sefere çıktığında otuz yaşından büyüktü. Bu ve buna benzer tahminler yürütülerek MÖ 431 civarında doğduğu söylenebilir.

Diogenes Laertios çok yakışıklı olduğunu vurgularken hayatını şekillendirecek olan Sokrates'le nasıl tanıştığını da aktarır (II.6.48). Karizmatik filozof onunla dar bir sokakta karşılaşır, değneğiyle yolunu keserek insanların nerede iyi ve erdemli olarak yetişebileceğini sorar. Ksenophon yanıt veremeyince de ona "Öyleyse peşime takıl ve öğren," der.

Ksenophon, Dor âdetlerine hayran ve atletizmle ilgilenen Atinalı soylu gençler arasında yetiştiğinden yaşamında beden eğitimi, binicilik ve savaş önemli yer tutuyordu. Öğretmeni Sokrates'e felsefi düşüncesinin derinliği yüzünden değil, yüksek ahlakı ve görgü kurallarına hâkimiyeti yüzünden saygı duyuyordu. Peloponnesos Savaşı'nda çeşitli mu-

haberelerde Atinalı soyluların oluşturduğu süvari birliğinde görev aldı. Ülkesinin yenilgisini demokrasiden kaynaklanan disiplin eksikliğine bağlayan bazı soylular gibi demokratik yönetime karşı eleştirel bir tutum takındı. MÖ 411 ve MÖ 404'te kısa sürelerle iktidarı ele geçiren demokrasi karşıtlarına yakınlık gösterdi.

MÖ 401'de yakın dostu Boiotialı Proksenos onu Pers Krallığı'nın prensi Kyros'un ağabeyi II. Artakserkses'e karşı çıkacağı sefere davet eder. Genç Ksenophon'un maceraya düşkünlüğü felsefeye olan ilgisine üstün gelir. Ancak öğretmenine duyduğu saygı yüzünden onun düşüncesini almadan hareket etmek istemez. Sokrates öğrencisinin Peloponnesos Savaşı'nda Spartalılarla birlikte Atinalılara karşı savaştan Kyros'la yakın ilişkiler kurmasının tehlikeli olabileceğini düşündüğünden bu konuyu tanrılara danışmasını önerir. Macera düşkünü Ksenophon, Delphoi Tapınağı'na sefere katılıp katılmamayı değil, sefere katılırsa hangi tanrılara kurban vermesi gerektiğini sorar. Öğrencisinin bu kurnazlığına kızan Sokrates onu paylar, ama artık tanrı Apollon isteğini belirttiği için ona uymasını söyler.

Kyros'un seferine katılan Ksenophon, *Anabasis*'te ayrıntılarıyla anlattığı serüvenlerden sonra, başlarına geçtiği Kyros'un Yunanlı paralı askerlerini ülkelerine geri götürmeyi başarır. O tarihlerde Spartalılar Anadolu'daki Yunan şehirlerini Pers boyunduruğundan kurtarmaya karar vermişlerdir. Pers satraplar Tissaphernes ve Pharnabazos'a karşı General Thibron komutasında bir ordu gönderirler. Kyros'un paralı Yunan birliğinden artakalan yaklaşık 5.000 askerle Ksenophon da bu sefere katılır.

Anadolu'da Perslere karşı savaştan Spartalı birliklerin başına daha sonra Agesilaos getirilir. Ksenophon onunla yakın dost olur ve MÖ 394'teki Koroneia Savaşı'nda onun yanında Atinalılara karşı savaşır. Vatanına karşı savaşması üzerine Euboulos'un önerisiyle yapılan bir oylamayla

Atina'dan sürgün edilir (Diogenes Laertios, II.6.52). Ksenophon sürgün edilince bütün mal varlığına el konur. Dostu Agesilaos'un önerisiyle Spartalılar ona Olympia'ya bir saatlik mesafede bulunan Skillous'ta (*Anabasis* V.3.7) büyük bir çiftlik verirler.

Ksenophon karısı Phelisia ve Sparta geleneklerine göre eğittiği oğulları Gryllos ve Diodoros'la burada barış ve huzur içinde yaşar. Çiftliğinin idaresi, av, balıkçılık ve çok sevdiği binicilikle uğraşarak günlerini geçirir. Zamanının büyük bir kısmını harcayacağı kitaplarını yazmaya da burada başlar. Sparta ile Thebai arasındaki çatışmalar yoğunlaşınca hayatı tekrar altüst olur. MÖ 370'teki Leuktra Savaşı'ndan sonra Eleialılar Skillous'u ele geçirince onu çiftliğinden kovarlar. Ailesi ve birkaç kölesiyle Korinthos'a sığınır. Burada Thebaililere karşı Spartalılarla ittifak kuran Atina ile tekrar ilişkiye girer. Yirmi dört yıl önce sürgün edilmesini isteyen Euboulos bu kez sürgün cezasının affedilmesi için oylama yapılmasını önerir.

Vataniyle ilişkilerinin düzelmesi üzerine oğullarından Mantinea Savaşı'na (MÖ 362) katılmalarını ister. Savaşta büyük yararlılık gösteren oğlu Gryllos ölür. Ksenophon oğlunun ölümünü metanetle karşılar, "Bir ölümlünün babası olduğumu biliyordum," der. Babasını onurlandırmak için birçok Atinalı, Gryllos'un cenazesinde konuşma yapar. Pausanias –kanıtlamayacağını da ekleyerek– Akropolis'teki bir resimde çizilen iki atlının Ksenophon'un oğulları olduğunu iddia eder (I.22.4). Ksenophon sürgün kararının kalkmasından sonra Atina'ya hiç dönmeden MÖ 355'te Korinthos'ta ölür.

Eserleri

Ksenophon antik Yunan geleneğinin iyi ve erdemli yurttaş tanımına örnek gösterilebilecek bir insandı. Pratik haya-

ta yatkınlığı vardı. İyi bir avcı, süvari ve askerdi. Dindardı, kurban törenlerinde kurbanların üzerindeki işaretleri yorumlayacak derecede dinî bilgiye sahipti. Maceraperest yapısı yüzünden genç yaşında ülkesinden ayrılarak başarı ve mutluluğu uzak yerlerde aradı.

Önce Anadolu'ya giderek örnek bir hükümdar olarak gördüğü Kyros'la tanıştı. Kültürüne ve zekâsına hayran kaldığı genç prensi *Anabasis'te* ayrıntılarıyla tanıtır. *Anabasis* bir tür savaş güncesi, askerî röportaj, hatta çeşitli ülke ve şehirler hakkında verdiği bilgilerle bir seyahatnamedir. Bir devlet adamının eğitimi ve ailenin önemi üzerindeki düşüncelerini *Kyros'un Eğitimi'nde* anlatır. Tarihsel bir roman olan bu eserde Akhaemenid hanedanının kurucusu Kyros'un ideal bir eğitim sürecinden geçişi ele alınır. *Kyros'un Eğitimi* Ksenophon'un düşünce alanında verdiği en özgün ve gösterişli eserdir. Buna ek olarak yazdığı *Hieron* ya da *Tiranlık Hakkında* bir kral ile bir şairin krallık hakkında yaptıkları konuşmalardan oluşur.

Ksenophon hamisi Sparta Kralı Agesilaos ile Sparta'ya olan sevgi ve saygısını *Hellenika*, *Agesilaos* ve *Lakedaimonların Devleti* kitaplarında ifade eder. Thukydides'e duyduğu hayranlık nedeniyle onun yarım kalmış *Yunan Tarihi'ni* tamamlamaya çalışan Ksenophon MÖ 411-MÖ 362 yıllarını anlatan *Hellenika'yı* yazar. MÖ 403'ten sonraki olayları anlatırken kendisinin ve başta Spartalılar olmak üzere tanıştığı çeşitli çevrelerin deneyimlerine dayanan Ksenophon bazen çarpıtmaya kadar varan önyargılı bir yaklaşımla hareket eder ve birçok önemli olayı anlatmadan geçer. Bu nedenle araştırmaya dayalı nesnel ve kapsamlı tarihçiliğin uzağında kalır. Thukydides'e öykünerek yazdığı konuşmalar siyasetin temel ilkelerini değerlendirmekten çok fıkra ve özdeyişler anlatmaya, hitabet gösterileri yapmaya yöneliktir.

Ksenophon her zaman sevdiği, örnek bir insan olarak algıladığı Sokrates'in MÖ 399'daki haksız ölümü hakkında düşüncelerini belirtme, hocasının adını aklama ihtiyacı-

nı duyar. Yazdığı ilk eser olan *Sokrates'in Savunması*'nda hocasının dindarlığını ve ahlakını öne çıkarır, aleyhindeki suçlamaların doğru olmadığını kanıtlamaya çalışır. Daha sonra yazdığı ve hocasının söylediklerinden aklında kalanları kâğıda geçirdiği *Anılar* ile *Şölen'de* hocasını temize çıkarmayı amaçlar. Ksenophon'un Sokrates'i Platon'dan farklı bir yorumla ele alması felsefi tartışmalardan çok kişisel öyküler, sofra sohbetleri ve eğitimin daha pratik yönleriyle ilgilenmesine bağlanabilir. Ksenophon ev yönetimi üzerine yazdığı *Oikonomikos*'ta Sokrates'ten söz eder. Ama diyaloglar hâlinde yazılmış bu eserdeki düşünceler bütünüyle kendisine aittir. Son olarak iyi bildiği avcılık, binicilik ve yöneticilik konularında da kitaplar yazar.

Ksenophon'un bütün eserleri akıcılıkları, son derece başarılı tasvirleri ve özellikle yalın dilleriyle tanınır. Anlatımdaki berraklığı yüzünden Diogenes Laertios'a göre ona *Attika Mousa'sı*, Souda sözlüğüne göre de *Attika arısı* deniyordu. Plutarkhos güzel dili için onu över. Ardıllarından Arrianos belirgin şekilde tarzını taklit eder. Hayranlığı o dereceye varır ki Büyük İskender'in seferlerini anlatan kitabına *Aleksandros'un Anabasis'i* adını verir.

Uzun yıllar boyunca Atina dışında yaşaması ve başka bölgelerden Yunanlılarla yakın ilişkilerde bulunması dilini Attika diyalektinin katı kuralcılığından uzak tutar. İon ve Dor lehçelerinden kelimeler kullanır, onların söz diziminden etkilenir. Kitapları Spartalılardan Atinalılara, filozoflardan okuryazar kadınlara kadar geniş bir kitleye seslendiğinden herkesin anlayabileceği bir dil kullanmaya özen gösterir.

Düzyazıda pek kullanılmayan epik ve lirik şiire özgü kelimeleri sık kullanması eserine şiirsellik katar. Çağdaşları bu yeniliklerini biraz yadırgamakla birlikte akıcılığını ve anlatımdaki yetkinliğini takdir ediyorlardı. Yalın tarzı ve berrak anlatımı Helenistik dönemde dünyanın en popüler dili hâline gelecek olan Yunanca Koine lehçesinin öncüsü oldu.

Belki de bu yüzden Roma döneminde çok okunmuş, çok sevilmiştir. Kolay anlaşılabilirliği nedeniyle Yunanistan'ın ortaokul ve liselerinde öğrenciler antik Yunanca öğrenmeye Ksenophon'un eserleriyle başlar.

Ksenophon'un günümüze kadar gelebilen eserleri antiki-teden beri şu ana başlıklar altında tasnif edilmiştir:

I. Tarihî eserler: *Kyrou Anabasis* ya da *On Binlerin Dö-nüşü*, *Kyropaedia* (*Kyros'un Eğitimi*), *Hellenika* (*Yunan Ta-rihi*), *Agesilaos*.

II. Felsefî diyaloglar: *Sokrates'in Savunması*, *Symposion* (*Şölen*), *Oikonomikos* (*İktisat Üzerine*), *Memorabilia* (*Anı-lar*), *Hieron* ya da *Tiranlık Hakkında*.

III. Didaktik eserler: *Lakedaimonların Devleti*, *Atinalıla-rın Devleti*, *Gelirler Hakkında*, *Süvariler Hakkında*, *Atçılık Hakkında*, *Avcılık Hakkında*.

Oikonomikos

Oikonomikos (*İktisat Üzerine*) Ksenophon'un öğretme-ni Sokrates'in güçlü kişiliği etrafında inşa ettiği dört felsefi diyalogdan biridir. Bu eserlerde Sokrates dindar, sağduyu-lu, adil, yurtsever, yasalara saygılı ve yaşamını yurttaşla-rını daha erdemli kılmaya adanmış biri olarak resmedilir. *Oikonomikos*'ta yazar Sokrates'i çok sevdiği bir konuyla, "ekonomi"yle ilgili konuşturur. Ksenophon isim babalığını yaptığı bu terimi günümüzdeki anlamından biraz farklı kul-lanır. Ayrıntılarıyla açıklamış olduğu gibi oikos (οἶκος) "ev" ve nomos (νόμος) "yasa, düzen" kelimelerinden türettiği te-rim kaba bir yaklaşımla "ev düzeni" diye çevrilebilir. Ancak oikos sadece bir konut değildir, bir ailenin kent dışındakiler dâhil sahip olduğu bütün taşınır ve taşınmaz varlıklarla için-de yaşayan özgür ve köle tüm insanları da kapsadığından mülk yönetimi, işletmecilik ve yöneticilik anlamlarını da taşır. Bu yüzden metnin içinde geçen oikos, oikonomia ve

oikonomikos terimlerini cümlelerin içeriğine göre farklı kelimelerle çevirmeyi uygun gördük.

Kitap Atina'nın taşrasında yaşayan örnek bir yurttaşın ekonomik hayatını anlatır. Yazarın ekonomiyle ilgili diğer kitabı *Gelirler Hakkında* ise kamu ekonomisiyle, Atina'nın kamusal gelirleri ve bunların nasıl artırılabilirliğiyle ilgilidir.

Diyaloga iki kişi, Sokrates ile Kritoboulos katılır, ancak yanlarında adları verilmeyen, sohbete katılmayan ve konuşulanları dinlemekle yetinen başka dostları da vardır (*Oikonomikos* 3, 1). Ksenophon mekân betimlemelerini önemseyen Platon'dan farklı olarak diyalogun nerede yapıldığına ilişkin hiçbir bilgi vermez. Kitabını *Anılar*'da sık başvurduğu bir yöntemle: "Bir keresinde onun ... hakkında şöyle konuştuğunu duymuştum" cümlesiyle başlatır.

Kritoboulos, Sokrates'in yaşıtı, yakın dostu, hayranı ve öğrencisi Kriton'un oğludur. Büyük bir servetin mirasçısı olduğundan harcamalarına hiç dikkat etmeden kendini eğlencelere verebileceğine inanır. *Anılar*'ın ve *Şölen*'in de başkilerindendir. Sokrates yakın dostunun oğlu ve öğrencisi Kritoboulos'u mülkünü verimli bir şekilde işletmesi gerektiğine ikna etmeye çalışır. Gelirlerinin büyük kısmını tarımdan elde ettiği için toprağını en iyi nasıl işleyeceğine ilişkin bilgiler de verir. Araştırmacılara göre kitabın yazıldığı tarihlerde toprak bir yılda değerinin %8'i, başkalarına kiralanan köleler de değerlerinin %20-50'si kadar gelir sağlıyordu. Hava şartlarının önceden bilinmemesi ve kölelerdeki yüksek ölüm oranlarına rağmen çiftçilik ve köle emeği ticareti yüksek kâr getirmekteydi. Ancak Ksenophon'a göre üretimin verimini artırmak bir sanat, bir bilimdir ve doğrudan insanları yönetme yetisiyle ilgilidir.

Diyalog kabaca iki kısma ayrılır. Birinci bölümden yedinci bölüme kadar Sokrates ile Kritoboulos yöneticiliğin ve tarımın önemi hakkında sohbet ederler. İkinci kısımda ise Sokrates örnek yurttaş olarak tanımladığı bir toprak sahibiyle, İskhomakhos'la yaptığı bir konuşmayı aktarır.

Bu kısımda Kritoboulos pasif bir dinleyici, Sokrates de öğretmen kimliğinden sıyrılarak işletmecilikte deneyimli bir çiftlik sahibi olan İskhomakhos'un öğrencisi konumundadır. Ancak İskhomakhos kisvesi altında yazarın gizlendiği açıktır. Ksenophon hayatının en mutlu yıllarını sevgili eşi ve oğullarıyla Skilous'taki çiftliğinde geçirmiş, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmıştı. Topraklarında inşa ettirdiği Artemis Tapınağı'ndaki sunakta çevredeki köylüler kurbanlar sunuyordu ve aynı İskhomakhos gibi iyi bir süvari ve başarılı bir avcıydı. Ksenophon'un Sokrates'i tarımla ilgili bir diyalogda konuşturması ona olan saygısını belirtmeyi değil söylediklerine saygınlık katmayı amaçlar. Öğretmeninin diyalektik yöntemini kullanarak evliliğin değeri, çiftçilik ve insanları yönetme erki hakkındaki düşüncelerini ifade eder.

Araştırmacılara göre kitabın yayımlanış tarihi yazılış tarihiyle aynı değildir. Birinci kısım için kabaca MÖ 390-371, ikinci kısım için de MÖ 371-361 tarihleri verilir. Kitabın ilk yedi bölümü yazarın çiftliğinde yaşadığı huzurlu yıllarda yazılmış olmalı, tarzı *Anılar*'ı andırır. İkinci kısım ise Atina'yla ilişkileri düzene girdikten sonra yazılmış olmalı ve toprak sahibi zengin bir Atinalının hayatını anlatır. Agorada yabancı konuklarla buluşmaktan, Lykabetos ile Phaleron'dan, çorak tarlalar satın alarak onlara değer kazandırmaktan söz eder ve yıllar önce çiftliğini işletirken edindiği bilgileri aktarır.

Ksenophon özellikle kitabın ikinci kısmında ülkesinin menfaatleri açısından endişelerini dile getirir. Atinalılar güçlü bir orduya sahip olabilmek için maddi varlıklarını en iyi şekilde işletmeli, gelirlerini artırmalıdır. MÖ 362'deki Mantinea Savaşı'nı izleyen büyük ekonomik krizden sonra toprağa yatırım yapmaları, "evlerini" bir düzene sokmaları gerekir. Ksenophon bu savaşta oğlu Gryllos'u kaybetmiştir. Kendisi savaşamayacak yaşta olduğu için ülkesine deneyimleri ve bilgileriyle hizmet etmek ister.

Oikonomikos'ta kadınların erkeklerden farklı yaratıldıkları belirtilir. Onlar ev içindeki, erkekler de ev dışındaki

işler için yaratılmıştır. Bazı alanlarda erkeklerden zayıf, bazı alanlarda ise onlardan üstündürler. Ama iki cins birbirlerine saygı ve sevgiyle yaklaşmalı, ailenin refahı için birbirlerini tamamlayarak birlikte çalışmalıdır. Ksenophon'un bu tutucu denebilecek yaklaşımı, "Savaşta ölen askerlerin dul eşleri hakkında iyi ya da kötü hiçbir şey söylenmemelidir," diyen çağdaşı Perikles'in yaklaşımıyla kıyaslandığında ilerici bile sayılabilir. Hele kendisinden çok genç olan eşinden anlayış, sevgi ve şefkatle söz etmesi, çağının kadın-erkek ilişkileri için bir devrimdir.

Oikonomikos yazıldığı tarihten itibaren içeriği ve etik öğretisiyle takdir edilmiş, ilgiyle okunmuştur. Theophrastos kitabı elinin altında bulunduruyor, ondan sık sık yararlanıyordu. Vergilius *Georgica*'yı (*Tarım Hakkında*) yazarken bu kitaptan esinlendi, Cicero da Latinceye çevirdi. Ksenophon'un eserlerinden *Anabasis* ilk askerî tarih kitabı ve *Kyros'un Eğitimi* ilk tarihî roman olduğu gibi, *Oikonomikos* da tarihin ilk iktisat ve işletmecilik kitabıdır. İnsanların "rıızalarını alarak onlara hükmetme" sanatını ele alır. Çağının sosyal, ekonomik ve hukuki hayatı hakkında değerli bilgiler aktarır, mutluluk ve refah içinde yaşamamanın yollarını öğretir.

* * *

Çeviride kitabın Yunanca aslı (*Xenophontis opera omnia*, vol. 2, 2nd, E. C Marchant, Clarendon Press, Oxford, 1921) kullanıldı. Yapılan çeviri çağdaş Yunanca (Efi Dimitriadou-Toufeksi, Zitros Yayınları, 2007) – (Moros Vangelis, Synhroni Orizontes Yayınları, 2004) – (A. Papageorgiou, Kaktos Yayınları, 1993) ve İngilizce (E. C. Marchant, Heinemann / Harvard, London (1968) – (H. D. Dakyns, Createspace Independent Publishing Platform, 2013) çevirileriyle karşılaştırıldı.

Ari Çokona
İstanbul, 2020

İKTİSAT ÜZERİNE
-OİKONOMİKOS-

1. BÖLÜM

[1.1] Bir keresinde Sokrates'in mülk yönetimi¹ hakkında şöyle konuştuğunu duymuştum:

SOKRATES – Söyle bana Kritoboulos,² mülk yönetimi tıp, demircilik ya da marangozluk gibi bir sanatın³ adı mıdır?

KRİTOBOULOS – Bana öyle geliyor.

[1.2] SOKRATES – Dolayısıyla bu sanatların her birinin konusunu belirleyebildiğimiz gibi mülk yönetiminin de konusunu belirleyebilir miyiz?

KRİTOBOULOS – Bana göre başarılı bir mülk yöneticisinin işi mülkünü⁴ iyi yönetmektir.

[1.3] SOKRATES – Bir başkası da yönetmesi için mülkünü ona teslim ettiğinde kendi mülküymüşçesine iyi yönetebilir

1 Ksenophon oikos (οἶκος) “ev” ve nomos (νόμος) “yasa, düzen” kelimelerinden türettiği oikonomia (οἰκονομία) terimini “mülk idaresi” ya da “işletmecilik” anlamlarında kullanıyor. Kelime zamanla bizim kullandığımız “ekonomi”ye evrilmiştir.

2 Sokrates'in yakın öğrencisi ve arkadaşı Kriton'un oğlu olan Kritoboulos çok zengindi. Ksenophon ona *Anılar*'da ve *Şölen*'de de yer verir.

3 Ksenophon'un kullandığı episteme (ἐπιστήμη) teriminin sözlük anlamı “bilim” olduğu hâlde burada daha çok “sanat, zanaat” anlamında kullanılıyor.

4 Sözlük anlamı “ev” olan, Antik Yunan uygarlığının temel yapı taşı oikos (οἶκος) bir ailenin fertlerini, çalışanlarını, kölelerini, bunların yaşadığı mekânları ve ailenin sahip olduğu menkul ve gayrimenkul bütün mülklerini kapsıyordu. Hem üretim, hem de tüketim merkezi olan oikos'ta, yaşam için gerekli olan bütün ürünler bulunur ve ortak biçimde üretilip tüketilirdi. En uygun Türkçe karşılığı “aile mülkü” olabilir.

mi? Çünkü bir marangoz kendisi için olduğu kadar bir başkası için de aynı derecede iyi çalışabilir. Bir mülk yöneticisi de aynısını yapabilmelidir.

KRİTOBOULOS – Bana öyle geliyor Sokrates.

[1.4] SOKRATES – Dolayısıyla mülk yönetimi sanatına vâkıf biri kendisine ait serveti olmasa bile başka birinin mülkünün işletmesini üstlendiği için o mülkü inşa edenler gibi bir ücret⁵ almalı mıdır?

KRİTOBOULOS – Zeus adına evet! Hatta mülkün [düzgün bir şekilde varlığını sürdürmesi için gereken] masraflarını karşılayabilir ve servetini artırabilirse bu ücret bayağı dolgun olmalıdır.

[1.5] SOKRATES – Mülk derken neyi kastediyoruz? Aca-ba ev kelimesiyle aynı anlama mı geliyor,⁶ yoksa bir insanın evi dışında sahip olduğu⁷ başka her şey de mülkünün bir parçası mıdır?

KRİTOBOULOS – Ben de öyle düşünüyorum. Hatta yaşadığı kentin dışında sahip olduğu her şey de aile mülkünün bir parçasıdır.

[1.6] SOKRATES – Bazı insanların düşmanları da var değil mi?

KRİTOBOULOS – Zeus adına evet, hatta bazılarının çok düşmanı var.

SOKRATES – Bu durumda bir insanın düşmanlarının da aile mülkünün bir parçası olduğunu söyleyebilir miyiz?

KRİTOBOULOS – Bir insanın düşmanlarının sayısını artırdığı için ücret alması gerçekten de gülünç olurdu.

5 Antik Yunanistan’da ev ya da çiftliklerin kâhyası genellikle bir köle olurdu. Yazar azat edilmiş bir köle ya da özgür bir yurttaşın da ücret karşılığı bu işi yapabileceğini belirtiyor.

6 Yazar burada oikos (οἶκος) “ev, aile mülkü” ve oikia (οἰκία) “konut” kelimelerinin tanımını veriyor.

7 Antik Yunancada ktema (κτῆμα) “sahip olunan şey” kelimesi eşleri, arkadaşları ve köleleri de kapsıyordu. Daha sonraki yüzyıllarda “gayrimenkul” anlamına evrildi. Burada “servet” anlamında kullanılıyor.

[1.7] SOKRATES – [Sana bu soruyu] bir insanın sahip olduğu her şeyin aile mülkünün bir parçası olduğunda anlaştığımız için sordum.

KRİTOBOULOS – Zeus adına, bunu sahip olunan iyi şeyler için söylemiştik. Kötü bir şeye sahip olduğumuzda buna servet diyemeyiz.

SOKRATES – Bana öyle geliyor ki sen insanlara yararlı olan şeylere servet diyorsun.

KRİTOBOULOS – Elbette öyle, çünkü zarar veren şeylerin servet değil kayıp olduğuna inanıyorum.

[1.8] SOKRATES – Bu durumda bir at satın alan biri ondan yararlanmayı bilmezse, ona binip düşer ve zarar görürse at onun için bir servet değil midir?

KRİTOBOULOS – Servetin iyi bir şey olduğuna inanıyorsak değildir.

SOKRATES – Dolayısıyla onu ekip biçene çalışmasının karşılığında [yarar sağlamak yerine] zarar veriyorsa toprak da servet değildir.

KRİTOBOULOS – Bir insanın geçimini sağlayacağına onu aç bırakıyorsa toprak da servet değildir.

[1.9] SOKRATES – Bunu koyunlar için de söyleyebilir miyiz? Bir insan koyun yetiştirmeyi bilmediği için bu işten zarar ediyorsa koyunların onun için hiçbir değeri yok mu?

KRİTOBOULOS – Evet, bana öyle geliyor.

SOKRATES – Demek ki sen yararlı olan şeylerin değerli olduğuna, olmayanların da değersiz olduğuna inanıyorsun.

[1.10] KRİTOBOULOS – Evet, öyle!

SOKRATES – Dolayısıyla bir şey onu kullanmasını bilen için değerliken, onu kullanmasını bilmeyen için değersizdir. Örneğin bir kaval⁸ onu çalmasını bilen biri için servetken, çalmasını bilmeyen biri için taştan değersizdir.

8 Özgün metinde aulos (αὐλός). Kamıştan yapılan iki ya da beş delikli nefesli müzik aleti. Çoğu zaman çalgıcılar boyları farklı iki aulos'tan oluşan bir enstrümanı da çalardı. Diaulos (διαυλός) adıyla bilinen bu enstrüman aulos kelimesinin çoğulu olan auloi (αὐλοί) adıyla da biliniyordu.

KRİTOBOULOS – Onu satması durumu dışında öyle!

[1.11] SOKRATES – Söylediklerimizden şu çıkıyor: Bir insan kavalını satarsa bu onun için bir servettir, ama çalmasını bilmediği hâlde elinde tutmaya devam ederse servet değildir.

KRİTOBOULOS – Yararlı olan şeylerin servet sayılması gerektiğini söylediğimize göre sohbetimiz güzel ilerliyor Sokrates. Dolayısıyla bir kaval satılmayıp [elde tutulduğu zaman] yarar sağlamadığı için servet değildir, oysa satıldığı zaman servet olur.

[1.12] SOKRATES – Bir insan onu satmasını bilirse öyle olur. Onu nasıl kullanacağını bilmediği bir nesne olarak satarsa, deminki akıl yürütmene göre satılmasına karşın kaval yine de değer taşımaz.

KRİTOBOULOS – Kullanmasını bilmeyen için paranın da değer taşımadığını ima ediyorsun galiba Sokrates.

[1.13] SOKRATES – Sadece yarar sağlayan şeylerin servet sayılması gerektiğine sen de katılırsın sanırım. Bir insan para harcayarak bir hetaira⁹ satın alırsa ve öyle yaparak bedenine, ruhuna ve mülküne zarar verirse para onun için nasıl yararlı olabilir?

KRİTOBOULOS – Kesinlikle olmaz. Aksi takdirde yendiği zaman insanları delirten ban otunun¹⁰ da bir nimet olduğunu kabul etmemiz gerekirdi.

[1.14] SOKRATES – Bu durumda bir insan parayı kullanmasını bilmiyorsa onu yararlı bir şey saymamalı ve ondan uzak durmalıdır Kritoboulos. Ya arkadaşlar, kendilerinden yarar sağlanabiliyorsa onlar için ne diyebiliriz?

9 İyi eğitilmiş ve kültürlü kadın arkadaşlara verilen isim. Hamileriyle cinsel ilişkileri olsa da hetairalar (ἑταῖραι) sıradan seks işçileri değildi.

10 Özgün metinde hyoskyamos (ὑοσκύαμος); hyos (ὑος) “domuz” ve kya-mos (κύαμος) “bakla” kelimelerinden türetilen bir yaban otu. Domuzlar yapraklarını ve tohumlarını zarar görmeden yiyebilir. Dioskurides (MÖ I. yüzyıl) etkin bir uyku ilacı ve ağrı kesici olduğunu, çok dikkatli kullanılması gerektiğini söyler. Aşırı miktarları körlüğe, deliliğe ve ölüme yol açabilir. Orta Çağ’da büyücülerin çok kullandığı bir bitkiydi.

KRİTOBOULOS – Zeus adına, onlar servettir. Hatta boğalardan daha yararlı iseler onlardan daha büyük servettirler.

[1.15] SOKRATES – Bu durumda düşmanlarından yarar sağlayabilen¹¹ biri hakkında düşmanları onun servetidir diyebilir miyiz sence?

KRİTOBOULOS – Diyebiliriz kanımca.

SOKRATES – Dolayısıyla onlardan yararlanabilmek için düşmanlarına nasıl davranılması gerektiğini bilmek iyi bir mülk yöneticisinin¹² özelliklerinden biridir.

KRİTOBOULOS – Kesinlikle.

SOKRATES – Gerçekten de öyle Kritoboulos. Savaş sayesinde mülklerini artıran bir sürü kişi ve tiran¹³ görüyoruz.

[1.16] KRİTOBOULOS – Kanımca doğru söylüyorsun Sokrates. Ama buna ne dersin? Bazı insanların çalışarak mülklerini artırabilecek yetenek ve olanaklara¹⁴ sahip oldukları hâlde servetlerini artırmak için hiçbir şey yapmadıklarını görüyoruz. Bu durumda yeteneklerinin kendilerine yarar sağlamadığını anlıyoruz. Bu insanlar hakkında herhangi bir şey söyleyebilir miyiz, yoksa onları değerlendirmek istemeyen biri için ne yeteneklerin ne de sahip olunan olanakların servet sayılacağını mı söyleyelim?

SOKRATES – Köleler hakkında mı konuşmamızı istiyorsun Kritoboulos?

[1.17] KRİTOBOULOS – Zeus adına hayır Sokrates, ben soylu kökenden geldikleri izlenimini uyandıran bazı insanlar

11 Yazar düşmanların rakiplerini daha dikkatli ve yaratıcı olmaya zorlayarak onlara yararlı olabileceğini kastediyor.

12 oikonomos (οἰκονόμος)

13 Yönetime zorla el koyan, hukuk ve anayasa kurallarından bağımsız bir yönetim biçimi sergileyen önder. Platon ve Aristoteles'e göre aldığı kararlarda hukuk dışına çıkan, egemenliği altındakilerden çok kendi hakkını gözetken, başkalarına olduğu kadar kendi halkına da şiddet gösterenler tiran olarak tanımlanır.

14 Maddi olanaklar, yani sermaye kastediliyor.

hakkında konuşmak istiyorum. Kimileri savaş, kimileri de barış sanatlarında yetenekli oldukları hâlde bu yeteneklerini değerlendirmek istemezler. Bunun nedeni de kanımca onları çalıştıracak efendilere sahip olmamalarıdır.

[1.18] SOKRATES – Mutlu olmayı dilemelerine ve mülk sahibi olmak için yapmaları gerekenleri yapmak istemelerine rağmen onlara hükmedenler buna engel oluyorsa nasıl efendileri olmaz?

KRİTOBOULOS – Görünmedikleri hâlde bu insanlara hükmedenler de kim?

[1.20] SOKRATES – Zeus adına, görünmez değil, tam tersine son derece görünürler. Tembellik, ruhsal zayıflık ve ihmalkârlığın kusur olduğuna inanıyorsan eğer, çok kötü efendiler olduğunu sen de bilirsin. Keyif verdikleri bahaneyle insanları kandıran birtakım başka kadın efendiler¹⁵ de var. Kumarın ve kötü insanlarla ilişkide bulunmanın keyif gibi görünen acılar olduğunu ve kendilerine hükmederek yararlı şeyler yapmalarını engellediği zamanla [bu etkinliklerin] kurbanları tarafından da anlaşılır.

[1.21] KRİTOBOULOS – Ama çalışmaları bu keyiflerle engellenmeyen, tam tersine gelir elde etmek üzere büyük bir hırsla işlerine sarıldıkları hâlde mülklerini tüketen ve büyük zorluklarla karşılaşan başkaları da var Sokrates.

[1.22] SOKRATES – Onlar da köledir, hem de çok sert efendilerin kölesidir. Kimileri oburluğun, kimileri şehvetin, kimileri içkinin, kimileri de bazı masraflı saçma tutkunun kölesidirler. [Bu tutkular] etkileri altına aldıkları insanlara öyle sert [biçimde] hükmederler ki genç oldukları ve çalışabildikleri süre içinde çalışmaları karşılığında kazandıkları her şeyi tutkularını tatmin etmek üzere harcamaya zorlarlar. Güçten düştükleri ve yaşlandıkları için çalışamayacak duru-

15 hedone (ἡδονή) “keyif, zevk” kelimesi Yunanca dilbilgisi kurallarına göre dişil olduğu için zevk veren etkinliklere dişil cinsiyet yakıştırılıyor.

ma geldikleri zaman da onları yaşlılıklarını yoksulluk içinde yaşamaya terk ederek başkalarını köleleştirmeye çalışırlar. [1.23] Dolayısıyla Kritoboulos, özgürlüğümüz için en az silah zoruyla bizi köleleştirmeye çalışanlarla savaştığımız kadar tutkularımızla da savaşmalıyız. Savaşta bazen dürüst ve erdemli düşmanlar köleleştirdikleri insanları ıslah ederek onları daha iyi olmaya zorlar ve kalan hayatlarını daha rahat yaşamalarını sağlar. Oysa [demin söz ettiğimiz] kadın efendiler insanlara hükmettikleri süre boyunca onların bedenlerine, ruhlarına ve mülklerine zarar vermeye devam ederler.

2. BÖLÜM

[2.1] Kritoboulos bundan sonra şöyle devam etti:

KRİTOBOULOS – Konumuzla ilgili söylediklerin bana gayet inandırıcı geldi. Kendimi incelediğim zaman kanımca tutkularımı denetleyebildiğimi görüyorum. Dolayısıyla mülkümü nasıl artıracığımla ilgili öğütlerde bulunursan, senin “kadın efendi” diye tanımladığın [tutkuların] beni engelleyeceğini sanmıyorum. Bu yüzden duraksamadan verebileceğin en güzel öğüdü ver. Yoksa yeterince zengin olduğumuzu ve daha fazla servete ihtiyaç duymadığımızı mı düşünüyorsun Sokrates?¹⁶

[2.2] SOKRATES – Beni kastediyorsan eğer, gerçekten de daha fazla paraya ihtiyacım olmadığını, yeterince zengin olduğumu düşünüyorum. Ama sen Kritoboulos, bende çok yoksulmuşsun hissini uyandırırıyorsun ve Zeus adına, bazen sana çok acıyorum.

[2.3] KRİTOBOULOS – (Gülümseyerek) Tanrılar adına Sokrates, senin mülklerin kaç, benim mülklerim de kaç satılabilir sanıyorsun?

16 Konuşmayı dinleyen başkaları da olduğu için Kritoboulos cümlesini çoğul şahısla kuruyor.

SOKRATES – İyi bir alıcı bulursam, evim dâhil, sahip olduğum her şeyin kolaylıkla beş mna¹⁷ edebileceğini sanıyorum. Ama senin mal varlığının bunun yüz katından fazla olduğundan eminim.

[2.4] KRİTOBOULOS – Bunu bildiğin hâlde daha fazla paraya ihtiyaç duymadığını ve yoksulluğum için bana acıdığını nasıl söylersin?

SOKRATES – Benim servetim ihtiyaçlarımı sağlamaya yetiyor. Ama sen tercih ettiğin hayat tarzı ve sahip olduğun şöhretle üç katı servetin de olsa onunla yetinemezsin.

KRİTOBOULOS – Bu nasıl olabilir?

[2.5] SOKRATES – Öncelikle çok sayıda ve büyük kurbanlar¹⁸ sunmak zorunda olduğunu görüyorum. Aksi takdirde ne tanrılar ne de insanlar sana katlanır. İkinci olarak sana çok sayıda yabancıyı¹⁹ cömertçe konuk etmek yakışır. Ayrıca hemşerilerine ziyafetler vermek ve onlara armağanlar dağıtmak zorundasın, yoksa hiç taraftarın²⁰ kalmaz.

17 Atina'nın para birimi drakhme idi. 100 drakhme bir mna, 60 mna bir talanton ediyordu. Bir mna yaklaşık 430 gram gümüş değerindeydi. Aristophanes *Servet*'te 8 drakhmelik ayakkabılardan ve 20 drakhmelik elbiselerden söz eder. O tarihlerde vasıfsız bir köle 100-150, bir atölyeyi yönetebilecek deneyime sahip, mesleğinde usta bir köle de 600 drakhmeye satılıyordu.

18 Antik dönemde bütün yurttaşlar tanrılara kurbanlar sunardı. Zenginler toplumsal hiyerarşideki konumlarını sürdürmek için pahalı ve gösterişli kurban törenleri düzenlemek zorundaydı. Bunu yapmamak ayıplanır, cimrilik ve tanrılara saygısızlık olarak algılanırdı. Kurban edilen hayvanların etleri halka dağıtılırdı.

19 Antik Yunan toplumunda ksenia (ξενία) “konuk ağırlamak” önemli bir kavramdı. “Misafirperver” anlamına gelen Ksenios sıfatı Zeus'un en çok kullanılan sıfatlarından biriydi. Kişisel nedenlerle ya da kentlerinin temsilcisi olarak Atina'yı ziyaret edenleri evlerinde konuk etmek zenginlerin ahlaki sorumluluğuydu. Temsilcisini konuk ettikleri kentin proksenos'u (πρόξενος) “büyükelçisi” olur, bu unvanlarını kentlerinin yararına kullanırlardı.

20 Sözlük anlamı “müttefik” olan symmakhos (σύμμαχος) kelimesi burada “yandaş, destekçi, taraftar” anlamında kullanılıyor. İngilizceye “supporter” ve “following” olarak çevriliyor.

[2.6] Bunlardan başka kentin sana daha şimdiden at yetiştirmek, [tragedya temsillerindeki] koronun, atletizm yarışmalarının ve [kentin gönderdiği] resmî heyetlerin masrafını üstlenmek gibi ağır yükümlülükler yüklediğini görüyorum.²¹ Savaş zamanında da seni maddi açıdan çok zorlayacak bir savaş gemisi donatmak ve ek vergiler ödemek zorunda kalacaksın. Atinalılar bu yükümlülüklerden bazılarını beklediklerinden daha az görkemle üstlendiğini görürse seni en az servetlerini çalarken yakalamış kadar ağır cezalandıracaklar.

[2.7] Bütün bunlara ek olarak zengin olduğuna inandığını ve böyle şeylerin hiç masrafı yokmuşçasına genç erkeklerle dostluklar kurmaya yoğunlaştığını, servetini artırmakla hiç ilgilenmediğini görüyorum. İşte bu yüzden sana acıyorum ve başına geri dönülemez bir bela gelip büyük yoksulluğa mahkûm olacağından korkuyorum. [2.8] Bana gelince, senin de iyi bildiğin gibi ihtiyacım olduğunda bana yardım edebilecek birkaç kişi bulunacağından eminim. Bana çok az şey vererek hayatımı nimetlerle doldurabilirler. Oysa senin arkadaşların kendi ihtiyaçlarını karşılama konusunda senden daha yeterli oldukları hâlde senden nasıl yararlanacaklarının hesabını yapıyorlar.

[2.9] KRİTOBOULOS – Bu söylediklerine itirazım yok Sokrates. [Dediğin gibi] gerçekten de acınacak duruma düşmemem için beni korumanın tam zamanı.

21 Atina yasalarına göre zengin yurttaşlar leitourgia (λειτουργία) adı verilen birtakım maddi yükümlülükler üstlenmek zorundaydı. Bunlar süvari birliğinde, atletizm yarışmalarındaki araba ve at yarışlarında ya da Panathenaia gibi törenlerde kullanılan atlardan birinin masrafını üstlenmek (hippotrophia, ἵπποτροφία); tiyatro şenliklerinde bir tragedyanın korosunun kostümlerinin ve dekorunun masrafını üstlenmek (khoregia, χορηγία); atletizm yarışmalarının ve özellikle Panathnenaia Bayramı'nda düzenlenen meşale alayının masrafını üstlenmek (gymnasiarkhia, γυμνασιαρχία); kentler arasında düzenlenen atletizm yarışmalarına ya da dinî törenlere gönderilen heyetlerin masrafını (theoria, θεωρία) üstlenmektir. Zenginler savaş dönemlerinde Atina donanmasının trieres (τρίρης) denilen üç sıra kürekçili savaş gemilerinden birini donatmak (trierarkhia, τριεραρχία) yükümlülüğünü de taşırdı.

Sokrates onu dinledikten sonra şöyle konuştu:

SOKRATES – Kendin hakkında söylediklerin sana da tuhaf gelmiyor mu Kritoboulos? Az önce zengin olduğumu söylediğimde zenginliğin ne anlama geldiğini bilmediğimi varsayarak gülmeye başladın ve beni düzelterek senin servetinin yüzde birine bile sahip olmadığımı kabul edene kadar da gülmeye devam ettin. Şimdi de seni korumam ve tamamen yoksul olmanı engelleyecek çareler düşünmem için bana yalvarıyorsun.

[2.10] KRİTOBOULOS – Sokrates servet edinmeyi sağlayacak getirisi yüksek işleri iyi bildiğini görüyorum. Bu durumda küçük bir gelirle para biriktirebilen biri, büyük bir sermayeyle kolaylıkla büyük bir servet edinebilir umarım.

[2.11] SOKRATES – Az önce, ağzımdan tek bir hece bile çıkmasına izin vermediğin zaman, idare etmesini bilmeyenler için atların, toprağın, koyunların, paranın ya da herhangi başka bir şeyin servet sayılamayacağını söylediğini hatırlamıyor musun? Gelir kaynakları işte bunlardır. Herhangi birine hiçbir zaman sahip olmadığımı göre bütün bunları idare etmeyi nasıl öğrenmiş olabileceğimi düşünüyorsun?

[2.12] KRİTOBOULOS – Ama paranın varlığından bağımsız, mülk yönetimi adını taşıyan bir sanatın varlığında anlaşıştık. Öyleyse bu sanatı öğrenmeni engelleyen nedir?

SOKRATES – Zeus adına, hiçbir zaman bir kavala sahip olmayan ya da [çalmaya] çalışmak için başkasının kavalını ödünç alamayan bir insanın kaval çalmayı öğrenmesini engelleyen şey neyse o engelliyor. [2.13] İşletmecilik söz konusu olduğunda ben de aynı konumdayım. Kendi kendime bir müzik aleti çalmayı öğrenme olanağı bulmak gibi, işletmek üzere hiçbir zaman bir mülküm olmadı ve şimdi belki de mülkünü bana emanet edebileceğini hariç tutarsak hiç kimse işletmem için kendi mülkünü bana emanet etmedi. İlk kez

kithara²² çalmayı öğrenmeye yeltenenler genellikle ellerindeki kitharayı parçalarlar. Ben de yöneticiliği senin mülkünü işleterek öğrenmeye kalkarsam belki de bütün mülkünü tamamen yok ederim.

[2.14] Kritoboulos buna şöyle yanıt verdi:

KRİTOBOULOS – Ah Sokrates! Sorumluluklarımın yükünü üstlenmemi kolaylaştıracak herhangi bir yardımda bulunmaktan özenle kaçınıyorsun.

SOKRATES – Zeus adına hayır! Öyle bir şeyden kaçınmadığıma seni temin ederim ve bu konuyla ilgili bildiklerimi memnuniyetle anlatacağım. [2.15] Benden ateş istemeye²³ geldiğini düşün! Eğer ateşim yoksa ve seni ateş bulabileceğin başka bir yere yönlendirirsem beni suçlamazsın. Benden su istediğinde de vereceğim suyum yoksa ve seni su bulabileceğin başka bir yere yönlendirirsem bunun için de beni suçlamayacağından eminim. Aynı şekilde, benden müzik eğitimi²⁴ almak istediğinde ders verebilecekleri için sana minnet duyacak benden çok daha yetenekli öğretmenlere gönderseydim beni bunun için nasıl suçlayabilirdin?

[2.16] KRİTOBOULOS – Tabii ki seni suçlasam haksızlık ederdim Sokrates.

SOKRATES – İşte benden öğrenmek için yalvardığın şeyleri sana öğretecek benden çok daha deneyimli hemşerilerimize yönlendireceğim seni Kritoboulos. Atina’da her alanda kimlerin benden daha yetenekli olduğunu araştırdığımı ka-

22 Antik Yunanistan’ın en yaygın telli çalgı aletiydi. Üçgen şeklindeydi, lire benziyordu, ancak biraz daha küçüktü. İlk başlarda dört olan tel sayısı daha sonra yediye çıkarılmıştı.

23 Ailelerin ocağı yakmak için komşularından ateş istemesi yaygın bir davranıştı.

24 Klasik Atina’da gençler gramer, müzik ve beden eğitimi alanlarında eğitim alıyordu. Müziğin (mousike, μουσική) öğrencilerin ruhlarını ve karakterlerini şekillendirdiğine inanılıyordu. “Mousike” eğitimi “Mousa”ların ilgi alanına giren güzel sanatları, yani şiir okumayı, şarkı söylemeyi ve dans etmeyi kapsıyordu.

bul etmeliyim. ^[2.17] Çünkü aynı mesleği yapan insanlardan kimilerinin çok zengin, kimilerinin de çok yoksul olduğunu gözlemlediğimde hayret etmiştim ve bu konunun araştırılmaya değer olduğunu düşünmüştüm. Araştırdıncaya kadar olayların bu şekilde gerçekleşmesinin doğal olduğunu buldum. ^[2.18] Mesleklerine özen göstermeyenlerin acılar çektiğini, dikkatlerini yoğunlaştırarak mesleklerine özen gösterenlerin ise işlerini daha kolay ve daha çabuk bitirdiğini, daha çok kâr ettiğini gördüm. İstersen bu sonunculardan öğrenebileceğini düşünüyorum ve tanrı engellemezse para kazanma konusunda ustalaşabilirsin.

3. BÖLÜM

^[3.1] Kritoboulos bunları dinledikten sonra şöyle konuştu:

KRİTOBOULOS – Sokrates, arkadaşlarımızın huzurunda bana söz verdiklerini kanıtlamadan buradan ayrılmana izin vermeyeceğim.

SOKRATES – Peki öyleyse! Kimileri çok pahalıya kullandıkları evler inşa ederken kimilerinin çok daha az harcamayla her açıdan mükemmel evler inşa ettiğini söylersem bunun iyi mülk yönetiminin kanıtı olduğunu kabul eder misin?

KRİTOBOULOS – Kesinlikle!

^[3.2] SOKRATES – Bu örnekten sonra bazı insanların her türden çok sayıda araç gerece sahip oldukları hâlde ihtiyaç duyduklarında onları bulamamaları, hatta iyi durumda olup olmadıklarını bilmemeleri, kendileri endişelendiği gibi yanlarında çalışanları da üzmeleri örneğini verdiğimde ne diyeceğini düşünüyorum. Oysa başkaları çok daha az araç gerece sahip olduğu hâlde ihtiyaç anında onları hemen bulup kullanabiliyor.

KRİTOBOULOS – Bunun nedeni şudur Sokrates. ^[3.3] İlk andıkların araç gereçlerini rastgele sağa sola bırakırken diğerleri her şeyi önceden belirlenmiş yerine bırakıyor.

SOKRATES – Zeus adına doğru! Her şey yerli yerinde olmalı, hiçbir şey rastgele herhangi bir yere bırakılmamalı.

KRİTOBOULOS – Bu örneği de iyi mülk yönetimi örneği olarak verdiğini anlıyorum.

[3.4] SOKRATES – Peki şuna ne dersin? Bazen elleri ayakları bağlı köleler sık sık kaçtığı hâlde, baskı altında tutulmayan köleler çalışmak ve efendilerinin yanında kalmak ister. Bu da dikkate değer bir iyi mülk yönetimi örneği değil midir?

KRİTOBOULOS – Zeus adına evet, buna çok dikkat edilmelidir.

SOKRATES – Ya bazı çiftçiler tarım yüzünden mahvolduklarını ve yoksullaştıklarını söylerken, aynı kalitede tarlalara sahip başka çiftçilerin bütün ihtiyaçlarını fazlasıyla tarımdan karşılamasına ne dersin?

KRİTOBOULOS – Zeus adına, evet! Belki de bu ilk anıkların sadece gerek duydukları şeylere değil, kendilerine ve mülklerine zarar verecek şeylere de para harcadıkları içindir.

SOKRATES – Bu tür insanlar da vardır belki, [3.6] ama ben onları değil, tarımla uğraştıklarını iddia ettikleri hâlde en temel ihtiyaçlarını karşılayamayanları kastediyorum.

KRİTOBOULOS – Bunun nedeni nedir peki Sokrates?

SOKRATES – Seni bu insanların yanına götüreceğim. Onları gördüğünde nedenini anlarsın kuşkusuz.

[3.7] KRİTOBOULOS – Tabii ki, Zeus adına, eğer bunu başarabilirsem.

SOKRATES – O zaman kendi [hayatını] dikkatle değerlendirerek nedenini anlamaya çalış. Senin komedyaları izlemek için sabahları çok erken uyandığını²⁵ ve uzun bir mesafe yürüdüğünü, hatta birlikte izlememiz için beni de davet ettiğini iyi bilirim. Ama şimdi yaptığımız gibi gerçek hayata dair bir konuyu tartışmak için beni hiç davet etmedin.

25 Komediya temsillerinin verildiği Büyük Dionysia ve özellikle kırdan kutlanan Lenaia şenliklerinde temsiller çok erken başladılar. Bir gün süren bu şenliklerde üç ayrı şairin birer komedyası sahnelenirdi.

KRİTOBOULOS – Demek ki benim gülünç biri olduğumu düşünüyorsun Sokrates, öyle mi?

SOKRATES – Zeus adına, [bu konuda düşünürsen] sen aslında kendini daha da gülünç bulursun. ^[3.8] Sana at yetiştiriciliğinden de bir örnek verebilirim. Kimileri at yetiştirerek en temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak derecede yoksullaşırken kimileri de servet kazanıp zenginlikleriyle gurur duyar.

KRİTOBOULOS – Her iki türden at yetiştiricilerini görüyor ve tanıyorum, ama böyle yapmam [at yetiştiriciliğinden] kazanç sağlamamı öğretmiyor bana.

^[3.9] SOKRATES – Kazanmanı sağlamaz kuşkusuz, çünkü sen onlara tragedya ya da komedy izler gibi bakıyorsun; bunu tragedya ya da komedy yazarı²⁶ olmak için değil, güzel şeyler görüp dinleyerek keyif almak için yapıyorsun. Şair olmak istemediğine göre belki de bu konuda haklısın. Ama at yetiştiriciliğiyle uğraşmak zorundaysan ve atlar bunca yararlı olup satıldıklarında bunca büyük kârlar sağlıyorsa bu işin nasıl yapıldığını öğrenmeye çalışmamak aptallık değil midir sence?

^[3.10] KRİTOBOULOS – Tay eğitmemi mi öğütölüyorsun Sokrates?

SOKRATES – Zeus adına tabii ki hayır. Sana çocuk köleler satın alıp çiftçi olarak yetiştirmeni de öğütlemiyorum. Ama insanlar ve atlar belirli yaşlarda daha yararlı olup gelişmeye daha açıktır kanımca. Sana şu örneği de verebilirim: Kimi erkekler yasal eşleriyle iş birliği yaparak onları mülklerini artırma yönünde [yardımcıları olarak] değerlendirirken, kimileri de davranışlarıyla onları mülklerini yok etmeye yöneltir.

^[3.11] KRİTOBOULOS – Böyle bir durumda kimi sorumlu tutmalıyız Sokrates, erkeği mi, yoksa kadını mı?

26 İlk başlarda tragedya ve komedyaların aktörü ve yönetmeni yazarın kendisiydi. Aktörler ayrı bir meslek erbabı olarak daha sonra ortaya çıktı.

SOKRATES – Bir koyun hastalanırsa bunun için çobanını sorumlu tutarız ve bir at huysuzsa hemen hemen her zaman binicisini suçlarız. Bir kadın söz konusu olduğunda ise, kocasının verdiği doğru eğitime rağmen mülkünü kötü idare ediyorsa belki de haklı olarak kadın suçlanmalıdır. Ama kocası gerek duyduğu bilgileri vermeden eşinin tecrübesizliğinden yakınırsa erkeğin suçlanması gerekmez mi? ^[3.12] Yine de Kritoboulos, arkadaş olduğumuza göre her zaman birbirimize karşı dürüst olmalıyız. En önemli sorunlarını paylaşmak için eşin dışında güvenebileceğin başka biri var mı?

KRİTOBOULOS – Kimse yok!

SOKRATES – Eşinle konuştuğundan daha az konuştuğun biri var mı peki?

^[3.13] KRİTOBOULOS – Öyle birileri olsa bile fazla değiller.

SOKRATES – Onunla evlendiğin zaman olabildiğince az şey görmesine ya da duymasına izin verilmiş küçücük bir kız²⁷ değil miydi?

KRİTOBOULOS – Evet öyle!

SOKRATES – Demek ki ne söylemesi ve ne yapması gerektiğini bilmesi bu konularda hata yapmasından daha şaşırtıcı olurdu.

^[3.14] KRİTOBOULOS – İyi eşlere sahip olduğunu söylediğin kocalar gerçekten de onları kendileri mi eğitiyor?

SOKRATES – Araştırma yapmaktan iyisi yoktur. Seni Aspasia'yı²⁸ incelemeye davet ediyorum, bu inceleme bütün

27 Antik Yunan toplumunda erkekler otuzlu yaşlarda, kızlar da on dört on beş yaşlarında evlenirdi. Kadınların evleri dışında fazla bir sosyal hayatları yoktu ve aldıkları eğitim ev işleriyle ilgili beceriler kazandırmaya yönelikti.

28 Devlet adamı Perikles'le olan ilişkisiyle ünlenmiş olan Miletli kadın. Hayatının büyük kısmını Atina'da geçiren Aspasia, Perikles'i ve Atina siyasetini derinden etkilemişti. Antik yazarlar onun aynı zamanda bir genelev işlettiğini de yazar. Ancak günümüzde bu iddiaların Perikles'i küçük düşürmeye çalışan komedyacı yazarları tarafından ileri sürüldüğüne inanılıyor.

konuştuklarımızı sana benden daha bilgece anlatır. Ama ben eviyle ilgili konularda eşiyle iş birliği yapan bir kadının evinin refahına eşiyle eş değer katkıda bulunduğu inanıyorum. Çünkü bilindiği gibi eve getirilen nimetlerin çoğu erkeğin çabaları sayesinde elde edilir, ama çoğunun tüketimi kadınların denetimi altındadır. İki taraf da kendine düşen görevi iyi yaparsa evin refahı artar, kötü yaparsa azalır. ^[3.16] Gerek duyduğuna inanıyorsan başka sanatlarda başarılı olan kişilerden de örnekler verebileceğimi sanıyorum.

4. BÖLÜM

^[4.1] KRİTOBOULOS – Bütün sanatlardan örnekler vermenin ne gereği var Sokrates? Bir insanın her sanatta ustalaşmış çalışanlara sahip olması ya da bütün sanatlarda ustalaşması mümkün değildir. Sen bana bu sanatlardan özellikle öğrenmem gereken en soylu görünenlerini ve bu sanatlarla uğraşanları göster, elinden geldiğince de bildiklerinin içinden bana yardımcı olabilecek şeyleri öğret.

^[4.2] SOKRATES – Güzel konuşuyorsun Kritoboulos. Banausikai²⁹ adıyla bilinen [el emeği gerektiren] sanatlar haklı olarak pek de iyi bir üne sahip değildir ve kentliler onları küçük görür. Bu sanatlarda çalışanlar ve onların ustabaşları atölyelerinde gölgede oturarak çalışmaya, hatta bazıları bütün günlerini ateşin başında geçirmeye mahkûm oldukları için bedenleri yıpranır. Bu şekilde ruhları yumuşar³⁰ ve bedenleri zayıflar. ^[4.3] Dahası, bu el emeği gerek-

29 Baunos (βαῦνος) “ocak” ve auo (αὖω) “yakmak” kelimelerinden türetilen banausikai (βαναυσικαί) kelimesi ateş gerektiren metalürji ve seramikçilik için kullanılıyordu. Zamanla el emeği gerektiren bütün meslekleri kapsar oldu. Toprakla uğraşmak bu kategoriye dâhil değildi. El emeği gerektiren işlerle uğraşmak ruh ve beden sağlığı için zararlı sayıldığından özgür erkeklerle yakıştırılmıyor, kadınlara ve kölelere uygun görülüyordu.

30 Özgün metinde thelynomai (θηλύνωμαι) “dişileşiyorum” fiili kullanılıyor.

tiren sanatlar yüzünden insanlar arkadaşlarıyla ve kentle ilgilenmeye zaman bulamaz, arkadaş edinemez ve ülkelere savunamaz. Bu yüzden özellikle savaştaki başarılarıyla sivrilen bazı kentler yurttaşlarına el sanatlarıyla uğraşmayı yasaklamıştır.

[4.4] KRİTOBOULOS – Peki, bize hangi sanatlarla uğraşmamızı tavsiye edersin Sokrates?

SOKRATES – Acaba Pers kralını taklit edersek bundan utanmalı mıyız? Dediklerine göre o tarımın ve savaş sanatının en soylu ve en gerekli uğraşlar olduğuna inanıyor, her ikisine de büyük önem veriyordu.

[4.5] KRİTOBOULOS – Sokrates, şimdi sen Pers kralının diğer uğraşları arasında tarıma da yer verdiğine gerçekten inanıyor musun?

SOKRATES – Belki de konu üzerinde akıl yürütürsek öyle bir şey yapıp yapmadığını bulabiliriz Kritoboulos. Kralın savaş sanatına büyük önem verdiğini biliyoruz, çünkü uyruklarını disiplin altında tutmak ve düşman saldırılarından korumak için, vergiye bağlamış olduğu her ülkenin yöneticisine orduya kaç süvari, okçu, sapancı ve kalkan taşıyıcı³¹ sağlaması gerektiği hakkında emirler verir. [4.6] Bundan başka kentlerin iç kalelerindeki garnizonlara da muhafızlar yerleştirir. Birliklerin masraflarını bu işle görevlendirilmiş yöneticiler üstlenir, Kral da her yıl paralı askerlerini ve emri altındaki diğer silahlı birlikleri denetler. İç kalelerin muhafızları dışında herkesi denetim yapacağı yerlerde bir araya getirir. İkamet yerine yakın olan birlikleri bizzat denetlerken uzak bölgelerdeki birlikleri denetlemek üzere güvendiği memurlarını görevlendirir. [4.7] Kendilerinden istenen sayıda asker toplayan, onları atlarla ve silahlarla iyi donatılmış olarak teftişe çıkaran garnizon komutanlarını, binbaşlı ve

31 Pers ordusunun sazla örülmüş ve üstü deriyle kaplı hafif kalkanlar (gerra, γέροα) taşıyan birlikleri vardı.

satrapları³² terfilerle onurlandırır ve değerli armağanlarla zengin eder.³³ Ama birliklerini ihmal eden ya da askerî harcamalarda yolsuzluk yapan komutanlar gördüğünde onları çok sert cezalandırır, görevden alır ve yerlerine başkalarını atar. Böyle yapması hiç kuşku bırakmayacak şekilde savaş sanatlarına önem verdiğini kanıtlar.

[4.8] Kral bu anlattıklarımıza ilaveten at sırtında ülkesinin bazı bölgelerini ziyaret ederek her şeyi yakından inceleyip denetler. Bizzat denetleyemediği bölgeleri de sadık memurlarını göndererek denetler. Yönettikleri bölgenin yoğun nüfuslu olmasını, toprağının iyi ekilip biçilmesini, yöreye özgü meyveler ve tarım ürünleriyle dolu olmasını sağlayan yöneticilere [yönettiklerine ek olarak] başka bölgeler de tahsis eder, armağanlarla ödüllendirir, terfi ve nişanlarla onurlandırır. Yönettikleri bölgenin toprağının iyi işlenmediğini, sert davranışları, kibirleri ya da ihmalleri yüzünden nüfusunun seyredtiğini gördüğü yöneticileri de cezalandırır, görevden alır ve yerlerine başkalarını atar. [4.9] Bu davranışı bir bölgenin sakinlerinin topraklarını verimli işlemesini askerlerin o toprakları iyi savunmasından daha mı az önemseydiğini gösterir? [4.9] Dahası, kral bu iki farklı görev için aynı memurları görevlendirmez. Bir bölgenin halkını ve çiftçilerini yöneten, onlardan vergi tahsil eden başka görevliler varken, silahlı kuvvetlere ve muhafızlara başka görevliler komuta eder. [4.10] Bir garnizon komutanı ülkesini yeterince savunamıyorsa tarım faaliyetlerine nezaret eden sivil yönetici çiftçilerin yetersiz savunma yüzünden toprağı işleyemediğini söyleyerek o komutanı şikâyet edebilir. Öte yandan komutan gerekli güvenliği sağladığı hâlde sivil yönetici ülkesini seyrek nüfus-

32 Pers İmparatorluğu mutlakiyetle yönetiliyordu. Hükümdarın yetkileri sınırsızdı, istekleri kanun niteliği taşıyordu. Ülke satraplık adı verilen eyaletlere bölünmüştü, bu eyaletler Pers soyluları arasından seçilen ve satrap unvanı taşıyan kişiler tarafından yönetiliyordu. I. Darius tarafından geliştirilmiş olan bu sistem Büyük İskender'in seferinden sonra ortadan kalktı.

33 Bkz. *Kyropaedia*, VIII. i. 39.

lu ve çorak bırakırsa komutan da o sivil yöneticiyi şikâyet edebilir. Gerçekten de topraklarını verimli işletemeyenler ne muhafızların masrafını karşılayabilirler, ne de vergilerini ödeyebilirler. ^[3.11] Ama bir yere satrap atıldığı zaman bu sorumlulukların ikisini de o üstlenir.

Bunun üzerine Kritoboulos şöyle konuştu:

[4.12] KRİTOBOULOS – Pers kralı gerçekten de bunları yapıyorsa, tarımsal faaliyetlere savaş sanatlarından daha az önem verdiğini hiç sanmıyorum Sokrates.

[4.13] SOKRATES – Kral bu söylediklerimizden başka, kaldığı ya da ziyaret ettiği her yerde paradeisos³⁴ adı verilen, toprağın yetiştirdiği nimetlerle dolu bakımlı bahçelerin bulunmasına özen gösterir ve mevsimler izin verdiği sürece zamanının çoğunu orada geçirir.

[4.14] KRİTOBOULOS – Zeus adına, kral zamanını burada geçirdiğine göre bu bahçeler elden geldiğince bakımlı, ağaçlarla ve toprağın yetiştirdiği her türlü nimetle dolu olmalı Sokrates.

[4.15] SOKRATES – Bazıları der ki kral armağanlar dağıtırken önce savaşta cesaretleriyle sivrilenleri çağırır, çünkü güvenlik sağlayacak birileri yoksa büyük arazilerin ekilip biçilmesinin kimseye yararı olmaz. Ardından da savaş sanatında başarılı olanların çiftçiler olmazsa yaşayamayacağını söyleyerek toprağı en iyi şekilde işleyen ve yüksek verimlilik elde edenleri çağırır. ^[4.16] Kralların en görkemlisi olan Kyros'un³⁵ bir gün armağan dağıtmak üzere davet ettiği konuklarına her iki sınıfa verilen armağanları almayı kendisi-

34 Farsça “paridaeza”dan türetilen parádeisos (παράδεισος) kelimesi duvarlarla çevrili, meyve ağaçları dikilmiş, bakımlı koruları tanımlıyordu. Burada avlanmak üzere yabani hayvanların üremesi sağlanır, toplantılar düzenlenirdi. Batı dillerinde cennet karşılığında kullanılan “paradise” kelimesi bu kökenden türetilmiştir.

35 İlk sözler I. Kyros'tan söz edildiği izlenimini verse de daha sonra söylenenlerden ağabeyiyle girdiği taht kavgasını kaybeden Prens Kyros'tan bahsedildiği anlaşılıyor.

nin hak ettiğini söylediğini anlatırlar. Çünkü dediğine göre hem toprağı işlemeyi, hem de yetiştirdiklerini korumayı çok iyi biliyormuş.

[4.17] KRİTOBOULOS – Eğer Kyros öyle dediyse, demek ki toprağı işleyerek verimliliğini artırması onu savaştaki yetenekleri kadar gururlandırıyormuş.

[4.18] SOKRATES – Zeus adına, gerçekten de görüldüğü kadarıyla Kyros yaşasaydı mükemmel bir hükümdar olurdu. Bu konuyla ilgili çok sayıdaki kanıttan birini de taht için ağabeyiyle savaşa girdiğinde sergilemişti. Dediklerine göre Kyros'un yandaşlarından hiçbiri onu terk ederek ağabeyine katılmadı, oysa on binlerce asker kralı terk ederek Kyros'a katıldı. [4.19] Ben bunu, yani uyruklarının kendi istekleriyle³⁶ bir hükümdara itaat etmesini ve zor anlarında yanında durmasını onun değerinin açık kanıtı olarak görürüm. Hayatta olduğu sürece dostları yanı başında savaştılar, hayatını yitirdiğinde de ordunun sol kanadını savunan Ariaaios³⁷ dışında hepsi naaşının etrafında ölene dek savaşmaya devam ettiler. [4.20] Lysandros'un³⁸ Megara'da bir konuğuna anlattığına göre, müttefiklerin armağanlarını vermek üzere yanına gittiğinde Kyros dostluğunu çeşitli yollarla ifade ettiği gibi onu Sardeis'teki paradeisos'unda bizzat gezdirmişti. [4.21] Lysandros ağaçların birbirlerinden eşit mesafede, düz sıralar hâlinde ve köşeleri simetrik dikildiğini, bahçede dolaşırlarken birçok hoş kokunun kendilerine eşlik ettiğini görünce hayranlıkla ona şöyle demişti: "Kyros gerçekten de gördüğüm bu güzelliklere hayran kaldım, ama beni en çok etkile-

36 Bkz. *Memorabilia* III. iii. 9.

37 Genç Kyros'un arkadaşı olan Satrap Ariaaios, Kunaksa Savaşı'ndan (MÖ 401) sonra Hellen askerlerin ülkelerine dönmesine yardım edeceğine söz verdiği hâlde Kral Artakserkses ile anlaşarak onları pusuya düşürüp komutanlarını öldürttü. Bkz. *Anabasis*, I. ix. 31.

38 Peloponnesos Savaşı'nda büyük başarılar kazanmış olan Spartalı komutan. MÖ 407'de Sparta, Khios, Rodos ve müttefiklerine destek sağlamak üzere bir heyetin başında Kyros'la görüşmeye gitmişti. Onun maddi desteğiyle doksan gemilik bir donanma hazırlamıştı.

yen şey ağaçların arasındaki mesafeleri ölçen ve senin için bu bahçeyi düzenleyen ustanın yeteneği.”

[4.22] Kyros bunu duyduğuna çok sevindi ve konuğuna şöyle yanıt verdi: “Ağaçlar arasındaki mesafeleri ölçen ve her şeyi düzenleyen benim, hatta ağaçların bazılarını kendi ellerimle diktim.” [4.23] Lysandros bakışlarını krala çevirdi ve giysilerinin güzelliğini, yaydığı nefis kokuları, kolyelerinin, bileziklerinin ve diğer ziynet eşyalarının parlaklığını görerek ona şöyle dedi: “Sen ne diyorsun Kyros? Gerçekten de bunlardan bazılarını kendi ellerinle mi diktin?” [4.24] Kyros ona şöyle yanıt verdi: “Bu seni şaşırttı mı Lysandros? Güneş Tanrısı Mithra’ya³⁹ yemin ederim ki savaşla ya da tarımla ilgili bir çalışmada emek sarf edip terlemeden ya da hevesle başka bir iş yapmadan [hiçbir zaman] akşam yemeğine oturmam.” Bunun üzerine Lysandros kralın sağ koluna dokunarak onu şu sözlerle kutladı: “Mutlu olmayı hak ettiğini sanıyorum Kyros, çünkü sen mutluluğunu erdeminle kazanıyorsun.”

5. BÖLÜM

[5.1] SOKRATES – Sana bunları tanrıların en çok ayrıcalık tanıdığı insanların bile tarımdan uzak kalamayacağını göstermek için anlatıyorum. Tarımla uğraşmak hem keyif verir, hem servet üretir, hem de bir insanın özgür yurttaşlara yaraşır şeyleri yapabilmesi için bedenini çalıştırır. [5.2] Toprak yetiştiricilere ilk olarak insanların yaşaması için gereken besinleri ve keyif aldıkları şeyleri sağlar. [5.3] İkinci olarak sunakları, heykelleri ve kendilerini süslemede kullandıkları güzel kokulu ve güzel görünümlü ürünleri sağlar. Üçüncü

39 Zerdüştlük dininde ahit, yemin ve anlaşmadan sorumlu, her şeyi gören ilahi varlık. Sözleşmelere uyulmasını denetlemenin yanı sıra gerçeğin, sığırların, hasadın ve suyun koruyucusu olduğuna inanılıyordu. MÖ IV. yüzyılda Roma Cumhuriyeti’nde yaygınlaşan Mithraizm kaynağını Fars ya da Zerdüş kaynaklarındaki Mithra’dan alır.

olarak bazılarını doğrudan üreterek, bazılarını da besleyerek çok sayıda yiyecek sağlar, çünkü hayvancılık da tarımla yakından ilintilidir. Böylece insanlar [hayvancılık sayesinde] kurbanlar sunarak tanrıları memnun edebilir ve kendi ihtiyaçlarını karşılayabilirler.

[5.4] Tarım bize nimetlerini büyük bir cömertlikle sunduğu hâlde bunları çaba sarf etmeden almamıza izin vermez. Bizi kışların dondurucu soğuklarına ve yazların sıcaklarına alışmaya zorlar. Kendi elleriyle toprağı işleyenlerin bedenlerini çalıştırarak onları güçlendirir, tarlalarında çalışanları denetleyenleri de sabahları erkenden uyandırarak ve canlılıkla katedecekleri uzun yürüyüşlere çıkmaya zorlayarak dirençlerini artırır. Çünkü tarlalarda da kentlerde olduğu gibi en önemli işlerin yapıldığı belirli saatler vardır.

[5.5] Bir yurttaş süvari olarak ülkesine hizmet etmek istediğinde kendisini ve atını beslemede en etkin iş ortağı tarım olur. Yaya olarak savaşıyorsa da bedenini tarım güçlendirir. Aynı şekilde, köpeklerle verilecek besinleri üreterek ve çok sayıda yabani hayvanı besleyerek insanları ava teşvik eden bir bakıma yine tarımdır. [5.6] Bu arada tarımdan yararlanan köpekler ve atlar da bu aldıklarının karşılığını geri vererek tarıma yararlı olurlar. Atlar çalışmalara nezaret edenleri erkenden tarlaya götürüp iş bittiğinde geç saatlerde evlerine geri getirir. Köpekler de ekinlere zarar verebilecek yabani hayvanlarla koyunları tarlalardan uzak tutarak ve ıssız yerlerde güvenlik sağlayarak yardımcı olur. [5.7] Toprak ayrıca ürünlerini surların dışında üreterek onları en güçlüünün almasına olanak tanıdığı için çiftçileri silah kullanarak ülkelelerini savunmaya özendirir.

[5.8] İnsanları koşturmak, ok atmaya ve atlamaya tarımdan iyi başka hangi sanat hazırlar? Başka hangi sanat çalışanlarını daha cömertçe ödüllendirir ve kendisine hizmet edenleri ihtiyaç duydukları her şeyi almaya daha büyük memnuniyetle davet eder? Başka hangi sanat yabancı konukları daha

cömertçe konuk eder? ^[5.9] Bir insan kış mevsimini güçlü ateşi ve [yılanmak için] sıcak suyuyla bir çiftlikten başka nerede daha rahat geçirebilir? Soğuk suları, serin rüzgâr esintileri ve gölgeleriyle yaz mevsimi taşradan başka nerede daha güzel yaşanır? ^[5.10] Başka hangi sanat tanrılara sunmak üzere en turfanda ve en iyi ürünleri sağlar ya da en mükemmel panayırların düzenlenmesine olanak tanır? Başka hangi sanatı köleler daha çok sever, kadınlar daha hoş bulur, çocuklar daha çok arzular ve dostlar daha çok ister? ^[5.11] Gerçekten de özgür bir insan tarım dışında başka bir kaynaktan daha hoş bir şey elde edebilse ya da tarımdan daha hoş ve daha yararlı bir uğraş bulabilseydi bana çok tuhaf gelirdi.

^[5.12] Bütün bunlara ek olarak toprak⁴⁰ bir tanrıça olduğu için öğrenebilecek durumda olanlara adaleti de öğretir, çünkü kendisine en iyi hizmet edene karşılık olarak en fazla nimeti sağlar. ^[5.13] Tarımla uğraşarak iyi ve erkeklere özgü bir eğitim almış olanlar büyük bir ordu tarafından işlerini yapmaktan alıkonulursa, ruhsal ve bedensel açıdan iyi hazırlanmış olacakları için tanrının karşı çıkarmaması şartıyla kendilerini engelleyenlerin ülkesine sefere çıkarak beslenmek için ihtiyaç duydukları ürünleri onlardan alabilirler. Savaş zamanında silahla yiyecek temin etmek çoğu zaman tarım aletleriyle temin etmekten daha güvenlidir. ^[5.14] Bunlardan başka, tarım insanlara iş birliği yapmayı da öğretir, çünkü düşmanlara karşı sefere çıkmak için iş birliği gerektiği gibi toprağı işlemek için de iş birliği gerekir.

^[5.15] Dolayısıyla iyi bir çiftçi olmak isteyen toprak sahibi işçilerinde çalışma şevki ve itaat uyandırmalıdır. Ordusunun başında savaşa giden bir komutan da aynısını yapmalı,

40 Sözlük anlamı “toprak” ya da “yeryüzü” olan ve içinden tanrısal soyların çıktığı ilk öge olarak kabul edilen Gaia (Γαῖα) hiçbir erkek ögenin yardımı olmaksızın Ouranos’u (Gök) ve Pontos’u (Deniz) doğurdu. Ouranos’un doğuşundan sonra da onunla birleşerek Titanları, Kyklopsları ve Hekatoğkheirleri (Yüz Kollu Devler) doğurdu.

görevlerini cesaretle yerine getiren askerlerini armağanlarla ödüllendirirken itaatsizleri cezalandırmalıdır. ^[5.16] Ve bir çiftçi çoğu zaman çalışanlarını bir komutanın askerlerini yüreklendirdiğinden az yüreklendirmemelidir. Köleler de en az özgür yurttaşlar kadar daha güzel bir gelecek için umut beslemek isterler. Hatta hevesli çalışmaları ve kaçmak istememeleri için daha da fazlasına ihtiyaç duyarlar. ^[5.17] Tarımın diğer sanatların anası ve bakıcısı olduğunu söyleyen doğru söylemiş. Çünkü tarım iyi giderse bütün diğer sanatlar da iyi gider, ama toprak işlenemez ve çoraklaşırsa karaya ve denize özgü bütün sanatlar neredeyse yok olur.

^[5.18] KRİTOBOULOS – Sokrates, bütün bu söylediklerinde haklı olduğuna inanıyorum. Ama bir çiftçi [çalışmaları karşılığında elde edeceği] hasadın miktarını tahmin edemez. Çünkü bazen dolu, don, kuraklık, dinmek bilmeyen fırtınalar, bitki hastalıkları ve başka doğal afetler iyi planlanan ve iyi uygulanan üretim sürecini mahvedebilir. Hatta çoğu zaman iyi beslenmiş sürüler de bir hastalıkla tamamen yok olabilir.

^[5.19] SOKRATES – Ama ben savaşların ve tarım faaliyetlerinin tanrıların hükmü altında olduğunu bildiğini sanıyordum Kritoboulos. Savaşa hazırlananların harekete geçmeden önce tanrıların gönlünü almaya çalıştıklarını, kurbanlara ve kehanetlere başvurarak ne yapıp ne yapmamaları gerektiğini öğrenmeye çalıştıklarını gözlediğini umarım. ^[5.20] Tarım faaliyetlerinde de tanrıların gönlünü almak için daha az mı gayret sarf etmemiz gerektiğini sanıyorsun? Şunu iyi bil ki sağduyulu insanlar meyveler, ekinler, inekler, atlar, koyunlar ve sahip oldukları her şey için tanrılara dua ederler.

6. BÖLÜM

^[6.1] KRİTOBOULOS – Söylediklerinin doğru olduğunu sanıyorum Sokrates. Tanrıların barışla ilgili işlerde savaşla

ilgili olanlardan daha az söz sahibi olmadıkları düşüncesiyle her işime tanrıların yardımıyla başlamaya çalışmamı öğütüyorsun. Dediğin gibi yapmaya çalışacağız. Ama şimdi mülk yönetimiyle ilgili konuşmanı yarıda bıraktığın yere dön ve bitirmeye çalış, çünkü anlattıklarını dinledikten sonra hayatımı kazanmak için neler yapmam gerektiğini eskisinden daha iyi kavrayabiliyorum.

[6.2] SOKRATES – Devam etmeden önce şimdiye kadarki konuşmamızın üzerinde anlaştığımız noktalarını tekrar gözden geçirmeye ne dersin? Bunu başarabilirsek konuşmamıza da aynı şekilde devam edebiliriz.

[6.3] KRİTOBOULOS – Elbette. Ortak iş yapanların para hesaplarını görürken tartışmaması ne kadar hoşsa sohbetimizi konuştuğumuz konular üzerinde anlaşarak sürdürmemiz de o kadar hoş.

[6.4] SOKRATES – Mülk yönetiminin bir bilgi alanının adı olduğu ve bu bilgi alanı sayesinde insanların mülklerini artıracakları kanısına vardık. Mülk kelimesiyle insanların sahip olduğu serveti, servet kelimesiyle de bir insanın sahip olduğu ve kendisine yararlı olabilecek şeyleri kastettik. Yararlı şeyleri de bir insanın nasıl kullanılacaklarını bildiği şeyler olarak tanımladık. [6.5] Bir insanın bütün sanatları öğrenmesinin mümkün olmadığını söyledik ve kentte yaşayanlara hak vererek bedenleri mahvedip ruhları parçaladığına inanılan el emeği gerektiren sanatları onaylamadık. [6.6] Tarımın önemini gösterebilecek en iyi örneğin de düşmanlar bir ülkeye saldırdığında o ülkenin zanaatçılarıyla çiftçilerini çağırıp ayrı ayrı ne yapılması gerektiğini, toprağı mı, yoksa tarlaları bırakıp surları mı savunmanın daha iyi olduğunu düşündüklerini sormak olduğunu söyledik. [6.7] Bu durumda toprağı işleyenlerin oylarını tarlaları savunmak gerektiği yönünde kullanacağını, zanaatçıların da savaşmamaya oy vererek alıştıkları gibi zorlanmadan ve tehlikelerle karşılaşmadan yerlerinde oturmayı tercih edeceklerini düşündük.

[6.8] İnsanlar yaşamak için gerek duydukları şeyleri onun sayesinde elde ettikleri için tarımın iyi ve erdemli⁴¹ örnek yurttaşlar için en soylu uğraş ve bilgi olduğu konusunda anlaştık. [6.9] Tarımın öğrenilmesi en kolay ve yapılması en hoş uğraşı olduğunu, bedene en fazla güzelliği ve gücü kazandırdığını ve zihni serbest bırakarak insanların arkadaşlarıyla ve kentleriyle ilgilenmesine olanak tanıdığını kabul ettik. [6.10] Bunlardan başka, ürünlerini üretmeyi ve hayvan sürülerini yetiştirmeyi surların dışında gerçekleştirdiği için tarımın çiftçileri cesur olmaya teşvik ettiği konusunda anlaştık. Dolayısıyla kentlerine sadık mükemmel yurttaşlar yetiştirdiği için bu hayat tarzı kentlerde çok takdir ediliyor.

[6.11] KRİTOBOULOS – Sokrates tarımın en onurlu, en iyi ve en hoş geçim yolu olduğuna yeterince ikna oldum. Ama sen aynı zamanda bazı çiftçilerin verimli çalışarak tarımdan bütün nimetleri sağlamayı başarırken, başkalarının verimsiz çalışarak tarımdan hiçbir yarar sağlayamadığını da söylemiştin. Yararlı olanları yapmak, yararsız olanlardan da kaçınmak için her iki durum hakkında söyleyeceklerini duymak isterim.

[6.12] SOKRATES – Örnek yurttaş tanımını tamamıyla hak eden bir insanla nasıl tanıştığımı başından başlayarak anlatmama ne dersin Kritoboulos?

KRİTOBOULOS – Seni dinlemeyi çok isterim, çünkü ben de bu tanıma hak etmeyi arzuluyorum.

[6.13] SOKRATES – Öyleyse sana onunla nasıl ilişki kurduğumu anlatayım. Marangoz, demirci, ressam, heykeltıraş ve bu türden sanatların en iyi ustalarını dolaşmak ve herkes tarafından başarılı bulunan eserlerini incelemek çok zamanımı almadı. [6.14] Ama iyi ve erdemli oldukları için örnek yurttaş adıyla andığımız kişileri de incelemek istedim ve bu

41 Örnek yurttaş tanımlayan kalos kagathos (καλός κάγαθος) ifadesindeki ilk terim “güzel, iyi”, ikinci terim de “erdemli” anlamına gelir. Bu iki kelime bir arada kullanıldığında cesur, adil ve sağduyulu insanı tanımlar.

tanımı nasıl hak ettiklerini öğrenmek için öyle birini tanımayı arzuladım. ^[6.15] İlk başlarda örnek yurttaş tanımında “güzel” ifadesi de bulunduğu için, dış görünüş güzelliğinin manevi güzellikle ilintili olup olmadığını incelemek üzere gördüğüm her yakışıklı kişinin yanına gittim. ^[6.16] Ama öyle değildi. Tam tersine, dış görünüşleri güzel olanlardan bazılarının ruhlarının fesat dolu olduğunu gördüm. Bu yüzden dış görünüşün güzelliğini bir kenara bırakarak örnek yurttaş olarak bilinen birini aramam gerektiğine karar verdim. ^[6.17] Erkek, kadın, yerli ve yabancı herkesin İskhomakhos’tan hep örnek yurttaş diye söz ettiğini duyunca da onunla görüşmeyi denemeye karar verdim.

7. BÖLÜM

^[7.1] Bir gün Kurtarıcı Zeus Tapınağı’nın⁴² sütunlu galerisinde⁴³ hiçbir şey yapmadan oturduğunu gördüğümde yanına giderek ona seslendim:

SOKRATES – Neden hiçbir şey yapmadan oturuyorsun İskhomakhos? Boş oturmak huyun değildir bilirim, çünkü genellikle seni agorada gördüğümde ya bir şeylerle uğraşırsın ya da en azından zamanını tamamen boşa harcamazsın.

^[7.2] İSKHOMAKHOS – Yabancı konuklarımla burada buluşmak için sözleşmemiş olsam bugün de [boş oturduğumu] göremezdin Sokrates.

42 Kurtarıcı (eleutherios, ἐλευθέριος) Zeus Tapınağı kentin düşmanlardan kurtuluşunun anısına Pers Savaşları’ndan hemen sonra inşa edilmişti. Avlusunda Atinalı askerî komutanların büstleri ve resimleri vardı. Plutarkhos, Euphranor’un bir resminde Ksenophon’un oğlu Gryllos’un Mantinea Savaşı’nda Thebaili komutan Epameinondas’ı öldürdüğü sahnenin resmedildiğini yazar, (*Moralia* 34 B-F). Ksenophon vatanı için savaşarak ölen oğlunun resminin bulunduğu bu mekânı seçerek Atina’ya olan sevgisini vurgulamak istiyor.

43 Yunan kentlerinde özellikle agoralarda halkın güneşten ve yağmurdan korunmasını sağlamak için inşa edilen, bir duvarla buna paralel bir veya birkaç sütun dizisi ve bunları örten bir çatıdan oluşan uzun yapılar, (stoa, στοά).

SOKRATES – Tanrılar adına, buna benzer sorumlulukların olmadığı zaman nerelere gider, neler yaparsın? Örnek yurttaş tanımını hak etmek için neler yaptığını çok merak ediyorum, çünkü bütün gün evine kapanmıyorsun ve fiziksel durumundan öyle bir şey yapmaya gerek duymadığın anlaşılıyor.

[7.3] İskhomakhos anladığım kadarıyla örnek yurttaş tanımını hak etmek için neler yaptığını sormamdan hoşlandı ve gülümseyerek yanıt verdi:

İSKHOMAKHOS – Hakkımda konuşurken benden bu şekilde bahseden birileri varsa bundan hiç haberim yok. Bir savaş gemisinin ya da bir tragedya temsilinin masrafından kaçınmak için beni servet değişimine⁴⁴ çağıranlar bana örnek yurttaş vasfımla değil, adım olan İskhomakhos'la ve buna ekledikleri babamın adıyla hitap ederler. Soruna yanıt vermeye gelince, ben evde hiç durmam Sokrates, çünkü eşim evle ilgili bütün işlerle tek başına ilgilenmeye fazlasıyla yeterli.

[7.4] SOKRATES – İskhomakhos senden şunu öğrenmek beni çok mutlu edecek: Kendisinden beklendiği gibi olması için eşini sen mi eğittin, yoksa anne babasından aldığı anda ev işleriyle ilgili yükümlülüklerini nasıl yerine getireceğini biliyor muydu?

[7.5] İSKHOMAKHOS – Ne tür bilgilere sahip olabilir ki Sokrates? Onunla evlendiğimde daha on beş yaşında bile değildi ve mümkün olduğunca az şey görecektik, duyacak ve söyleyecek şekilde sıkı bir denetim altında yetişmişti. [7.6] Evdeki çalışanlara sadece eğirmek üzere yün dağıtıldığını görmenin yün alarak bunu elbiseye dönüştürmeyi öğrenme-

44 Bir yurttaş üstlenmesi istenen kamusal masrafları ağır bulursa kendi düşüncesine göre bu masrafları üstlenebilecek daha zengin bir başkasını önerilebilir. Önerilen yurttaş ya kamusal masrafı üstlenir ya da daha zengin olduğunu kabul etmeyerek servetini kendisini öneren yurttaşla değiştirmeyi teklif ederdi. Buna antidosis (ἀντιδοσις) denirdi.

ye yeterli olacağını mı sanıyorsun? Ama isteklerini denetim altında tutma konusunda çok iyi eğitilmişti Sokrates ve bu konudaki eğitim hem erkekler, hem de kadınlar için çok önemlidir bence.

[7.7] SOKRATES – Peki bütün diğer konularda kendi payına düşen [ev sorumluluklarıyla] başa çıkacak yetkinliğe ulaşması için eşini sen mi eğittin İskhomakhos?

İSKHOMAKHOS – Zeus adına hayır, önce benim iyi bir öğretmen olmam, onun da her ikimiz için en yararlı şeyleri öğrenebilmesi için tanrılara kurban sunup dua ettim.

[7.8] SOKRATES – Eşin de aynı şeyler için seninle birlikte kurban sunup dua etti mi?

İSKHOMAKHOS – Elbette, tanrılara olması gerektiği gibi olacağına dair çok yeminler etti ve ona öğrettiklerimi ihmal etmeyeceği açıkça belli oluyordu.

[7.9] SOKRATES – Tanrılar adına İskhomakhos, ona en başta ne öğrettin? Bunu senden duymak en heyecanlı atletizm yarışmasını ya da at yarışını anlatmandan daha çok memnun edecek beni.

[7.10] İSKHOMAKHOS – Dinle öyleyse Sokrates! Bana alıştığını ve benimle sohbet edebilecek kadar cesaretlendiğini görünce ona şöyle dedim: “Söyle bana kadın, seninle neden evlendiğimi ve annenle babanın seni bana neden verdiğini anladın mı? [7.11] Yatağımızı paylaşacak başka birilerini bulmanın pek de zor olmadığını sen de görüyorsun eminim. Ama ben kendime, annenle baban da sana ev kurup çocuk yapmak üzere en uygun eş aradığımız için ben seni, onlar da görüldüğü kadarıyla bütün olası adaylar arasından beni uygun gördüler. [7.12] Tanrı eğer bize çocuklar nasip ederse, onları en iyi şekilde nasıl eğiteceğimizi o zaman düşünürüz. Çünkü yaşlılığımızda bizimle ilgilenmek için mümkün olabilecek en iyi hayat arkadaşlarına ve bakıcılara sahip olmak ikimizin de ortak yararınadır. Ama şimdilik ortak mülkiyetimizde olan şey evimizdir, [7.13] çünkü ben sahip olduğum her

şeyi, sen de yanında getirdiğin her şeyi ortak kullanımımıza sunduk. İkimizden miktar olarak en büyük katkıyı yapanın kim olduğunu hesaplamamalı ve şunu iyi bilmeliyiz: En büyük katkıyı yapan en iyi eş olabilmeyi başarandır.”

[7.14] Eşim bunun üzerine şöyle yanıt verdi: “Ben sana nasıl yardım edebilirim? Ne gücüm var ki? Her şey sana bağlı. Annemin dediğine göre benim tek görevim sağduyulu olmak.”

[7.15] “Zeus adına, elbette,” dedim, “babam da bana aynı-sını söylemişti kadın. Ama sağduyulu erkeklerle kadınların ayırt edici özelliği sahip oldukları şeyleri mümkün olduğunca iyi durumda muhafaza etmek, ellerinden geldiğince de namuslu ve adil yollarla onları artırmaktır.”

[7.16] “Aile mülkümüzü artırmak için benim ne yapabileceğimi düşünüyorsun peki?” diye sordu eşim.

“Zeus adına,” dedim, “tanrıların sana yapma gücünü verdiği ve geleneklerimizin onayladığı şeyleri yapabilirsin.”

“Bunlar nelerdir?”

[7.17] “Bal arısı kolonilerinde kraliçe arının yaptıklarını önemsiz bulmuyorsan eğer, bana kalırsa pek de önemsiz olmayan şeyler yapabilirsin,” diye yanıt verdim. [7.18] “Çünkü bana öyle geliyor ki kadın, tanrılar erkekle kadın adlarını taşıyan çifti uzun uzun düşündükten sonra ortak yaşamlarında birbirlerine mümkün olduğunca yararlı olabilmeleri için yarattılar. [7.19] Bu çift yeryüzündeki canlıların yok olmaması için öncelikle çocuk üretmekten sorumludur. İkinci olarak en azından insanlar için yaşlandıklarında kendilerine bakacak birilerini sağlar. Ve yaşam tarzları böyle olduğu için insanlar açık havada yaşayan hayvanlardan farklı olarak bir konuta ihtiyaç duyarlar. [7.20] Ama üstü kapalı mekânlarında bir şeyler saklamak isteyenler açık havada çalışacak birilerine ihtiyaç duyarlar. Çünkü toprağın sürülmesi, ekim, dikim ve hayvan otlatma açık havada yürütülen

çalışmalardır ve bütün nimetler bunlar sayesinde elde edilir. ^[7.21] Bu ürünler korunaklı bir yere taşındıklarında onları saklamak ve ev içinde yapılması gereken işleri yapmak için birilerine ihtiyaç vardır. Yeni doğan çocukların bakımı için, toprak ürünlerinden yiyecekler ve yünden giysiler üretmek için de bir konut gerekir. ^[7.22] Hem ev içindeki, hem de ev dışındaki uğraşlar emek ve özen gerektirdiği için tanrı kadının doğasını ev içindeki işlere, erkeğin doğasını da ev dışındaki işlere uygun yarattı.

^[7.23] “Erkeğin bedenini ve ruhunu soğuğa, sıcağa, uzun yolculuklara ve seferlere daha dayanıklı yarattığı için ona ev dışındaki işleri verdi. Kadının bedenini de daha zayıf yarattığı için ona ev içi uğraşlarının sorumluluğunu verdi sanırım. ^[7.24] Ve kadına çocuklara bakabilme yeteneğini bahşedip onları yetiştirme sorumluluğunu yüklediği için onu yeni doğan çocuklara karşı erkekten daha fazla şefkatle donattı. ^[7.25] Eve getirilen nimetleri saklama sorumluluğunu ona verdiğinden ve bir şeyleri korumak için korkunun sakıncalı bir duygu olmadığını bildiğinden tanrı korkunun en büyük payını erkeğe değil kadına verdi. Aynı şekilde, ev dışı işlerle uğraşan birinin haksızlığa uğraması durumunda hakkını savunabilmesi gerektiğini bildiği için de erkeğe cesareten daha büyük pay verdi. ^[7.26] Ama her ikisi de bir şeyler verip bir şeyler alacağı için tanrı hafıza ve özeni ikisine eşit paylaştırdı. Dolayısıyla hafıza ve özen konusunda iki cinsten hangisinin, erkeğin mi yoksa kadının mı üstün olduğunu ayırt edemezsin. ^[7.27] Bütün bunlara ek olarak tanrı her iki cinse de gerek duyulan konularda kendine hâkim olma gücünü bahşetti ve kadın ya da erkek olduğuna bakılmaksızın öz denetimi en yüksek olan kişi bu gücün nimetlerinden daha çok yararlanır. ^[7.28] İki cins her alanda aynı yeteneklere sahip olmadığı için birbirlerine ihtiyaç duyarlar ve çifti oluşturan bireylerden her biri güçlü olduğu alanda diğerinin eksikliklerini ne kadar çok tamamlarsa ona o kadar yararlı olur.

[7.29] “Tanrının bize uygun gördüğü sorumlulukları bildiğimize göre kadın, her birimiz görevimizi elimizden geldiğince en iyi şekilde yapmaya çalışmalıyız. [7.30] Töreler erkeklerle kadını evlilik bağıyla bir araya getirerek bütün bunları onaylar ve tanrı eşleri çocuklar konusunda ortak kıldığı gibi töreler de onların ev yönetiminde ortak olmasını ister. Töreler aynı zamanda tanrının her iki cinse bahşettiği yeteneklere uygun olan görevleri de belirler. Bu nedenle kadının sokağa çıkmaktansa evde kalması daha uygunken, erkeğin ev dışındaki işlerle uğraşmaktansa evde kalması ayıptır. [7.31] Bir erkek tanrının bahşettiği özelliklere aykırı davranırsa bu itaat-sizliği tanrıların dikkatinden kaçmaz ve görevlerini aksattığı ya da eşinin görevlerine karıştığı için genellikle cezalandırılır. [7.32] Kraliçe arı da tanrının belirlemiş olduğu seninkilere benzer işlerle meşguldür sanırım.”

“Kraliçe arının görevlerinden hangileri benim yapmakla yükümlü olduğum işlere benzer?” diye sordu eşim.

[7.33] “Kraliçe arı kovanın içinde kalır ve bal arılarının boş durmalarına izin vermez,” diye yanıt verdim. “Kovan dışında çalışması gereken arıları işlerine gönderir, her birinin kovana getirdiğini kontrol eder, teslim alır ve kullanılacağı güne kadar saklar. Kullanım zamanı geldiğinde de arıların her birine adilce paylarını dağıtır. [7.34] Kovan içinde peteğin örülmesini, yani sağlam ve hızlı örülmesini denetler, yeni doğan yavruların beslenmesiyle ilgilenir. Genç arılar yetişip çalışabilecek duruma geldiklerinde de onları kızlarından bir kraliçe arının yönetiminde başka bir koloni kurmaya gönderir.”

[7.35] “Benim de öyle şeyler yapmam mı gerekir?” diye sordu eşim.

“Gerekir elbette,” diye yanıt verdim. “Senin görevin evin içinde kalmak, ev dışında çalışması gereken hizmetçileri işlerine göndermek ve evin içinde çalışan hizmetçileri denetlemektir. [7.36] Eve getirilen nimetleri teslim almalı ve

bunlardan tüketilecek olanlarını dağıtmalısın. İhtiyaç fazlası nimetlerin korunaklı bir yerde saklanmasına özen göstermeli, bir yılda tüketilmesi düşünülen şeylerin bir ayda harcanmamasına dikkat etmelisin. Sana yün getirildiğinde ihtiyacı olanlar için giysiler üretilmesiyle ve buğday tanelerinin yiyeceğe dönüştürülmesiyle ilgilenmelisin. ^[7.37] Ancak görevlerinden biri sana biraz tatsız gelebilir! Hizmetçilerden biri hastalanırsa iyileşmesi için gereken tedaviyi sen sağlamalısın.”

“Zeus adına hayır!” diye bağırdı eşim. “Bu iş benim için çok keyifli olacak. Yeter ki bakımımıyla iyileşenler bana minnet duysunlar ve öncesinden daha sadık olsunlar.

^[7.38] Yanıtına hayran kalarak şöyle devam ettim: “Biliyor musun kadın? Kraliçe arının bu davranışları sayesinde arılar ona büyük sadakatle bağlanır ve kovandan ayrıldığı zaman hiçbiri geride kalmak istemez, tümü de peşinden gider.”

^[7.39] “Liderin görevlerinin senden çok bana ait olduğu ortaya çıkarsa şaşıracağım,” dedi eşim. “Çünkü [sorumluluğu bana ait olan] eve getirilen nimetlerin saklanıp dağıtılması işi sen onları eve getirmekle ilgilenmezsen bayağı gülünç görünür.”

^[7.40] “Ama eve getirilenleri saklayan biri olmasa benim katkım da gülünç görünürdü,” dedim. “İlgili deyimim işaret ettiği gibi dibi delik küple su taşımaya⁴⁵ çalışanların durumu ne kadar acıklı görmüyor musun? Bütün emekleri boşa gider.”

“Zeus adına evet!” dedi eşim. “Bunu yapmak zorunday-salar gerçekten de mutsuz olmalılar.”

45 Mitolojiye göre Argos kralı Danaos’un elli kızı amcaları Aigyptios’un elli oğluyla zorla evlendirildi. Düğün gecesi Danaos kızlarına birer hançer vererek kocalarını öldürmelerini istedi. En büyük kızı Hypermnestra dışında kızların tümü kocalarını öldürdü. Bunun üzerine Danaos’un kızları Hades’te dibi delik bir küpü suyla doldurma cezasına çarptılar. Bu olaya atıfta bulunan “Danaos’un kızlarının küpünü doldurmak” deyimini boşa emek harcamak anlamına geliyordu.

[7.41] “Seni temin ederim kadın, yün eğirmeyi bilmeyen bir hizmetçi kızı alıp onu usta bir örücüye dönüştürerek sana iki kat yararlı hâle getirmek, ev idaresinden ve ev işlerinden anlamayan bir kızı alıp onu eğiterek işinde deneyimli, güvenilir, becerikli ve değerli kılmak gibi başka görevler de keyif verici olabilir. Evinin sağduyulu ve yararlı çalışanlarını ödüllendirerek kötü niyetlilerini cezalandırma gücüne sahip olmak da öyledir. [7.42] Ama bütün bunların en güzeli benden daha iyi olduğunu kanıtlayarak senin sadık hizmetçin olmamı sağlamaktır. Bu durumda yaşlandığın zaman ev içindeki itibarının azalacağından çekinmene gerek kalmayacak. Tam tersine, ne kadar yaşlanırsan ve bana ne kadar daha iyi bir hayat arkadaşı, çocuklarına da daha iyi bir bakıcı olduğunu gösterirsen ev içindeki itibarın o kadar artacak. [7.43] Çünkü güzel ve soylu duygular gençliğe özgü beşerî güzellikle değil, insanların gündelik hayatının erdemleriyle güçlenir.” Hatırladığım kadarıyla ilk konuşmamızda eşime bunları söylediğimi sanıyorum Sokrates.

8. BÖLÜM

[8.1] SOKRATES – Bu söylediklerinden sonra eşinin daha özenli davrandığını gözledin mi İskhomakhos?

İSKHOMAKHOS – Zeus adına evet! Ondan eve drahomasıyla⁴⁶ getirdiği bir şeyi istediğimde bana veremediği

46 Aile servetinin yabancılara gitmesini önlemek için genellikle akraba evliliği yapılırdı ve kadınlar evlenecekleri erkeğin seçiminde söz hakkına sahip değildi. MÖ 451 yılında çıkarılan “epigami” yasasına göre evlilik sadece Atina vatandaşları arasında geçerliydi ve evlilikten önce bir antlaşma yapılırdı. “Engyesis” adı verilen bu hukuksal işlem tanıklar önünde, bir yanda damat, öte yanda gelinin vasisi olmak üzere iki taraf arasında yapılırdı ve drahomanın miktarı belirlenirdi. Evin eşyası bu parayla alınırdı. Drahoma zenginlerde 2 talanton ile 80 mna arasında, sıradan halkta 20 ile 10 mna arasında değişirdi. Erkek nikâhı bozarsa kadının drahomasını geri vermek zorundaydı. Kızın babası ölmüş ve erkek kardeşi yoksa akrabaları >

için dudaklarını ısırıp kıpkırmızı kesildiğini gördüm. ^[8.2] Sıkıntısının farkına vararak, “Senden istediğimi veremediğin için üzülme kadın,” dedim. “Bir insanın ihtiyaç duyduğu bir şeyi kullanamaması bir yoksulluktur kuşkusuz. Ama aradığın bir şeyi bulamaman, ona sahip olmadığını bildiğin için hiç aramamandan daha az rahatsızlık verir. Aslında seni bu konuda suçlayamam, çünkü nerede olduğunu bilmen ve aradığında bulabilmen için sana teslim ettiğim şeylerin her birini nereye yerleştirmen gerektiğini söylemeyen benim. ^[8.3] İnsanların yaşamında düzen kadar yararlı ve güzel başka bir şey yoktur kadın. Tiyatro temsillerindeki korolar insanlardan oluşur ve her koro üyesi rastgele hareket ederse kargaşa çıkar, böyle bir temsili izlemek de keyif vermez. Ama belirli bir düzene göre hareket edip repliklerini okuduklarında aynı koro üyelerini izlemek ve dinlemek keyif verir. ^[8.4] Aynı şekilde kadın, düzensiz bir ordu da karmakarışık bir yığındır. Katırlar, ağır piyadeler, nakliyeciler, hafif donanımlı birlikler, süvariler ve savaş arabaları birbirine karıştığında o ordu düşmanları için kolaylıkla yenilecek bir rakip, dostları için de iğrenç ve yararsız bir görüntüdür. Birbirlerinin yolunu kesecekleri için nasıl ilerleyebilirler? Yürüyen koşanı, koşan yerinde duranı, savaş arabası süvariye, katır at arabasını, nakliyeciyi de ağır piyadeyi engeller. ^[8.5] Savaşmak zorunda kalırlarsa bu durumda nasıl savaşabilirler? Düşman saldırısı karşısında geriye çekilmek zorunda kalan birlikler kendi ağır piyadelerini ayaklar altına alabilir. ^[8.6] Oysa düzenli bir ordu dostlar için soylu, düşmanlar için tatsız bir görüntüdür. Hangi dost ağır piyadelerin uygun adım yürüyüşünü, süvari birliklerinin bölükler hâlinde dizilişini memnuniyetle izlemez. Ve hangi düşman ağır piyadelerin, süvarilerin, ha-

bu drahomayı ödemekle yükümlüydü. Koca karısından önce ölürse ve çocukları yoksa kadın bu drahomayla evine geri giderdi. Çocuk varsa bu paranın bir kısmı çocuklara bırakılır, onlar reşit olana kadar annelerinin veya koruyucularının kontrolünde kalırdı. Tekrar evlenen kadınlar bir kez daha drahoma öderdi.

fif piyadelerin, okçuların ve sapancıların düzenli bir şekilde subaylarına mutlak bir itaatle ayrı ayrı dizilmesi karşısında korkuya kapılmaz? ^[8.7] Askerler düzenle ilerlediğinde on binlerce de olsalar tek bir kişi gibi hareket ederler, çünkü geriden gelenler her seferinde önlerinde boşalan alanı doldururlar. ^[8.8] Aynı şekilde, tam teçhizatlı bir savaş gemisi⁴⁷ hızından başka hangi özelliğiyle düşmanlara korkutucu ve dostlara hoş bir görüntü sunar? Ve [böyle dar bir alanda] görev yapan tayfalar birbirlerini nasıl rahatsız etmez? Bunu yerlerinde düzenli bir şekilde oturarak ve gemiye düzenli bir şekilde binip gemiden düzenli bir şekilde inerek başarırlar. ^[8.9] Düzensizliği buğday, arpa ve baklagilleri kilerde bir arada depolayan bir çiftçiye benzetirim. Arpa pidesi, ekmek ya da baklagillerden yemek yapmak istediğinde ürün tanelerini tek tek ayırmak zorunda kalacaktır, oysa hepsini ayrı ayrı depolasa hemen alıp kullanabilirdi.

^[8.10] “Sen de kadın, kargaşadan hoşlanmıyorsan eğer, mal varlığımızı doğru idare etmek, bir şeye ihtiyacın olduğunda onu hemen bulup kullanabilmek ve senden bir şey istediğimde memnuniyetle verebilmek istiyorsan her şey için uygun bir yer tespit edelim. Her şeyi yerine yerleştirdikten sonra hizmetçiye neyi nerede bulacağını ve kullandıktan sonra nereye koyacağını öğretilim. Bu şekilde nelerin iyi ve nelerin kötü durumda olduğunu biliriz. Çünkü belirli bir yerin boş olması orada bulunması gereken şeyin eksik olduğunu gösterir ve neyin nasıl bir tamire gerek duyduğu bir bakışla

47 MÖ VI. yüzyıldan itibaren kullanılan ve her biri diğerinin üstünde yer alan üç sıra kürekli savaş gemisi (trieres, τριήρης). Üst sıra (tabure kürekçileri) yükseltilmiş güverte ile aynı seviyede, orta sıra (oturak tahtası kürekçileri) küpeşte ile aynı seviyede, en alt sıra da (ambar kürekçileri) küpeştenin altındaydı. Kürek deliklerinden su girmesini engellemek için kürekler deriden geçiriliyordu. Uzunluğu 37 m, genişliği 6 m civarındaydı. İncelenen donanma kayıtlarına göre yüz yetmiş kürekçi, beş subay ve yirmi beş tayfa ile birlikte iki yüz kişilik mürettebatı vardı. İki adet dört köşe yelken taşıyor, uygun rüzgârla ya da küreklerle saatte 8 mil süratle gidebiliyordu.

anlaşılabilir. Neyin nerede bulunduğunu bilmemiz sayesinde kullanmak üzere aradığımız her şeyi zorluk çekmeden hemen bulabiliriz.”

[8.11] Eşyaların düzenli yerleştirilmesi konusunda en güzel ve doğru düzeni ziyaret etmek için bindiğim büyük Phoinike gemisinde gördüğümü sanıyorum Sokrates, çünkü orada çok dar bir alanda çok sayıda eşyanın ayrı ayrı yerleştirilmiş olduğunu gördüm. [8.12] Bildiğin gibi limandan hareket ederek denize açılan bir gemi çok sayıda ahşap ve örülmüş araç gerece, “askıdakiler” adıyla bilinen donanıma, düşman gemilerin saldırılarına karşı koyabilmek için birçok düzeneğe, mürettebat için çok sayıda silaha ve ortak yemekhanelerde yemek yiyen vardiyalar için evlerde kullanılan bütün mutfak gereçlerine ihtiyaç duyar. Gemi bunlara ek olarak sahibinin kâr etmek üzere taşıdığı mallarla da doludur. [8.13] Bütün bu anlattıklarım on yataklı bir odadan⁴⁸ daha büyük olmayan bir alana sığdırılmıştı. Her şeyin birbirini engellemeyecek ve bulmak için aranmasına gerek kalmayacak şekilde yerleştirildiğini gördüm. Her şey yerli yerindeydi, bulunduğu yerden kolaylıkla alınabilirdi ve acilen ihtiyaç duyulduğunda aranan şey zaman yitirilmeden bulunabilirdi. [8.14] Pruva subayı⁴⁹ adıyla bilinen kaptan yardımcısının da her şeyin nerede bulunduğunu çok iyi bildiğini gördüm, şöyle ki orada bulunmadığında bile okuryazar birinin Sokrates kelimesinin hangi sırayla sıralanan hangi harflerden oluştuğunu söyleyebileceği gibi hangi şeyin nerede ve kaç tane olduğunu söyleyebilirdi. [8.15] Pruva subayının işi olmadığında yolculukta ihtiyaç duyulabilecek şeyleri denetlediğini gördüm. Bu denetlemesine şaşırdığım için ona ne yaptığını sordum, o da şöyle yanıt verdi:

48 Antikitede bir odanın büyüklüğü içine sığabilecek yatak sayısı ile ölçülürdü. Yatak aralarındaki boşluklar da düşünülürken söz konusu alan yaklaşık 30 m² kadar olmalıydı.

49 Bir gemide geminin ön kısmından sorumlu proreus (πρωρεός) ve geminin arka kısmından sorumlu prymnetes (πρυμνήτης) olmak üzere genellikle iki kaptan yardımcısı vardı.

“Gemideki araç gereçlerin nasıl yerleştirildiğini, eksik şeyler olup olmadığını ya da beklenmedik bir durumla karşılaştığımızda ihtiyaç anında kolay ulaşılabilecek bir yerde olup olmadığını denetliyorum. ^[8.16] Çünkü tanrı denizde bir fırtına kaldırdığı zaman ihtiyaç duyulan bir şeyi arayacak ya da kötü bir yerde bulunuyorsa çıkarıp alacak zaman yoktur. Tanrı düşüncesiz davrananları tehdit edip cezalandırır. Tanrı masum birini cezalandırmaktan kaçınırsa sadece böyle yaptığı için memnun olmalıyız, işini hakkını vererek yapanı kurtarırsa da ona büyük minnet duymalıyız.”

^[8.17] Gemideki düzenli yerleştirmeyi gördükten sonra eşime şöyle dedim: “Gemilerde çalışanlar, alanları küçük olduğu hâlde her şeyi yerleştirecek bir yer tespit ediyor, [denizde seyrederken] sertçe sallandıkları hâlde düzeni sağlıyor, çok korktukları hâlde almaları gereken şeyleri hemen buluyorlar. Her şeyi ayrı ayrı yerleştirebileceğimiz büyük kilerlere sahip olan, evleri sağlam zemin üzerine oturan bizlerin her şeyimizi ayrı ayrı koyacak iyi ve kolay ulaşılabilir bir yer bulamamamız aptallık olur. Böyle yapmazsak bizi nasıl ihmalkârlıkla suçlamasınlar?”

^[8.18] “Bütün araç gereçlerin düzenli yerleştirilmesinin ne kadar hoş olduğunu ve bir evde her şeyi yerleştirebilecek uygun bir yer bulmanın ne kadar kolay olduğunu zaten söyledim. ^[8.19] Her türden ayakkabının düzenle sıralanması göze ne kadar hoş gelir! Aynı şekilde, giysilerin, battaniyelerin, bakır kapların ve masa üstü eşyaların türlerine göre ayrı ayrı sınıflandırılarak yerleştirildiğini görmek de ne kadar güzeldir! Hatta ciddi birinin değil de şakacı birinin güleceği bir şey söyleyeyim, çanak çömlek bile düzenle yerleştirildiğinde güzel bir bütün oluşturur. ^[8.20] Dolayısıyla her şey düzenli yerleştirildiğinde daha güzel görünür, çünkü araç gereçlerden oluşan her takım bir koro⁵⁰ gibi görülebilir ve aralarında

50 Burada on iki-on beş aktörden oluşan drama temsillerindeki korodan değil, Dionysos sunaklarının etrafında dans eden ve elli erkek ya da kadından oluşan dithyrambos korosundan söz ediliyor.

mesafe bırakarak yerleştirdiğimizde aralarındaki boşluk da güzel görünür. Sunak etrafında dans eden bir koronun sadece kendisi değil, dansçıların aralarındaki boşluk bile güzel ve ferah bir görüntüye sahiptir.

[8.21] “Söylediklerimin doğru olup olmadığını zarar görmeden ve fazla gayret sarf etmeden sınıyabiliriz kadın. Dahası, her şeyin yerini öğrenebilecek ve kullandıktan sonra her şeyi doğru yerine geri koyabilecek birini bulmanın zor olduğunu düşünerek canımızı sıkmayalım. [8.22] Çünkü kentin bizim sahip olduklarımızın on binlerce kat fazlasına sahip olduğunu biliyoruz, ama herhangi bir hizmetçiden pazara gitmesini ve bizim için bir şeyler satın alarak eve getirmesini istediğimizde bunu yapmakta hiç zorlanmaz. Tam tersine, herkes hangi eşyayı satın almak için nereye gitmesi gerektiğini bilir. Bunu yapabilmesinin tek nedeni de her şeyin belirli bir yerde bulunmasıdır. [8.23] Ama bir kişiyi aradığın zaman, bazen o kişi de seni aradığı hâlde çoklukla onu bulamazsın. Bunun da tek nedeni onunla nerede buluşacağınıza dair daha önceden anlaşılmamanızdır.”

Hatırladığım kadarıyla evdeki eşyaların düzeni ve kullanımı hakkında karımla bunları konuştuğumuzu sanıyorum.

9. BÖLÜM

[9.1] SOKRATES – Sonunda ne oldu? Eşin bunca hevesle öğrettiklerine uygun hareket etti mi İskhomakhos?

İSKHOMAKHOS – Başka ne olabilirdi ki? Söylediklerimi yapacağına söz verdiği için başka, karşılaştığı zorluklardan bir çıkış yolu bulmuş gibi açıkça mutlu oldu ve bir an önce eşyaları anlattığım gibi düzenlememiz için bana yalvardı.

[9.2] SOKRATES – Peki, eşyaları düzenli yerleştirme yöntemini ona nasıl öğrettin İskhomakhos?

ISKHOMAKHOS – Ona önce evimizin olanaklarını tanıtmanın doğru olacağını düşündüm. Çünkü odalarımız abartılı süslerle dekore edilmemiştir. Her biri içine konacak eşyaların en iyi [biçimde] yerleştirilmesini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır ve her oda içine konacak eşyaları çağırıyor gibidir. ^[9.3] Örneğin yatak odası evin en güvenli yeri olduğundan buraya değerli battaniyelerin ve mobilyaların yerleştirilmesini teşvik eder. Rutubetsiz odalar hububat depolamaya, soğuk odalar şaraba, aydınlık odalar da ışığa gerek duyan eşyalara ve işlere uygundur. ^[9.4] Ona insanların oturması için ayrılan, kışın sıcak, yazın da serin olacak şekilde düzenlenen odaları gösterdim. Ayrıca evin kışın güneş görmesi, yazın da gölgede kalması için cephesinin güneye baktığını anlattım. ^[9.5] Ev dışına çıkarılmaması gereken şeylerin güvenliğinin sağlanması ve hizmetçilerin rızamızı almadan çocuk yapamaması için evin kadınlara ayrılan bölümünün⁵¹ süngülü bir kapıyla erkeklere ayrılan bölümden⁵² ayrıldığını gösterdim. Çünkü genellikle erdemli hizmetçiler aile kurduğunda efendilerine daha büyük sadakatle bağlanırken erdemsizler evlendikten sonra kötülüklere meylederler.

^[9.6] Bundan sonra ev içindeki taşınır eşyaları türlerine göre ayırmaya başladık. Önce kurban törenlerinde kullandığımız kapları bir araya getirdik. Ardından kadınların törenlerde taktığı mücevherleri, erkeklerin törenlerde ve savaşlarda giydiği elbiseleri, kadınlar ve erkekler bölümünün yatak örtülerini, kadın ve erkek ayakkabılarını sıraya dizdik. ^[9.7] Silahlar, yün işlemek, ekmek yapmak, yıkanmak ve hamur yoğurmak için kullanılan araçlar, mutfak eşyaları ve masa üstü eşyaları ayrı birer öbek oluşturdu. Sonuncularını da gündelik hayatta ve şölenlerde kullanılanlar olmak üzere ikiye ayırdık. ^[9.8] Bir ay içinde tüketilen erzakla bir yıl

51 gynaikonitis (γυναικωνίτις).

52 andronitis (ἀνδρωνίτις).

içinde tüketilen erzak türlerini de ayırdık, çünkü öyle yaparak stokların kullanılacakları sürenin sonuna kadar yetip yetmeyeceği daha iyi anlaşılır. Bütün taşınabilir eşyaları türlerine göre ayırdıktan sonra her birini kendisine ayrılan yere taşıdık. ^[9.9] Ardından ekmek yapmak, yemek pişirmek, yün işlemek ve buna benzer işleri yapmak için hizmetçilerin her gün kullandığı araç gereçleri, onları nereye koyacaklarını, nasıl saklayıp bakımlarını nasıl yapacaklarını göstererek bu işlerle yükümlü hizmetçilere dağıttık. ^[9.10] Bayramlarda, konuk ağırladığımızda ve nadir durumlarda kullandığımız eşyaları tek tek sayıp kaydettikten sonra nerede saklayacağını göstererek kâhya kadına teslim ettik ve bunları [kullanmak üzere] doğru hizmetçilere vermesini, kime ne verdiğini hatırlayarak geri aldığında da her birini kendisine ayrılan yere koymasını söyledik.

^[9.11] Kâhya kadını hizmetçiler arasından yemeğe, şaraba, uykuya ve erkeklere karşı ölçülü ilgi göstermesine göre değerlendirerek seçtik. Ayrıca belleği güçlü ve ihmali yüzünden cezalandırılmamayı ya da çalışmasıyla bizi memnun ederek ödüllendirilmeyi önemseyecek biri olmasına dikkat ettik. ^[9.12] Ona sevinçli anlarımızda sevincimizi, sorunlarla karşılaştığımızda da acılarımızı paylaşarak bize sadık olmayı öğrettik. Aile yaşamımıza ortak ederek ve mutluluğumuzu onunla paylaşarak evin refahını artırmaya istek duymasını sağladık. ^[9.13] Adil olanları adil olmayanlardan daha çok onurlandırarak, adil olanların adil olmayanlardan daha zengin ve daha rahat bir hayat yaşadığını gösterecek adalet duygusunu geliştirmeye çalıştık ve onu da [adiller sınıfına] dâhil ettik.

^[9.14] Bütün bunlardan sonra eşime düzenin korunması için en ince ayrıntısına kadar her şeyle bizzat ilgilenmezse bütün yaptıklarımızın boşa gideceğini söyledim Sokrates. İyi yönetilen kentlerin yurttaşlarının sadece iyi yasalara sahip olmakla yetinmediğini, yasalara uyanları takdir eden ve ya-

salara uymayanları cezalandıran yasa koruyucular⁵³ da seçtiklerini anlattım. ^[9.15] Eşime kendisini evimizin yasa koruyucusu gibi görmesini öğütledim. Gerektiğini düşündüğü her an bir garnizon komutanının nöbetçilerini denetlediği gibi evin taşınır eşyalarını denetlemeli, atların ve süvarilerin iyi durumda olup olmadığını inceleyen Halk Meclisi gibi onların iyi durumda olup olmadığını incelemeli ve bir kraliçe gibi sahip olduğu yetkiyle övgüyü hak edenleri övüp onurlandırmalı, cezayı hak edenleri de azarlayıp cezalandırmalıdır.

^[9.16] Bütün bunlara ek olarak ona mal varlığımızla ilgili hizmetçilere yüklediğimden daha çok görev yüklediğim için üzülmemesi gerektiğini söyledim, çünkü hizmetçiler efendilerinin mal varlığından sadece onu taşımaları, bakımını yapmaları ya da saklamaları sayesinde pay alabilirler. Ama efendileri izin vermediği sürece bu eşyalardan hiçbirini kullanamazlar. İsteddiği gibi kullanmak üzere her şey evin efendisine aittir. ^[9.17] Böyle yaparak ona eşyaların iyi durumundan en çok yararlanan ve kötü durumdan olmasından en büyük zararı gören kimse eşyaların durumuyla en çok ilgilenenin de o olması gerektiğini açıkladım.

^[9.18] SOKRATES – Eşin bu anlattıklarını dinledikten sonra önerilerini önemsediy mi?

ISKHOMAKHOS – Başka ne olmasını beklerdin Sokrates? Mal varlığımızla ilgilenebilmesi için onu eğitmemin kendisine zor görevler yüklemek anlamına geldiğini düşünmekle hata ettiğimi söyledi. Aslında sahip olduklarını korumak için çabalamaktansa görevlerini aksatmasını öğütlesem daha zor olacakmış. ^[9.19] Çünkü sağduyulu bir kadın çocuklarını ihmal etmeyip yetiştirdiği gibi, sahip olduğu ve

53 nomophylaks (νομοφύλαξ). Yasaların uygulanmasını denetleyen görevliler. Bütün halk toplantılarına katılır, oylamaya sunulacak yasa tasarılarını inceleyerek yasalara aykırı ya da kente zararlı olanlarının oylanmasına engel olurlardı. Atina'da yedi, Sparta'da beş olan yasa koruyucuların görev süresi bir yıldır.

kendisine keyif verdiği için mal varlığına da özen göstermelidir diye düşünüyormuş.

10. BÖLÜM

[10.1] Eşinin yanıtını duyunca ben de şöyle dedim:

SOKRATES – Hera adına İskhomakhos, eşin bir erkek gibi düşünüyormuş.

İSKHOMAKHOS – Evet, beni bir kez dinledikten sonra söylediklerime hemen itaat etti ve sana ruhunun yüceliğini açığa çıkaran başka örnekler de vermek istiyorum.

SOKRATES – Anlat öyleyse, çünkü canlı bir kadının erdemlerini öğrenmek Zeuksis'in⁵⁴ elinden çıkmış güzel bir kadın portresine bakmaktan daha büyük keyif verir bana.

[10.2] İSKHOMAKHOS – Bir keresinde olduğundan daha beyaz görünmek için yüzüne çok miktarda pudra⁵⁵ ve olduğundan daha pembe görünmek için yanaklarına çok miktarda allık⁵⁶ sürdüğünü, olduğundan daha uzun görünmek için yüksek topuklu ayakkabılar giydiğini gördüm. [10.3] Bunun üzerine ona şöyle dedim: “Söyle kadın, servetini seninle paylaşan ben, gerçekten sahip olduklarımdan fazlasına sahip olmakla övünmeden ve mal varlığımın bir kısmını gizlemeden, onu gerçekten olduğu gibi sana gösterdiğim zaman mı, yoksa kalp paraları, üstü yaldızlı sahte mücevherleri ve

54 Zeuksis MÖ 464 yılında İtalya'nın güneyindeki Heraclea Lucania'da doğdu. Çok canlı renkler kullanmasıyla tanınan döneminin en meşhur ressamıydı. Ölümünün ardından eserlerinin çoğu Roma'ya ve Byzantion'a götürüldü, ama hiçbirisi günümüze kadar ulaşmadı.

55 psimythion (ψιμίθειον), kadınların yüzlerini beyaz göstermek için kullandığı kurşun karbonat tozu. Sparta'ya hayran olan Ksenophon makyaj yapmayan Spartalı kadınların etkisinde kalarak kozmetik ürünleri kullanımına karşı tavrı alıyor.

56 egkhousa (ἐγχουσα), alkanet kökü ya da havacıva adlarıyla bilinen ilaç ve kozmetik malzemesi olarak kullanılan bitki.

erguvani renkleri⁵⁷ zamanla solan giysileri gerçekmiş gibi göstererek seni kandırmaya çalıştığım zaman mı sevgini daha çok hak ederdim?”

[10.4] “Sus!” diye hemen susturdu beni. “Hiçbir zaman öyle yapmamamı dilerim, çünkü aksi takdirde seni gönlümce sevemem.”

“Bizler bedenlerimiz birbirimize ait olsun diye bir çift oluşturmadık mı?”

“En azından insanlar öyle diyor!”

[10.5] “Bedeninin ortağı niteliğimle bedenimin sağlıklı ve sağlam olmasına dikkat ederek sana güzel renkte görünmesini sağladığım zaman mı, yoksa yanaklarıma allık⁵⁸ ve gözlerimin altına ten rengi boya⁵⁹ sürerek karşına çıktığım ve bilinçli olarak gözlerinle okşamalarına gerçek tenimi değil, boyalar sunarak seni kandırdığım zaman mı sevgine daha çok layık olurdum?”

[10.6] “Ah, hayır!” diye bağırdı eşim. “Allık yerine sana dokunmak, ten rengi boya yerine tenini görmek beni çok daha fazla mutlu eder ve gözlerinin boyanmasını değil doğal renklerinde sağlıklı parlamasını yeğlerim.”

[10.7] “İnan kadın, ben de pudradan ya da allıktan değil, senin doğal renklerinden daha çok hoşlanıyorum. Ayrıca tanrı atları atlardan, sığırları sığırlardan, koyunları koyunlardan hoşlanacak şekilde yarattığı gibi insanlar da insan bedenini doğal hâliyle daha hoş bulurlar. [10.8] Böyle hile-

57 porphyra (πορφύρα), deniz kabuklusu “haustellum brandaris”in işlenmesiyle elde edilen ve solmayan morumsu koyu kırmızı renkli kumaş boyası. Hammaddesi nadir ve üretimi çok zahmetli olan porphyra ilk çağlardan beri bir statü ve zenginlik simgesi olmuştur.

58 milto (μῖλτος), kırmızı demir oksit tozu ve kil karıştırılarak hazırlanan bir tür allık.

59 andreikelos (ἀνδρείκελος), sözlük anlamı “erkek yüzlü, erkeğe benzer” ya da “iradesiz” olan kelime aynı zamanda “ten rengi boya” anlamına da geliyordu.

ler gerçeği fark edemeyen yabancıları bir şekilde kandırabilirse de birlikte yaşayan insanlar birbirlerini kandırmaya yeltendiğinde yakalanmaları kaçınılmazdır. Ya sabahleyin kendilerine çekidüzen vermeden önce yataktan kalkarken görüldüklerinde yakalanırlar, ya terleri onları ele verir, ya gözyaşları boyalarını söker ya da banyodayken oldukları gibi görünürler.”

[10.9] SOKRATES – Tanrılar adına, bu söylediklerine nasıl yanıt verdi?

İSKHOMAKHOS – Hiçbir şey demedi, ama o günden sonra bir daha böyle şeylerle uğraşmadı, her zaman temiz ve olması gerektiği gibi görünmeye çalıştı. Bana güzel görünmek için değil, gerçekten güzel olmak için neler yapması gerektiğine dair öğütlerde bulunmamı istedi. [10.10] Ben de dokuma tezgâhının önünde bir köle gibi değil, tanrıların yardımıyla bir hanımefendi gibi durmasını, başkalarından daha iyi bildiği şeyleri öğretmesini, daha az bildiği şeyleri de öğrenmesini öğütledim. Ekmek yoğuran hizmetçiye denetlemesini, sayım yaptığı ya da hesap verdiği zaman kâhya kadının yanında durarak ona yardım etmesini ve evi dolaşarak her şeyin yerli yerinde olup olmadığını denetlemesini söyledim. Çünkü kanımca bu bir denetleme olduğu gibi aynı zamanda bir gezintidir de. [10.11] Ayrıca ona unu ıslatıp hamur yoğurmanın ve giysilerle yatak örtülerini silkeleyip katlamanın bedeni çok iyi çalıştırdığını⁶⁰ söyledim. İdmanlı bir bedenle iştahının açılacağını, daha sağlıklı olacağını ve yanaklarının daha güzel bir renk alacağını ekledim. [10.12] Bir ev hanımı bir hizmetçiyle karşılaştırıldığında ev hanımı daha temiz olduğu ve daha güzel giyindiği için, özellikle de erkeğinin yanına buna mecbur olduğu için değil de kendi

60 Atinalı kadınlar Spartalı hemcinsleri gibi atletizmle ilgilenemiyordu. Sadece dinsel törenlerin çoğunun ayrılmaz bir parçası olan dans bir çeşit beden eğitimi sayılabilirdi.

iradesiyle gittiği için⁶¹ çok daha çekici bir görünümüne sahiptir. ^[10.13] Ama bir hanımefendi gibi [hiçbir şey yapmadan] oturan kadınlar kendilerini boyalı ve sahte süslerle süslenmiş hafifmeşrep kadınlarla kıyaslanmaya maruz bırakırlar. Şimdi de emin ol Sokrates, eşim tam olarak ona öğrettiğim ve az önce sana anlattığım şekilde yaşıyor.

11. BÖLÜM

^[11.1] SOKRATES – Eşinin uğraşları hakkında yeterince bilgi edindiğimi sanıyorum ve ikinizin de takdir edilmeyi hak ettiğinize inanıyorum. Ama şimdi biraz da senin uğraşlarından bahset. Böylece hem sen sana saygınlık kazandıran özelliklerini anlatarak tatmin olursun, hem de ben nasıl iyi ve erdemli bir yurttaş olduğumu dinleyip ayrıntılarıyla öğrenerek sana büyük minnet duyarım.

^[11.2] İSKHOMAKHOS – Zeus adına, herhangi bir konuda yanlış davrandığımı düşünürsen düzeltebilmen için sana büyük bir memnuniyetle gündelik uğraşlarımdan söz edeceğim Sokrates.

^[11.3] SOKRATES – Ama ben, hele çevremde geveze ve akıllı bir karış havada biri izlenimini verirken ve bana yöneltilen en saçma suçlamaya göre yoksul bir dilenci olarak tanınırken, iyi ve erdemli bir yurttaş olma konusunda mükemmeliyete ulaşmış bir insanı düzeltmeye nasıl cüret edebilirim? ^[11.4] Seni temin ederim İskhomakhos, birkaç gün önce kentimize yeni gelen Nikias'ın atıyla karşılaşmamış olsam bu suçlama beni daha da çok üzerti. Etrafında büyük bir kalabalık toplanmış onu izliyordu ve birkaçının hararetle onun hakkında konuştuğunu duydum. Ben de yaklaştım ve seyise atın herhangi bir servetinin olup olmadığını sordum. ^[11.5] Adam

61 Atina'da aile babalarının köle kadınlarla cinsel ilişkiye girdiğini itiraf eden ilk klasik yazar Ksenophon'dur.

böyle bir soru sorduğum için aklımın başımda olmadığına inanıyormuş gibi baktı ve bir atın nasıl kendi serveti olabileceğini sordu. Bunun üzerine ben de doğa onu soylu bir ruhla yaratırsa yoksul bir atın bile iyi addedilmesinin mümkün olduğunu anlayarak rahatladım. ^[11.6] Benim de iyi ve erdemli biri olmam mümkün olduğuna göre neler yaptığını ayrıntılarıyla anlat ki seni dinleyerek anlayabildiğim kadarıyla öğrendiklerimi uygulayayım ve yarın sabahdan itibaren seni taklit etmeye başlayayım, çünkü yarın “iyi” bir gün⁶² olduğu için erdemli olmaya başlamak için uygun bir zamandır.

^[11.7] İSKHOMAKHOS – Sen latife ediyorsun Sokrates, ama ben yine de elimden geldiğince hayatımda uygulamaya çalıştığım ilkeleri anlatayım. ^[11.8] Çünkü yapmaları gereken şeyleri ve bunları nasıl yerine getireceklerini bilmeden insanların mutlu olmasına tanrıların izin vermediğini gözlemlediğime inanıyorum. Onlar sağduyulu ve gayretli insanların bazılarına mutluluğu bağışlarken bazılarından bunu esirgiliyorlar. Bu yüzden ben de tanrıları onurlandırıyorum ve dualarımla onlardan mümkün olabilecek şeyleri, yani sağlıklı ve güçlü olmayı, yurttaşlarımdan takdirini ve dostlarımdan sevgisini kazanmayı, savaşta onurlu bir şekilde güvende olmayı ve dürüst yöntemlerle servetimi artırmayı sağlamayı diliyorum.

^[11.9] SOKRATES – Yani İskhomakhos gerçekten de zenginleşmek ve sahip olacağın bir sürü şeyle ilgilenmek zorunda kalarak sıkıntılara katlanmak mı istiyorsun?

İSKHOMAKHOS – Bu söylediklerinle elbette ilgileniyorum. Çünkü tanrıları muhteşem bir şekilde onurlandırmak, bir şeye ihtiyaçları olduğunda dostlarıma yardım etmek ve bana düşen sorumlulukları üstlenerek kentimi bakımsız bırakmamak hoşuma gidiyor Sokrates.

62 Antik Yunan kültüründe bazı günlerin iyi (aisiai, αἰσαί) bazılarının da kötü (apaisiai, ἀπαῖσαί; apophrades, ἀποφράδες) olduğuna inanılırdı ve insanlar işlerini buna göre programlardı. Hesiodos *İşler ve Günler*'de bu konuda bilgi verir. Yazar bu batıl inançla alay ediyor.

[11.10] SOKRATES – Bu ilkelerin çok güzel İskhomakhos ve kuşkusuz zenginlere yakışıyor. Bazı insanlar başkalarının yardımını olmaksızın yaşayamazken ve insanların çoğu ihtiyaçlarını kendi olanaklarıyla sağlamaktan memnun olurken nasıl böyle olmasın? Kendi evlerini idare etmekle kalmayarak kazançlarının fazlasıyla kenti donatanları ve dostlarını rahatlatanları zengin ve güçlü addetmek gerekmez mi? [11.11] Böyle insanları çoğumuz methederiz, ama sen İskhomakhos başladığın noktaya geri dön ve sağlığını bedensel gücünü nasıl koruduğunu, savaşta onurunu gözeterek güvenliğini nasıl sağladığını anlat bana. Nasıl zenginleştiğini daha sonra da dinleyebilirim.

[11.12] İSKHOMAKHOS – Gördüğüm kadarıyla bütün bunlar birbirleriyle ilintili Sokrates. Bir insan beslenmesi için gerek duyduklarına sahipse ve bedenini düzenli şekilde çalıştırırsa sağlıklı olur. Bedenini daha çok çalıştırırsa da güçlenir. Savaş sanatlarında alıştırma yaparsa savaşta daha kolay hayatta kalır ve tembelliğe kapılmadan mal varlığıyla ilgilenirse servetini artırması doğal karşılanmalıdır.

[11.13] SOKRATES – Seni izlediğim kadarıyla, çabalayan, özen gösteren ve bedenini çalıştıran insanların dünya nimetlerini elde etmeye daha yakın olduğunu iddia ediyorsun. Ama şimdi [ayrıntılara girerek] sağlıklı kalmak ve fiziksel gücünü artırmak için bedenini nasıl çalıştırdığını, savaş sanatlarında kendini nasıl geliştirdiğini, dostlarına yardım etmek ve kentini güçlendirmek için servetini nasıl artırdığını anlatmanı büyük bir memnuniyetle dinlemek isterim.

[11.14] İSKHOMAKHOS – Ben aslında biriyle görüşmem gerektiğinde onu hâlâ evinde bulacağıma emin olduğum bir saatte yataktan kalkmaya alıştım Sokrates. Kentte halledecek bir işim olduğunda da bunu gezintiye çıkma fırsatı olarak değerlendiririm. [11.15] Ama kente inmemi gerektirecek bir nedenim yoksa hizmetçim atımı benden önce tarlaya götürür, ben de ardından yürüyerek giderim. Bunun sütunlu

yolda⁶³ yürümekten daha yararlı bir idman olduğuna inanıyorum Sokrates. ^[11.16] Tarlaya vardığım zaman benim için fidan diken, toprağı ekime hazırlayan, hububat eken ya da ekinleri biçen çalışanlarımın her birini ayrı ayrı denetler, çalışmalarının daha verimli olması için önerilerim varsa söylerim. ^[11.17] Ardından atıma binerim ve mümkün olduğunca süvarilerin savaşırken yaptığı hareketlere öykünerek atımı sürerim.⁶⁴ Atımı elimden geldiğince sakatlamamaya dikkat ederek eğimli arazilerden, engebeli yollardan, hendeklerden ve su kanallarından geçerim. ^[11.18] Alıştırmam bittikten sonra hizmetçim atı toprağın üzerinde yuvarlanmaya bırakır ve tarladan kente götürülecek şeyleri yükleyerek onunla eve döner. Eve dönüş yolunun yarısını yürür, yarısını koşarım ve eve vardığımda vücudumu terden ve tozdan temizlerim,⁶⁵ Ardından da gün boyunca ne açlık ne de karın şişkinliği duymayacak şekilde kahvaltı ederim Sokrates.

^[11.19] SOKRATES – Hera adına, bu yaptıkların hoşuma gidiyor İskhomakhos. Gündelik faaliyetlerini sürdürürken aynı zamanda sağlığını ve fiziksel gücünü korumana, savaş için alıştırma yapmana ve servetini artırmaya çalışmana hayranlık duyuyorum. ^[11.20] Üstelik bunlardan her birinde başarılı olduğuna dair yeterli kanıtlar da sunuyorsun. Tanrılara şükürler olsun, seni genellikle sağlıklı ve güçlü görüyoruz, kentimizin en iyi binicilerinden ve en zengin yurttaşlarından biri olduğunu da biliyoruz.

63 ksystos (ἑυστός), atletler bedenlerini çalıştırmak için üstü kapalı, sütunlu bir galeride yürürdü, “tırışlı” anlamına gelen adını zemininin pürüzsüz ve kaygan oluşundan almıştı.

64 İskhomakhos zengin olduğu için savaşımlara süvari olarak katılıyordu. Bu durumda iyi binici olmak iyi savaşçı olmak anlamına geliyordu.

65 Sabunla temizliğin bilinmediği antik Yunanistan’da temizlik için stleggis (στλεγγίς) adı verilen kıvrık metal bir çubuk kullanılırdı. Önce vücuda çeşitli çiçek ve meyvelerle koku verilmiş yağ sürülür, sonra yağ bu çubukla vücuttan sıyrılırdı. Bu şekilde vücuttaki kötü kokular gider, geriye parlak bir görüntü ile meyve ve çiçek kokuları kalırdı.

[11.21] İSKHOMAKHOS – Ama böyle davrandığım hâlde birçok kişi aleyhimde konuşuyor, oysa sen belki de benden örnek yurttaş diye söz edildiğini sanıyorsun.

[11.22] SOKRATES – Ben de sana bu konuda neler yapabildiğini sormaya hazırlanıyordum İskhomakhos. Kendini savunma, hakkını arama gereğini duyduğunda bunu nasıl yaparsın?

İSKHOMAKHOS – Tam da bu konuda sürekli alıştırma yaptığımı görmüyor musun Sokrates? Kimseye haksızlık etmediğimi, tam tersine elimden geldiğince birçok kişiye iyilikler yaptığımı söyleyerek kendimi savunuyorum ve hiç kimseye bir iyilikleri dokunmadığı hâlde kişi olarak birçok insana ve kente haksızlık eden birilerinden haberdar olduğumda aleyhlerinde suçlamada bulunuyorum.

[11.23] SOKRATES – Şunu da açıklığa kavuştur İskhomakhos! Suçlama ve savunmayı nasıl yapacağın konusunda da alıştırmalar yapıyor musun?

İSKHOMAKHOS – Hitabet alıştırmaları yapmayı hiç aksatmam Sokrates. Örneğin birisi hakkında suçlamada bulunan ya da birisini savunan bir hizmetçi gördüğümde söylediklerini çürütmeye çalışırım. Dostlarının önünde birilerini metheder ya da suçlarım. Ya da birbirlerine karşı düşmanlık değil de dostluk duymanın her ikisinin çıkarına olacağına ikna etmeye çalışarak tanıdıklarım arasında arabuluculuk yaparım. [11.24] Askerî mahkemede ya bir araya gelip bir komutan aleyhinde suçlamada bulunuruz, ya haksız yere suçlanan birini savunuruz ya da hak etmediği hâlde onurlandırılan biri hakkında suçlamada bulunuruz. Halk Meclisi'nde çoğu zaman yapmak istediğimiz şeyleri överken yapmak istemediğimiz şeyleri kınarız. [11.25] Aslında ben daha önce kişi olarak birkaç kez ceza çekmeye ya da tazminat ödemeye mahkûm edildim.

SOKRATES – Seni kim mahkûm etti İskhomakhos? Bundan hiç haberim yoktu!

ISKHOMAKHOS – Beni eşim mahkûm etti!⁶⁶

SOKRATES – Kendini nasıl savunuyorsun peki?

ISKHOMAKHOS – Gerçeği söylemek yararına olacaksa işim çok kolay. Ama kazanmak için yalan söylemem gerekirse, Zeus adına Sokrates, zayıf iddiayı güçlü kılamıyorum.⁶⁷

SOKRATES – Belki de yalanı gerçek yapamadığındandır İskhomakhos.

12. BÖLÜM

[12.1] SOKRATES – İskhomakhos belki de gitmek istersin, sana engel olmayayım!

ISKHOMAKHOS – Zeus adına, hayır Sokrates. Agora-da toplananlar dağılmadan gitmeye niyetim yok.

[12.2] SOKRATES – Zeus adına, sana yakıştırılan örnek yurttaş tanımlamasını yitirmemek için çok dikkat ediyorsun. Çünkü belki de yapacak bir sürü işin olduğu hâlde konuklarına söz verdiğinden onların gözünde yalancı durumuna düşmemek için bekliyorsun.

ISKHOMAKHOS – Ama seni temin ederim Sokrates, tarlada kâhyalarım olduğu için konu ettiğin diğer işlerimi de aksatmıyorum.

[12.3] SOKRATES – Peki çiftliğinde yeni bir kâhyaya ihtiyacın olduğunda ne yaparsın İskhomakhos? Bir yerde bu işte deneyimli birinin olduğunu duyduğunda –örneğin bir

66 İskhomakhos daha önce (9.15) eşine kendisini evlerinin yasa koruyucusu gibi görmesini öğütlemişti.

67 ton etto logon kreitto poiein (τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν). Sofist Abderalı Protagoras kazanılma ihtimali olmayan davaların başarılı hitabetle nasıl kazanılacağını öğrettiğini iddia ediyordu. Bu ifade MÖ V. yüzyılda sofistleri kınamak için kullanılan bir stereotipti. Bkz. Platon, *Sokrates'in Savunması*, 18b.

yapı ustasına ihtiyacın olduğunda iyi bir yapı ustası bulup satın aldığından eminim– onu satın almaya mı çalışırsın, yoksa kâhyanı kendin mi eğitirsin?

[12.4] İSKHOMAKHOS – Tabii ki kendim eğitmeye çalışırım Sokrates. Benim yokluğumda işlerimle ilgilenebilecek yetkinlikte olması gereken bir adamın bütün bildiklerimi bilmesi gerekmez mi? İşlerimi yürütebilecek yeterliliğim varsa, bütün bildiklerimi başka birine de öğretebilirim kuşkusuz.

[12.5] SOKRATES – Yokluğunda sana vekâlet edeceğine göre, demek ki kâhyandan öncelikle sana ve işlerine sadık olmasını bekliyorsun. Çünkü kâhya sadık değilse bildikleri çok önemli de olsa ne işe yarar?

İSKHOMAKHOS – Zeus adına, hiçbir işe yaramaz elbette! Kâhyalarımı öncelikle bana ve evime sadık olmalarını öğretirim.

[12.6] SOKRATES – Tanrılar aşkına, istediğin kişiye sana ve işlerine sadık olmasını nasıl öğretiyorsun?

İSKHOMAKHOS – Ona tanrıların bize cömertçe bağışladığı nimetlerden vererek elbette.

[12.7] SOKRATES – Yani sahip olduğun şeyleri onlarla paylaştığın hizmetçiler sana sadakatle bağlanır ve senin için iyi şeyler yapmak ister mi demek istiyorsun?

İSKHOMAKHOS – Evet Sokrates! Görebildiğim kadarıyla sadakat duygusunu uyandırmanın en iyi yolu bu.

[12.8] SOKRATES – Peki İskhomakhos, biri sana sadıksa bu özelliği onun iyi bir kâhya olmasına yeter mi? Genellikle bütün insanlar kendilerini sevdiği hâlde, çoğunun sahip olmayı arzuladığı nimetler için zahmete katlanmayı istemediğini görmüyor musun?

[12.9] İSKHOMAKHOS – Zeus adına, kâhya yapmak istediğim hizmetçilerime özenli olmalarını da öğretiyorum.

[12.10] SOKRATES – Tanrılar aşkına bunu nasıl yapıyorsun? Özenin kesinlikle öğretilabilir bir erdem olmadığına inanıyorum.

ISKHOMAKHOS – Haklısın Sokrates, istisnasız herkese özenli olmayı öğretemezsin.

[12.11] SOKRATES – O zaman özeni kimlere öğretebilirsin? Bu insanların kim olduklarını açıkça belirt.

ISKHOMAKHOS – Öncelikle içkiye meyilli insanlara özeni öğretemezsin, çünkü içki onlara ne yapmaları gerektiğini unutturur.

[12.12] SOKRATES – Özenli olmayı sadece ayyaşlar mı öğrenemez, yoksa başkaları da mı var?

ISKHOMAKHOS – Zeus adına, bunlara uykucuları da dâhil etmeliyiz, çünkü kimse uykusunda işlerini göremez ya da başkalarına yaptıramaz.

[12.13] SOKRATES – Nasıl yani! Özenli olmayı öğrenemeyecek olanlar sadece bunlar mı, yoksa ekleyeceğin başkaları da mı var?

ISKHOMAKHOS – Cinselliğe düşkün olanlar da aşklarından başka hiçbir şeye özen göstermeyi öğrenemezler kanımca. [12.14] Çünkü kimse sevgilisiyle uğraşmaktan daha hoş bir uğraş ya da umut bulamaz ve bir iş yapmak üzere sevgilisinden ayrılmak zorunda kalmaktan büyük bir ceza düşünemez. Bu yüzden öyle eğilimleri olduğunu anladığım hizmetçilerimi kâhya yapmaktan kaçınıyorum.

[12.15] SOKRATES – Peki ya kâr etmeye âşık olanlar, onlar da mı bir çiftlikte kâhya olmak üzere eğitilmeye elverişsiz?

ISKHOMAKHOS – Zeus adına hayır, tam tersine kâhya olmaya çok uygunlar. Çünkü onlara özenli çalışmanın kârı artırdığını göstermekten başka bir şey öğretmeye gerek yoktur.

[12.16] SOKRATES – Ya diğerleri? Kınadığın kusurlar konusunda kendilerine hâkim olup kâr etmeye ölçülü ilgi duyanları istediğin alanlarda özen göstermeleri için nasıl eğitirsin?

ISKHOMAKHOS – Bunu yapmak çok kolay Sokrates. Özenli çalıştıklarını gördüğümde onları överim ve onurlan-

dırmaya çalışırım. Ama ihmalkâr olduklarını gördüğümde de gururlarını kıracak şeyler söyler ve yaparım.

[12.17] SOKRATES – Haydi İskhomakhos, şimdi konuyu değiştirelim ve özenli olmak üzere eğitilecek olanları bırakıp eğitim sürecinin kendisine geçelim. Özensiz çalışan biri başkalarına özenli olmayı öğretebilir mi?

[12.18] İSKHOMAKHOS – Zeus adına hayır, bu işi müzikten anlamayan birinin başkalarını müzisyen yapabileceğinden iyi yapamaz. Çünkü öğretmen bir konuda kötü örnek olursa öğrencisinin bu konuda iyi olmasını sağlayamaz ve efendisi davranışlarıyla ihmalkârlık örneğini verirse kâhyanın özenli çalışmayı öğrenmesi zordur. [12.19] Özetlersek iyi hizmetçileri olan kötü bir efendiye hiç rastlamadım. Oysa iyi bir efendinin kötü hizmetçilere sahip olduğunu gördüm, ama onları cezasız bırakmıyordu. Adamlarının özenli olmasını isteyen biri başlarında durmalı ve onları denetlemelidir. İşlerin iyi yapılmasını sağlayan elemanlarına minnetini göstermeye hazır olmalı ve ihmalcı davrananlara uygun cezayı vermekten çekinmemelidir. [12.20] Bir barbarın verdiği söylenen yanıtın doğrulara işaret ettiğine inanıyorum. Pers kralı iyi bir at bulduğunda onu mümkün olduğunca çabuk semirtmek istemiş ve atlardan iyi anladığına inanılan birine bir atı en hızlı neyin semirttiğini sormuş. Adam “efendinin gözü” diye yanıt vermiş. Bu yanıtı genelleştirebiliriz Sokrates ve “işlerin iyi ve doğru yapılmasını efendinin gözü sağlar” diyebiliriz.

13. BÖLÜM

[13.1] SOKRATES – Bir adamı görevlendirdiğin işleri yapmakla yükümlü olduğuna kararlılıkla ikna edersen o adam kâhyalık için yeterli olur mu, yoksa işini başarıyla yürütebilmesi için başka şeyler de öğrenmesi gerekir mi?

[13.2] İSKHOMAKHOS – Zeus adına, elbette! Ama neyi, ne zaman ve nasıl yapacağına hâlâ kendisi karar verebilmedir. Aksi takdirde bunları bilmeden, hastasını gece gündüz ziyaret ettiği hâlde onu nasıl tedavi edeceğini bilmeyen bir hekimden daha yararlı olamaz.

[13.3] SOKRATES – Peki, çiftlikteki işlerin nasıl yapılması gerektiğini öğrendiği zaman ek olarak başka şeyler öğrenmesine gerek kalır mı, yoksa senin için mükemmel bir kâhya olur mu?

İSKHOMAKHOS – İşçileri yönetmeyi öğrenmesi gerekir sanırım.

[13.4] SOKRATES – Öyleyse kâhyalarına yöneticilik eğitimi mi veriyorsun?

[13.4] İSKHOMAKHOS – En azından bunu yapmaya çalışıyorum.

SOKRATES – Tanrılar aşkına, onlara başkalarını yönetmeyi nasıl öğretiyorsun?

İSKHOMAKHOS – Saçma ve kolay bir yöntemle Sokrates. Duyduğunda belki de gülersin.

[13.5] SOKRATES – Bu gülünecek bir konu değil İskhomakhos. Çünkü birisine başkalarını yönetmeyi öğretebilen biri aynı zamanda ona o insanlara hükmetmesini de öğretebilir ve birisine başkalarına hükmetmeyi öğreten ona kral olmayı da öğretebilir. Böyle bir şeyi başarabilen bir insan kendisine gülünmeye değil büyük takdire layıktır.

[13.6] İSKHOMAKHOS – Hayvanlar itaat etmeyi iki yolla öğrenirler. İtaat etmediklerinde cezalandırılarak ve hevesle hizmetimize koştuklarında ödüllendirilerek. [13.7] Örneğin taylar komutlara itaat ettiklerinde sevdikleri bir şey alarak, itaat etmediklerinde de at terbiyecilerinin iradesine teslim olana kadar zahmetlere katlanarak eğitilirler. [13.8] Enikler de zekâları ve kendilerini ifade olanakları insanlardan çok daha düşük olduğu hâlde aynı yöntemle koşarak daireler çizmeyi,

takla atmayı ve bir sürü başka oyunu öğrenirler. Çünkü itaat ettiklerinde ihtiyaç duydukları bir şeyi alır, ilgisiz davrandıklarında da cezalandırılırlar. ^[13.9] İnsanlar itaat etmenin onlar için ne kadar yararlı olacağı gösterilerek konuşmalarla ikna edilebilirler. Ama kölelerin eğitiminde sadece hayvanlara uygun görünen eğitim yöntemi de itaati öğretmek için aynı derecede etkili bir yöntemdir. Çünkü karınlarını arzuladıkları yiyeceklerle doldurursan onlarla çok şey başarabilirsin. İhtiraslılar övgülerle de yönlendirilebilir, çünkü bazı insanlar övgüye başkalarının yemeğe ve içkiye oldukları kadar açıktır. ^[13.10] İnsanları kendime daha itaatkâr kılmak için bunları yaparım. Kâhyalığa terfi ettirmek istediğim hizmetçilerime bunları öğretirim, ama onları başka yöntemlerle de teşvik ederim. Çalışanlarıma dağıttığım giysilerle ayakkabıların aynı kalitede olmamasına dikkat ederim. İyi çalışanları iyileriyle onurlandırmak, kötü çalışanlara da kötülerini verebilmek için bazıları diğerlerinden iyi, bazıları kötüdür. ^[13.11] Çünkü iyi çalışanların bütün işi kendileri yaptığı hâlde emek sarf etmeye ya da gerektiğinde tehlikeye atılmaya hiç istekli olmayan diğerleriyle aynı kefeye konulmaktan büyük hayal kırıklığı duyacaklarını düşünüyorum Sokrates. ^[10.12] Bu yüzden iyilerle kötülere aynı şekilde davranılmasını hiç doğru bulmam ve kâhyalarımın en iyi eşyaları daha çok hak edenlere dağıttığını gördüğüm zaman onları kutlarım. Ama birini dalkavukluğu ya da kimseye yararı olmayan bir hizmeti yüzünden kayırdıklarını fark ettiğimde görmezden gelmem Sokrates. Kâhyayı azarlarım ve bu yaptığının kendi yararına olmadığını göstermeye çalışırım.

14. BÖLÜM

^[14.1] SOKRATES – İşçileri kendisine itaat ettirerek yöneticilik yapmaya hazırsa adamının mükemmel bir kâhya ol-

duğuna inanır mısın, yoksa şimdiye kadar söylediklerine ek olarak başka meziyetlere de ihtiyaç duyar mı?

[14.2] İSKHOMAKHOS – Zeus adına, efendisinin servetinden uzak durmalı ve çalmamalı. Çünkü hasadın kaldırılmasına nezaret eden görevli ürünleri çalarak çiftçiliği kârlı olmaktan çıkarırsa ona çiftliğin yönetimini emanet etmenin ne anlamı olur?

[14.3] SOKRATES – O zaman ona adaletin bu yönünü öğretmeyi de mi üstlenirsin?

İSKHOMAKHOS – Kesinlikle öyle, ama sanırım böyle bir eğitimi herkes memnuniyetle kabullenmez. [14.4] Ben yine de kimilerini Drakon yasalarından,⁶⁸ kimilerini de Solon Anayasası'ndan⁶⁹ aldığım bazı maddeleri uygulayarak çalışanlarımı adalet yolunun içinde tutmaya çalışırım. Çünkü adlarını andığım yasa koyucularının böyle bir adalet eğitimine uygun birçok yasayı yürürlüğe soktuğunu düşünüyorum. [14.5] Bu yasalar hırsızların yaptıkları hırsızlıklar için cezalandırılmasını öngörür. Çalmaya yeltenen zincire vurulur ve çalarken suçüstü yakalanan ölüme mahkûm edilir. Yasa koyucuların bu yasaları hazırlarken haksız kazancın

68 Atina'nın ilk yasa koyucusu olarak kabul edilen Drakon, yasalarının katılığıyla tanınır. Batı dillerinde aşırı katı kural ya da tedbirleri nitelemek için kullanılan "drakonian" sıfatıyla ünü günümüze kadar geldi. Drakon Yasaları (MÖ 621) sadece kasten cinayet için değil, düşük önemdeki hırsızlık suçları için bile idam cezasını öngörmekteydi. Plutarkhos Yunanlıların Drakon'un yasalarını mürekkeple değil kanla yazdığını söylediklerini nakleder. Bununla birlikte bu yasalar özellikle kasten öldürme ve taksirle öldürme ayrımını yaptığı için ailevi intikama dayalı önceki hukuka göre bir iyileştirme getirmekteydi.

69 Solon Anayasası Drakon Yasaları'nın olumsuzluklarını ortadan kaldırmak için MÖ 592'de hazırlandı. Borç nedeniyle bireysel hürriyetin kısıtlanmasını engelledi, alacaklı kişiye ödeme yapılmadığı zaman borçlunun onun kölesi olacağına dair yasayı kaldırdı. Ticaret ve sanayinin gelişmesi için düzenlemeler yaptı, tartı ve ölçülere standartlar getirdi. Atina aristokrasinin doğumdan gelen hakları yerine idarecilerin ürettikleri yıllık ürün miktarına göre belirlenmesi usulünü getirdi. Solon, yasalarını yazdıktan sonra bir tiran olarak görülmemek için kendi isteğiyle on yılına sürgüne gitti.

haksızlık yapanın yanına kâr kalmayacağını güvence altına almak istedikleri açıkça belli. ^[14.6] Bu yasalardan bazılarını ve Pers kralının kanunnamesinden bazı maddeleri uygulayarak hizmetçilerimin sorumluluk aldıkları işlerde dürüst kalmalarını sağlamaya çalışırım. ^[14.7] Çünkü birinci türden yasalar sadece suçluları cezalandırırken, kralın yasaları suç işleyenleri cezalandırmakla kalmaz, aynı zamanda dürüst olanlara da birtakım yararlar sağlar. Böylece dürüstlerin zenginleştiğini gören dürüst olmayan kâr düşkünlerinin bazıları suç işlemekten uzak durmaya dikkat ederler. ^[14.8] Ama kendilerine iyi davrandığım hâlde bana karşı dürüst olmaya meyilli birilerini fark ettiğim zaman böyle iflah olmaz tamahkârları yanımda tutmam. ^[14.9] Öte yandan dürüst olmanın kazandırdığı nimetlerden yararlanmak için değil de takdirimi kazanmak için dürüst olan birilerini fark ettiğim zaman onlara hür insanlarmış gibi davranırım. Onları zenginleştirmekle yetinmez, iyi ve erdemli insanlarmış gibi onurlandırırım. ^[14.10] Çünkü hırslı ile kâr düşkünü arasındaki farkın bu olduğuna inanıyorum Sokrates. Hırslı insan gerek duyulduğunda memnuniyetle emek sarf eder ve riskler alırken övgülere ve onurlandırılmaya layık olmak için de haksız kazançtan uzak durur.

15. BÖLÜM

^[15.1] SOKRATES – Adamında sahip olduğun nimetlere saygı duyma hissini uyandırdığını, refahını sürdürmen için özenle çalışmaya razı ettiğini, her işi senin için en yararlı olacak şekilde yürütebilmesi için onu gerekli bilgilerle donattığını ve işçileri nasıl yöneteceğini öğrettiğini varsayalım. Bütün bunlardan başka, mevsimi geldiğinde toprağın ürettiği mümkün olabilecek en iyi hasadı sana sunarken senin sevindiğin kadar sevineceğini de düşünürsek ondan başka

neler beklediğini sormayacağım. Çünkü böyle özelliklere sahip birinin iyi bir kâhya olacağına inanıyorum. Ama konuşmamızda çok yüzeysel değindiğimiz bir şeyi açıklamayı unutmama İskhomakhos.

[15.2] İSKHOMAKHOS – Nedir o?

SOKRATES – Öğrenilmesi gereken en önemli şeyin her işin ayrı ayrı nasıl yapılması gerektiği olduğunu söylemiştin sanırım. Aksi takdirde nelerin nasıl yapılacağını bilmeden işlere nezaret etmenin bir yararı olmaz.

[15.3] İSKHOMAKHOS – Sokrates, sana çiftçilik sanatının inceliklerini öğretmeye mi zorluyorsun beni?

SOKRATES – Evet, çünkü kendisine vakıf olanları zengin eden, vâkıf olmayanları da çok çalıştıkları hâlde yoksulluğa mahkûm eden belki de bu sanattır.

[15.4] İSKHOMAKHOS – Sokrates şimdi bu sanatın ne kadar insancıl olduğunu göreceksin. Yararlı, yapılması hoş, güzel, tanrılarla insanların en sevdiği ve öğrenilmesi çok kolay bir sanat oluşu onun soyluluğunun göstergesi değil mi? Bildiğin gibi güzel, iri cüsseli, yararlı ve insanlara dostluk gösteren hayvanlara soylu deriz.

[15.5] SOKRATES – İskhomakhos, bir kâhyanın yetiştirilmesiyle, yani sana sadakatle bağlanması, özenli çalışmayı, işçileri yönetmeyi ve adil olmayı öğrenmesi için neler yapılması gerektiğiyle ilgili söylediklerini çok iyi anladığımı sanıyorum. [15.6] Ama çiftlik yönetiminde başarılı olması için bütün işleri ve bunların nasıl yapılacağını bilmesi gerektiği konusunu biraz üstünkörü geçtik sanırım. [15.7] Kendisine dikte edilenleri yazabilmesi ve yazılanları okuyabilmesi için bir insanın alfabeyi bilmesi gerekir demişsin gibi oldu. Çünkü alfabeyi bilmem gerektiğini duyduğumda sadece bana söyleneni duymuş olurum, ama bunu duymak bana alfabeyi öğretmez. [15.8] Aynı şekilde, ben de bir çiftliği iyi yönetmek isteyen birinin çiftçiliği iyi bilmesi gerektiğine kolaylıkla ikna

oldum, ama bu bilgi bana toprağı nasıl işleyeceğimi öğretmedi. ^[15.9] Hemen şu anda çiftçi olmaya karar verirsem, sağa sola koşturarak hastalarını ziyaret eden, ama onları nasıl tedavi edeceğini bilmeyen bir hekime benzerim sanırım. Öyle olmamam için bana çiftçilikle ilgili işleri öğretmelisin.

^[15.10] İSKHOMAKHOS – Sokrates seni temin ederim, çiftçilik yaşamını kazanmaya yetecek kadar öğrenebilmen için uzun süreli eğitim gerektiren diğer sanatlar gibi öğrenilmesi zor bir sanat değildir. Bazı şeyleri toprağı işleyenleri izleyerek, bazı şeyleri de onlardan dinleyerek istersen başkalarına öğretecek derecede bile öğrenebilirsin. Hatta farkında olmasan da bu sanat hakkında çok şey bildiğine inanıyorum. ^[15.11] Şunu da eklemeliyim: Başka sanatların püf noktalarını bilen sanatçılar bunları başkalarıyla paylaşmazken, en başarılı şekilde fidan diken ya da tohum eken bir çiftçi çalışmasının dikkatle izlenmesinden hoşnut kalır. Ona büyük başarıyla yaptığı işlerin inceliklerini sorduğunda da sana ayrıntılarıyla neyi nasıl yaptığını anlatır. ^[15.12] Bu yüzden Sokrates, çiftçilik sanatı tarımla uğraşanlara soylu bir karakter kazandırır sanırım.

^[15.13] SOKRATES – [Konuya] girişin mükemmel ve sorulan soruyla ilgili dinleyenlerin dikkatini dağıtmıyor. Öğrenmesi kolay olduğuna göre bana ayrıntılarıyla çiftçiliğı anlat. Çünkü kolay şeyleri öğretmek sana ayıp gelse de yararlı oldukları hâlde bu şeyleri bilmemek benim için çok daha büyük bir ayıptır.

16. BÖLÜM

^[16.1] İSKHOMAKHOS – İlk olarak sana şunu göstermek istiyorum Sokrates. Çiftçilik hakkında ayrıntılı teorik yazılar yazdıkları hâlde uygulamada çiftçilikle çok az uğraşanların toprağın işlenmesiyle ilgili en karmaşık nokta

olarak gösterdikleri konu aslında çok basittir. ^[16.2] Onların dediğine göre başarılı bir çiftçi öncelikle işleyeceği toprağın özelliklerini bilmelidir.

SOKRATES – Doğru söylüyorlar, çünkü toprağın neler yetiştirebileceğini bilmeden neyi ekip dikeceğini de bilemezsin sanırım.

^[16.3] İSKHOMAKHOS – Aslında neyi yetiştirip neyi yetiştiremeyeceğini anlamak için bir başkasının toprağındaki ekinlere ve ağaçlara bakmak yeter. Bunu gördüğün andan itibaren de tanrılara ters düşmenin bir yararı olmaz. Çünkü canının istediğini ekip dikmek toprağın tercih ettiği ürün ve ağaçları yetiştirmekten fazla ürün vermez. ^[16.4] Ama toprak çiftçilerin tembelliği yüzünden neleri yetiştirebileceğini gösteremezse, çoğu zaman en doğru bilgiyi bir komşu çiftliğe bakarak ya da bir komşu çiftçiye sorarak alabiliriz. ^[16.5] Toprak ekilmemiş olduğunda da doğası hakkında bilgi verebilir, çünkü yabancı otları iyi yetiştiren bir toprak iyi işlendiği zaman yararlı bitkileri de iyi yetiştirir. Dolayısıyla çiftçilik konusunda fazla deneyimi olmayanlar bile bu yolla toprağın kalitesini anlayabilirler.

^[16.6] SOKRATES – Toprağın doğasını tanıyamamak korkusuyla çiftçilikten kaçınmamam gerektiğini anladığımı sanıyorum İskhomakhos. ^[16.7] Aslında denizde çalışan ve tekneyle önünden geçtikleri tarlaları incelemek için durmayan ya da hızlarını azaltmayan balıkçıların yaptığı geldi aklıma. Hasada bakarak hangi toprağın verimli hangisinin verimsiz olduğu hakkında hiç duraksamadan düşüncelerini belirtir, kimini övüp kimini kötülerler. Üstelik bir toprağın iyi olduğunu söylediklerinde kararları genellikle deneyimli çiftçilerin kararlarıyla aynıdır.

^[16.8] İSKHOMAKHOS – Çiftçilik hakkında belleğini tazelemeye hangi konulardan başlamamı istersin Sokrates? Çünkü toprağın doğru işlenme yöntemleriyle ilgili zaten bildiğin birçok şeyi anlatmak üzere olduğumu biliyorum.

[16.9] SOKRATES – Merak etmek gerçek bir filozofun karakteristik özelliği olduğu için en başta öğrenmekten mutlu olacağım şey iyi bir buğday ve arpa hasadı almak için toprağı nasıl işlemem gerektiğidir.

[16.10] İSKHOMAKHOS – Ekime hazırlamak için önce toprağı sürmen gerektiğini biliyorsun herhâlde.

SOKRATES – Elbette biliyorum.

[16.11] İSKHOMAKHOS – Toprağı kışın sürmeye başlarsak ne olur?

SOKRATES – Her taraf çamur olur.

İSKHOMAKHOS – Yazın sürersek daha mı iyi sence?

SOKRATES – Bu kez toprak öküz çiftinin süremeyeceğı kadar sert olur.

[16.12] İSKHOMAKHOS – Demek ki bu işi yapmanın en iyi zamanı ilkbahardır.

SOKRATES – Evet, toprak bu mevsimde sürülürse daha kolay parçalanıp dağılır.

İSKHOMAKHOS – Evet ve köklerinden sökülen yabancı otların tohumları yeniden bitmek üzere henüz olgunlaşmadığından otlar gübre işlevini görür. [16.13] Çünkü nadasa bırakılan toprağın verimli olması için yabancı otlardan temizlenmesinin ve mümkün olduğu kadar uzun süre güneşte pişmesinin gerektiğini biliyorsun umarım.

SOKRATES – Evet, kesinlikle öyle yapılması gerektiğini düşünüyorum.

[16.14] İSKHOMAKHOS – Peki bu anlattıklarımın yazın toprağı mümkün olduğunca sık altüst etmekten başka bir yolla yapılabileceğini söyleyebilir misin?

SOKRATES – Kesinlikle bildiğim bir şey var. Çiftçi yaz boyunca öğlen saatlerinde öküz çiftiyle toprağın altını üstüne getirmese yabancı otlar toprağın yüzeyine çıkıp güneşte kavrulamaz.

[16.15] İSKHOMAKHOS – Demek ki çiftçiler nadasa bırakılan toprağı tekrar tekrar kazdığına göre yabancı otların topraktan sökülmesi gerektiğı açıkça belli değil mi?

SOKRATES – Evet, ardından da kurumaları için onları tarlanın yüzeyine dağıtmaları ve alt tarafının güneşte kavrulması için toprağı altüst etmeleri gerekir.

17. BÖLÜM

[17.1] İSKHOMAKHOS – Nadasa bırakılmış toprağın sürülmesi hakkında aynı şeyleri söylediğimizi görüyorsun Sokrates.

SOKRATES – Evet, gerçekten de öyle.

İSKHOMAKHOS – Ekim yapılacak zaman için ne dersin peki? Ekim için geçmişteki deneyimlerle en iyisi olduğu bulunan ve günümüzdeki uygulamalarla herkes tarafından onaylanan zamandan daha uygun bir zaman biliyor musun? [17.2] Sonbahar geldiğinde bütün insanlar gözlerini tanrıya çevirir ve toprağı ekmek için bir an önce yağmur yağdırmasını bekler.

[17.2] SOKRATES – Evet İskhomakhos. Bütün insanlar kuru toprağı ekim yapmanın pek doğru olmayacağını anlamıştır kuşkusuz, çünkü tanrı izin vermeden önce ekim yapmaya kalkışanlar büyük zarara uğrar.

[17.3] İSKHOMAKHOS – Bu konuda herkes aynı fikirde.

SOKRATES – Tanrının öğrettikleri söz konusu olduğunda herkesin aynı fikirde olması doğaldır. Örneğın sıcak [tutan] giysileri varsa herkes kışın o giysileri giymeye ve yakacak odunu varsa kışın odun yakmaya razı olur.

[17.4] İSKHOMAKHOS – Ama ekim zamanı konusunda, yani ekimin mevsimin başında mı, ortasında mı, yoksa sonunda mı yapılması daha iyi olur konusunda herkes aynı fikirde değildir Sokrates.

SOKRATES – Tanrının her yılı da aynı değildir. [Yağmurların durumuna göre] bazen erken, bazen mevsim ortasında, bazen de geç ekim yapmak daha iyidir.

[17.5] İSKHOMAKHOS – Sen neyi tercih edersin Sokrates? Bir insan az ya da çok tohum ekeceğine bağlı olarak bu üç farklı zamandan birini mi seçmeli, yoksa erken tarihlerde başlayıp geç tarihlere kadar ekime devam mı etmeli?

[17.6] SOKRATES – Bana sorarsan İskhomakhos, en iyisi bütün mevsim boyunca ekime devam etmektir. Çünkü bir insanın yeterince ürün elde etmesi bir keresinde çok, diğerinde az elde etmesinden daha iyidir.

İSKHOMAKHOS – Şimdi de Sokrates, düşünceni benden önce belirtmene rağmen öğretmenle öğrenci aynı düşünciyi paylaşıyoruz.

[17.7] SOKRATES – O zaman şunu konuşalım: Tohumu serpmek için belirli bir ustalık gerekir mi?

İSKHOMAKHOS – Elbette Sokrates, bu konuyu da konuşalım. Tohumun elle serpilmesi gerektiğini benim kadar sen de biliyorsun sanırım.

SOKRATES – Evet öyle yaptıklarını gördüm.

İSKHOMAKHOS – Ama kimileri tohumu her tarafa eşit miktarda dağıtabilir, kimileri de dağıtamaz.

SOKRATES – Demek ki tohum serpecek olanlar lir çalanlar gibi ellerinin iradelerine itaat edebilmesi için alıştırma yapmalıdır.

[17.8] İSKHOMAKHOS – Kesinlikle öyle! Ama toprağın bir tarafı ince, bir tarafı kalınsa ne olur?

SOKRATES – Ne demek istiyorsun? “İnce” zayıf, “kalın” da güçlü anlamına mı geliyor?

İSKHOMAKHOS – Evet öyle ve sana sorum şu: Her iki toprak türüne aynı miktarda mı tohum serpersin ya da miktarlar farklı olacaksa nereye daha fazla serpersin?

[17.9] SOKRATES – Daha sert şaraba daha fazla su katılmalı, daha güçlü adam daha ağır yük taşımalı diye dü-

şünüyorum ve birilerinin iâşesini sağlamak gerekseydi en zenginlerin en fazla sayıda insanın masrafını üstlenmesini arzu ederdim. Ama lütfen söyle bana; zayıf toprağa daha fazla tohum ekersek daha fazla hububatla beslediğimiz binek hayvanları gibi güçlenir mi?

[17.10] İSKHOMAKHOS – (*gülerek*) Şaka mı yapıyorsun Sokrates? Ama tohumu ektikten sonra erken filizlenen ve gökyüzünden beslenerek büyüyen sürgünleri tarlayı çapalayıp parçalarsan toprak için gübre gibi yararlı bir besine dönüşeceklerini bilmelisin. Öte yandan toprağın tohumu ürüne dönüşene kadar beslemesine izin verirsen zayıf toprak büyük miktarda ürün veremez. Çünkü bildiğin gibi zayıf bir dişi domuzun çok sayıda gürbüz yavruyu beslemesi zordur.

[17.11] SOKRATES – Zayıf toprağa daha az tohum serpilmeli mi demek istiyorsun İskhomakhos?

İSKHOMAKHOS – Zeus adına, evet Sokrates ve zayıflara daha az iş buyurmak gerektiğini söylerken sen de bana hak vermiş oluyorsun.

[17.12] SOKRATES – Peki başakların toprağını neden çapalıyorsunuz İskhomakhos?

İSKHOMAKHOS – Herhâlde kışın çok yağmur yağdığını biliyorsun.

SOKRATES – Bilmez miyim?

İSKHOMAKHOS – Başaklardan bazılarının yağmurdan sonra çamurla kaplandığını, akan yağmur sularının da bazılarının köklerindeki toprağı sıyırdığını varsayalım. Yağmur çoğu zaman yabancı otları da besleyerek başakların boğulmasına neden olur.

[17.13] SOKRATES – Bütün bunların olması mümkün.

İSKHOMAKHOS – Bu şartlar altında başakların biraz desteklenmesi gerekmez mi sence?

SOKRATES – Kesinlikle gerekir.

İSKHOMAKHOS – Çamurlu başakları desteklemek için ne yapılması gerektiğini düşünüyorsun?

SOKRATES – Toprak uzaklaştırılabilir.

İSKHOMAKHOS – Ya çıplak kökler için ne yapmalı?

SOKRATES – Onlar da toprakla kaplanmalı.

[17.14] İSKHOMAKHOS – Peki, büyüyen yabancı otlar başakları boğduğunda ve arıların büyük zahmetle toplayıp kovanda depoladığı balı çalan hiçbir işe yaramaz erkek arılar gibi başakların ihtiyaç duyduğu besinleri çaldığında ne yapmalı?

SOKRATES – Erkek arıların kovandan kovulması gerektiği gibi yabancı otların da sökülmesi gerekir elbette.

[17.15] İSKHOMAKHOS – Toprağı çapalamak üzere işçi göndermek için yeterince nedenimiz olduğunu düşünmüyor musun?

SOKRATES – Kesinlikle. Ama şimdi güzel bir örnek vermenin ne kadar etkileyici olabileceğini düşünüyordum İskhomakhos. Çünkü erkek arıların adını anman yabancı otlara karşı kızgınlığımı onlar hakkında söylediğin kötü şeylerden daha çok tetikledi.

18. BÖLÜM

[18.1] SOKRATES – Bunlardan sonra doğal olarak sıra ekin biçmeye gelir. Öyleyse bu konuyla ilgili bildiklerini öğret bana.

İSKHOMAKHOS – Neden olmasın, yeter ki senin de benim bildiklerimi bildiğin ortaya çıkmasın. Başakların biçilmesi gerektiğini biliyorsun herhâlde.

SOKRATES – Nasıl bilmem ki?

İSKHOMAKHOS – Başaklar nasıl biçilir sence? Rüzgâra sırtını mı, yoksa yüzünü mü dönmelisin?

SOKRATES – Yüz rüzgâra dönük olmamalı, çünkü biçtiğin başakların samanıyla tozu gözlerine ve ellerine gelip rahatsızlık verir.

[18.2] İSKHOMAKHOS – Peki, başaklar uçlarından mı, yoksa alçaktan, köklerine yakın mı kesilmeli?

SOKRATES – Başakların boyu kısaysa yeterince samanım olsun diye aşağıdan biçerim. Ama boyu yüksekse harman dövenlerle taneleri savuranlar gereksiz zahmete katlanmasın diye ortalarından biçerim. Ekinden kalan anızlar da yakıldığında külleri toprağa karıştırılarak ya da gübreye katılarak toprağı zenginleştirir.

[18.3] İSKHOMAKHOS – Görüyor musun Sokrates? Hasat kaldırmayla ilgili bütün bildiklerimi bildiğin konusunda suçüstü yakalandın.

SOKRATES – Öyle görünüyor! Şimdi de harman dövmeyle ilgili bildiklerimin doğru olup olmadığını denetlemek istiyorum.

[18.4] İSKHOMAKHOS – Buğday tarımında harmanın koşum hayvanlarıyla dövüldüğünü biliyorsun herhâlde.

SOKRATES – Nasıl bilmem? Koşum hayvanı derken öküz, katır ve atların kastedildiğini de biliyorum.

İSKHOMAKHOS – Sen harman yerinde çalıştırılan bu hayvanların sürülmeleri şartıyla buğdayı nasıl çiğneyeceklerini bildiklerini mi sanıyorsun?

SOKRATES – Koşum hayvanları başka ne bilebilir ki?

[18.5] İSKHOMAKHOS – Başakların ne kadar ezileceğine ve bütün hasadın doğru harmanlanıp harmanlanmadığına kim karar verir Sokrates?

SOKRATES – Buna harman dövenler karar verir. Harman yerinde daireler çizerek ve ezilmemiş buğdayı koşum hayvanlarının ayaklarının altına atarak işi kolaylaştırırlar ve daha çabuk bitmesini sağlarlar.

İSKHOMAKHOS – Bu konudaki bilgin benimkinden hiç de aşağı değilmiş!

[18.6] SOKRATES – Bundan sonra havaya savurarak buğdayla samanı ayırırız, değil mi İskhomakhos?

İSKHOMAKHOS – Söyle bana Sokrates, harman yerinin rüzgâr alan tarafından başlarsan samanın her tarafa yayılacağını biliyorsun değil mi?

SOKRATES – Öyle olması kaçınılmaz.

[18.7] İSKHOMAKHOS – O zaman samanın buğday tanelerinin üstüne düşmesi de doğal karşılanmalı.

SOKRATES – Öyledir, çünkü samanın buğday tanelerinin üstünden geçerek harman yerinin boş tarafına yığılması zordur.

İSKHOMAKHOS – Peki, savurmaya harman yerinin rüzgâr almayan tarafından başlansa ne olur?

SOKRATES – Samanın doğru yerde toplanacağı açıktır.

[18.8] İSKHOMAKHOS – Harman yerinin yarısını buğday tanelerinden temizlediğinde ne yaparsın? Buğday tanelerini olduğu gibi bırakarak kalan ürünü mü savurursun, yoksa temiz buğdayı harman yerinin kenarında, mümkün olduğunca dar bir alanda mı toplarsın?

SOKRATES – Tabii ki samanın harman alanının boş taraflarında toplanmasından sonra aynı samanı iki kez savurmak zorunda kalmamak için önce buğdayı bir kenara ayırırım.

[18.9] İSKHOMAKHOS – Artık buğdayın en kısa sürede samandan nasıl ayrılabilceğini başkalarına bile öğretebilirsin Sokrates.

SOKRATES – Bu konuları bildiğimin farkında değildim. Şimdi de bir süredir farkında olmadan altın eritmeyi, aulos çalmayı ya da resim yapmayı da bilip bilmediğimi düşünüyorum. Çünkü çiftçilikte olduğu gibi bu sanatları da kimse bana öğretmedi, ama ben bir sürü insanı aynı çiftçileri izlediğim gibi sanatlarını icra ederken izledim.

[18.10] İSKHOMAKHOS – Sana daha önce de söylemiştim: Çiftçilik en kolay öğrenilebilen sanat olduğu için sanatların en soylusudur.

SOKRATES – Evet İskhomakhos, bunu biliyorum. Ekim hakkında çok şey bildiğim hâlde bunun farkında değildim.

19. BÖLÜM

[19.1] SOKRATES – Ağaç dikimi de çiftçilik sanatının bir kolu mu?

İSKHOMAKHOS – Evet, öyledir.

SOKRATES – Ekim hakkında her şeyi bilirken ağaç dikimi hakkında hiçbir şey bilmemem nasıl olur peki?

[19.2] İSKHOMAKHOS – Gerçekten de bilmiyor musun?

SOKRATES – Nasıl bilebilirim ki? Hangi tür toprağa ağaç dikilebileceğini, kazılacak çukurun derinliğiyle enini, fidanın ne kadarının toprağın altında bırakılacağını ve fidanların iyi yetişmesi için nasıl yerleştirilmeleri gerektiğini de bilmiyorum.

[19.3] İSKHOMAKHOS – Haydi öyleyse, bilmediklerini öğren bakalım! Ağaç dikmek için ne tür çukurlar kazıldığını görmüş olduğundan eminim.

SOKRATES – Gördüm, hem de çok kez!

İSKHOMAKHOS – Herhangi bir çukurun derinliğinin üç ayaktan fazla olduğunu hiç gördün mü?

SOKRATES – Zeus adına, iki buçuk ayaktan derinini görmedim.

İSKHOMAKHOS – Peki, genişliğinin üç ayaktan fazla olduğunu gördün mü?

SOKRATES – Hayır, iki ayaktan genişini görmedim.

[19.4] İSKHOMAKHOS – Bir de şuna yanıt ver bakalım! Herhangi bir çukurun derinliğinin bir ayaktan az olduğunu gördün mü?

SOKRATES – Çukurların bir buçuk ayaktan az kazıldığını hiç görmedim, Zeus adına. Çünkü ağaçlar yüzeye bu kadar yakın dikildiğinde kökleri sökülebilir.

[19.5] İSKHOMAKHOS – Demek ki Sokrates, ağaç dikmek için kazılan çukurların derinliği iki buçuk ayakta çok ve bir buçuk ayakta az değildir.

SOKRATES – Gün gibi açık olan böyle bir şey kimsenin gözünden kaçmaz.

[19.6] İSKHOMAKHOS – Peki, sadece bakarak toprağın gereğinden kuru ya da nemli olduğunu anlayabilir misin?

SOKRATES – Lykabettos⁷⁰ etrafındaki toprağın ve onun benzerlerinin kuru, Phaleron⁷¹ bataklığı etrafındaki toprağın ve onun benzerlerinin de nemli olduğuna inanıyorum.

[19.7] İSKHOMAKHOS – Öyleyse ağaç dikmek için hangi tür toprağa derin çukur kazardın, kuruya mı yoksa nemliye mi?

SOKRATES – Kuru toprağa kazardım elbette, çünkü nemli toprağa derin çukur kazarsam alttan su gelebilir ve suyun içine ağaç dikilmez.

İSKHOMAKHOS – Doğru söylediğini sanıyorum. Şimdi çukurların kazıldığını varsayalım, her iki toprak çeşidine ağaçların ne zaman dikildiğine hiç dikkat ettin mi?

SOKRATES – Evet.

[19.8] İSKHOMAKHOS – Fidanların mümkün olduğunca çabuk yetişmesini istediğine göre, bu iş için önceden sürülmüş yumuşak toprağın mı, yoksa işlenmemiş sert toprağın mı daha uygun olduğunu düşünüyorsun?

SOKRATES – Fidanların çift sürülmüş toprakta işlenmemiş topraktan daha çabuk kök salacağı açıktır.

[19.8] İSKHOMAKHOS – Peki, fidanın altına [işlenmiş] toprak konmalı mıdır?

70 Atina'nın merkezinde, yaklaşık 100 m yükseklikteki Lykabettos kalker bir kayalık tepedir. Su kaynağı bulunmayan tepede antik dönemde yerleşim yoktu.

71 Atina merkezinin 4 km güneyindeki Phaleron, Piraeus ile birlikte kentin iki limanından biriydi.

SOKRATES – Konmalıdır kuşkusuz.

İSKHOMAKHOS – Asma fidanının daha iyi kök salması için gökyüzünü işaret edencesine dik mi, yoksa ters yüz edilmiş toprağın içine ters bir gama harfi gibi yatık mı yerleştirilmesi gerektiğini düşünüyorsun?

[19.10] SOKRATES – Zeus adına, ikincisi gibi yerleştirilmesi, çünkü bu şekilde toprağın altındaki tomurcuk sayısı daha fazla olur. Toprağın üstündeki tomurcukların [yeni dallar oluşturarak] fidanın büyümesini sağladığını gözlemledim, toprağın altındaki tomurcukların da yeni sürgünler vererek aynısını yapacağını sanıyorum. Böylece bitki daha çabuk ve daha sağlıklı büyür.

[19.11] İSKHOMAKHOS – Bu konularda da benimle aynı şeyleri bildiğin ortada. Şimdi de bana şunu söyle: Diktiğin fidanın etrafına toprak yığmakla yetinir miydin, yoksa bu toprağı iyice bastırır mıydın?

SOKRATES – Toprağı sıkıca bastırırdım, çünkü üzerine basılmamış toprak yağmur yağarsa çamura dönüşür, güneş altında da tamamen kurur. Böylece fazla rutubet yüzünden bitki çürüyebilir, köklerinin fazla ısınması yüzünden de solabilir.

[19.12] İSKHOMAKHOS – Bağcılık hakkında da benimle tam olarak aynı şeyleri biliyorsun Sokrates.

SOKRATES – İncir ağaçları da aynı şekilde mi dikilir?

İSKHOMAKHOS – İncir ve bütün diğer meyve ağaçları aynı şekilde dikilir sanırım. Diğer ağaçların dikiminde bağcılık için geçerli olan tekniklerden hangileri geçerli değil ki?

[19.13] SOKRATES – Ya zeytin ağaçları nasıl dikilir İskhomakhos?

İSKHOMAKHOS – Şimdi beni en iyi bildiğin konuda sınıyorsun. Çünkü zeytin ağaçları için daha derin çukurlar kazıldığını, fidanların sıklıkla yol kenarlarına dikildiğini ve onları desteklemek için yanlarına sıriklar çakıldığını gördü-

ğünden eminim. Fidanların tepesi çamurla kaplanır ve bitkinin toprak üstündeki kısmı bir örtüyle sarılır.

[19.14] SOKRATES – Evet, bütün bunları görüyorum.

İSKHOMAKHOS – Peki bu gördüklerin içinden neyi anlamıyorsun? Fidanın tepesindeki çamurun üstüne konan kiremit parçasını mı anlamıyorsun Sokrates?

SOKRATES – Zeus adına, söylediklerinden hiçbirini bilmiyor değilim İskhomakhos ve bana ağaç dikmeyi bilip bilmediğimi sorduğunda neden bilmiyorum diye yanıt verdiğimi düşünüyorum. Doğru dikim yöntemleri hakkında söyleyecek hiçbir şeyim olmadığını sanıyordum, ama yetenekli bir çiftçi olduğunu iddia eden sen her şeyi ayrı ayrı sormaya başlayınca seninle tam olarak aynı şeyleri bildiğimize ikna oldum. [19.15] Acaba soru sormak bir eğitim yöntemi midir İskhomakhos? Çünkü sorduğun bu sorular sayesinde öğrendiğimi fark ettim. Vakıf olduğum bilgi alanlarından sorular sorarak ve bunların bilmediğimi sandığım noktalarla ilintili olduğunu göstererek beni düşüncemi değiştirmeye ve bu noktaları gerçekten de bildiğime ikna ediyorsun.

[19.16] İSKHOMAKHOS – Şimdi sikkeler hakkında sorular sorarak seni hangi sikkenin kalp, hangisinin hilesiz olduğunu ayırabilecek yetkinlikte olduğuna inandırabilir miyim? Aynı şekilde, kaval çalanlar hakkında sorular sorarak kaval çalmayı bildiğine ve ressamı ya da benzeri sanatçılar hakkında sorular sorarak o sanatları bildiğine ikna edebilir miyim seni?

SOKRATES – Kimsenin öğretmediğinden emin olduğum çiftçiliği bildiğime ikna edebildiğine göre belki o sanatları da bildiğime ikna edebilirsin.

[19.17] İSKHOMAKHOS – Hayır, öyle değil Sokrates. Az önce sana çiftçiliğin bütün sırlarını öğrenebilmek için onun hakkında konuşulduğunu duymanın ya da nasıl yapıldığını izlemenin yeterli olacağı kadar insancıl ve soylu bir sanat olduğunu söylemiştim. [19.18] Çiftçilik nasıl yapılacağına

dair bilgilerin çoğunu kendiliğinden verir. Örneğin asma fidanı yakınında bir ağaç olduğunda hemen etrafına dola-
nır, bu da bize sıırıklarla desteklenmesi gerektiğini gösterir.
Gelişmekte olan ham üzüm salkımlarını yapraklarıyla ört-
mesinden bu aşamada güneş gören meyvelerinin gölgede
kalması gerektiğini öğreniriz. ^[19.19] Salkımlar güneş altında
olgunlaşırken yapraklarını dökmesinden de olgunlaşmayı
hızlandırmak için yapraklarını koparmamız gerektiğini öğ-
reniriz. Bağ bozumu safhasında da bazı salkımların olgun,
bazılarının ise ham olması bize aynen incirlerde olduğu gibi
olgunlaşan salkımların peyderpey toplanmasının gerektiği-
ni söyler gibidir.

20. BÖLÜM

^[20.1] O zaman ben de şunu sordum:

SOKRATES – İnsanların çiftçilikle ilgili işleri öğrenmesi
bu kadar kolay olduğu ve herkes ne yapması gerektiğini bil-
diği hâlde neden herkes aynı servete sahip değil? Bazı çiftçi-
ler bolluk içinde yaşar ve servet edinirken başkaları çiftçilik
yaparak temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı gibi bir de borç
içindeler.

^[20.2] İSKHOMAKHOS – Bunu sana hemen açıklayaca-
ğım Sokrates. Çiftçilerin bazılarını zengin ederken bazılarını
yoksulluğa mahkûm eden şey bilgi sahibi olup olmamaları
değildir. ^[20.3] Örneğin bir çiftliğin tohum ekenlerin tohum-
ları iyi ekmemesi, çiftçinin fidanları düzgün sıralar hâlinde
dikmemesi, bağcılığa uygun toprağı bilmediğinden çorak
bir tarlaya bağ dikmesi ya da toprağı gübre karıştırmanın
yararlarını bilmemesi yüzünden mahvolduğı söylentisinin
yayıldığını hiç duymazsın. ^[20.4] Daha çok bu adam tarlasının
nasıl ekildiğine ya da gübrelendiğine nezaret etmediğı için iyi
buğday hasadı alamadı, bu adam yeni asma fidanları ekme-

diği ve eskilerinin bakımını yapmadığı için şarap üretemedi ya da yetiştirme zahmetine katlanmadığı ve çalışmadığı için bu adamın ne zeytinyağı ne de inciri var türünden şeyler söylendiğini duyarsın. ^[20.5] Çiftçiler arasındaki zenginlik farkının nedeni bazılarının tarım alanında bilgece buluşlar yapması değil, bu tür şeylerdeki farklılıklardır Sokrates.

^[20.6] Bazı generallerin stratejik konularda diğerlerinden iyi ya da kötü olması zekâlarıyla değil, işlerine gösterdikleri özenle ilintilidir kuşkusuz. Çünkü generallerin bildiklerini yurttaşların çoğu da bilir, ama bazı kumandanlar bildiklerini uygularken bazıları uygulamaz. ^[20.7] Örneğin düşman toprağında sefere çıkıldığı zaman gerekirse en doğru şekilde savaşabilmek için askerî diziliş içinde yürünmesi gerektiğini herkes bilir. Ama bildikleri hâlde kimileri bu kuralı uygularken kimileri uygulamaz. ^[20.8] Herkes kamp yerinin önüne gece gündüz nöbetçi konulması gerektiğini bilir, ama bunu da kimileri yaparken kimileri ihmal eder. ^[20.9] Bir askerî birliğin dar bir geçitten geçmesi istendiğinde önceden stratejik noktaların ele geçirilmesi gerektiğini bilmeyen birini bulmak çok zor değil mi? Ama yine de kimileri bu önlemi alırken kimileri almaz. ^[20.10] Aynı şekilde, herkes tarımda gübre kadar yararlı başka bir şey olmadığını ve gübrenin kendiliğinden oluştuğunu bilir. Ama gübrenin nasıl hazırlanacağını ayrıntılarıyla bildikleri ve büyük miktarda gübrenin kolaylıkla üretilbileceğinin farkında oldukları hâlde kimileri gübre toplamaya özen gösterirken kimileri bunu umursamaz.

^[20.11] Tanrı yağmur yağdırdığında bütün çukurlar bataklığa dönüşür ve toprak her türden yabancı otlarla kaplanır. Toprağı sürecektir olan çiftçi önce bu otları temizlemeli ve topladığı otları suyun içinde tutmalıdır. Geçen zaman otları toprağın sevdiği gübreyle kendiliğinden dönüştürür. Çünkü hangi otlarla hangi tür toprak durgun suda gübreyle dönüşmez? ^[20.12] Aynı şekilde, toprak ekilmek için fazla nemli ya da ağaç dikmek için fazla tuzlu olduğunda neler yapılma-

sı gerektiğini, nemli toprağın suyunun hendekler kazılarak uzaklaştırıldığını, tuzluluğun da sıvı ya da katı tuzsuz maddeler karıştırılarak giderildiğini herkes bilir. Ama buna da bazıları özen gösterirken bazıları göstermez.

[20.13] Bir insanın toprağın neler yetiştirebileceğini hiç bilmediğini, üzerinde ekili ya da dikili hiçbir bitki göremediğini ve bu konularla ilgili gerçeği hiç kimseden duyamadığını varsayalım. Bütün bunlara rağmen bu adamın kendi deneyimleriyle toprağın özelliklerini öğrenmesi bir atın ya da herhangi bir insanın özelliklerini öğrenmesinden daha kolay değil midir? Çünkü toprak hiçbir zaman yanıltıcı bilgiler vermez, neler üretip neler üretemeyeceğini açıkça ve dürüstçe gözler önüne serer. [20.14] Hatta bana öyle geliyor ki bilgimizden ve anlayışımızdan hiçbir şey gizlemediği için toprak çalışkan ve tembel insanları ayırt etmemize de olanak tanır. Çünkü toprağı işlemeyenler diğer sanatlar için olduğu gibi bu sanatı bilmediklerini iddia edemezler, emek harcandığında toprağın karşılığını vereceğini herkes bilir. [20.15] Çiftçilikte tembellik kesinlikle isteksiz bir ruhun göstergesidir, çünkü hiç kimse bir insanın temel ihtiyaçlarını karşılamadan yaşayabileceğine kendisini ikna edemez. Bu nedenle gelir sağlayabileceği herhangi bir sanatı bilmeyen ve çiftçilik yapmak istemeyen bir insan yaşamını ya çalarak, gasbederek ve dilenerek geçirmeyi düşünür ya da tamamen düşüncesizdir.

[20.16] Çiftçilik kâr ya da zarara yol açabilir, bu da çiftçinin çalıştırdığı çok sayıdaki işçiyi çalışma saatlerinde verimli çalıştırıp çalıştıramamasıyla doğrudan ilintilidir. Çünkü on işçiden birinin bile çalışma saatlerine uymak yerine işini erken bırakması verimlilikte gözle görülür fark yaratır. İşçilerin gün boyunca tembellik etmesine izin verilirse yapılamayan iş miktarı kolaylıkla toplamın yarısına ulaşır. [20.18] Uzun mesafeli yolculuklarda da öyle olur, bazen iki genç ve

sağlıklı yürüyüşçüden biri iki yüz stadion⁷² yürürken diğeri yüz stadionda kalır. Çünkü biri yapması gerekeni yaparak yürür, oysa diğeri rahatını bozmadan ilerler, pınar başlarında ve gölgelerin altında dinlenir, manzarayı seyre koyulur ve serin esintilerle serinlenir. ^[20.19] Çiftçilikte de öyledir, yapmakla yükümlü oldukları işi yapanlarla işlerini yapmak yerine çalışmamak ve gönüllerince tembellik etmek için bahaneler üretmekten başka bir şey yapmayanların verimliliği çok farklıdır. ^[20.20] Aslında iyi çalışmakla özensiz çalışmak arasındaki fark çalışmakla tembellik etmek arasındaki fark kadar büyüktür. İşçilerin bir bağı yabancı otlardan temizlemek için çapaladığını varsayalım. Eğer bu iş yabancı otların daha çok ve daha gür bitmesine neden olacak kadar kötü yapılırsa yapılanın tembellikten başka bir şey olduğunu nasıl söyleyebiliriz?

^[20.21] Mülkleri bilgi eksikliğinden çok böyle şeyler mahveder. Çünkü bir mülkün giderleri tümüyle karşılanırken masraflarını karşılayacak işler gerektiği kadar yapılmazsa servet biriktirmek yerine yoksullukla karşılaşmak bizi şaşırtmamalıdır. ^[20.22] Öte yandan işini önemseyen ve toprağı özenle işleyen bir insan için çiftçilikten daha kârlı başka bir iş yoktur. Babam hayatı boyunca bunu yaptı ve bana da yapmayı öğretti. Hiçbir zaman iyi işlenmiş bir toprak parçası almama izin vermedi, beni hep sahibinin ihmali ya da yetersizliği yüzünden ekilmemiş ve dikilmemiş tarlaları satın almaya teşvik etti. ^[20.23] Dediğine göre iyi işlenmiş verimli toprakların maliyeti yüksektir ve daha fazla geliştirilemezler. Geliştirilemeyecek toprakları işlemenin ona keyif vermediğini, oysa sürekli geliştirilebilen toprakla ve çiftlik hayvanlarıyla ilgilenmenin keyifli olduğunu söylüyordu. İşlenmemiş bir toprağın verimli bir tarlaya dönüşmesi kadar büyük bir

72 Antik Yunanistan'da atletizm yarışmaları yapılan alanın uzunluğuna eşit uzunluk birimi. 600 adıma karşılık gelen bu birim her kent için 180-200 m arasında farklı uzunluklardaydı.

gelişme başka hiçbir alanda sağlanamaz. ^[20.24] Seni temin ederim Sokrates, satın aldığımız birçok tarlanın değerini kat kat artırdık. Bu düşünce çok değerli Sokrates ve öğrenmesi o kadar kolay ki şimdi duyduklarınla konuyu benim kadar öğrendin ve istersen başkalarına da öğretebilirsin. ^[20.25] Dahası, babam bu bilgileri ne başkalarından edindi ne de çok düşünerek buldu. Çiftçiliği ve sıkı çalışmayı çok sevdiğinden, bir uğraşı edinmek ve işinden kâr etmeyi zevkle birleştirmek için bu tür çiftlikler satın aldığını söylüyordu. ^[20.26] Çünkü doğası gereği babamın tarımı en çok seven Atinalı olduğuna inanıyorum Sokrates.

Bunu duyunca ben de şöyle bir soru sordum.

SOKRATES – Baban hangisini yapıyordu İskhomakhos? İşleyip değerini artırdığı tarlaları elinde mi tutuyordu, yoksa yüksek fiyat bulduğunda satıyor muydu?

İSKHOMAKHOS – Zeus adına, satıyordu elbette, ama çalışmayı çok sevdiği için hemen başka bir çorak toprak satın alıyordu.

^[20.27] SOKRATES – İskhomakhos, sen şimdi babanın çiftçiliği buğday tüccarlarının buğdayı sevdiği kadar sevdiğini mi söylemek istiyorsun? Onlar buğdayı öyle çok sever ki bir yerde buğday bolluğu olduğunu duyduklarında almak için hemen Ege Denizi, Karadeniz ve Sicilya Denizi’ni aşarak yolculuğa çıkarlar. ^[20.28] Mümkün olabildiğince çok miktarda buğday satın alarak onu denizde taşırlar ve yolculuğa çıktıkları geminin ambarında saklarlar. Paraya ihtiyaçları olduğu zaman da gemiyi herhangi bir limana yanaştırmazlar, buğdayın en yüksek fiyata satıldığını ve insanların buğdaya en fazla değer verdiğini duydukları yere götürüp satarlar. Babanın tarım sevgisi de biraz buna benziyor sanki.

^[20.29] İSKHOMAKHOS – Sen latife ediyorsun Sokrates, ama babamın tarım sevgisinin inşa ettiği evi bitirir bitirmez satarak yenisine başlayan bir ustanın inşaat sevgisinden fazla olduğunu sanmıyorum.

SOKRATES – Elbette öyledir İskhomakhos ve sana yemin ederim ki bütün insanlar doğaları gereği kendilerine kâr getirecek şeyleri severler.

21. BÖLÜM

[21.1] SOKRATES – Konumuzu ne büyük bir beceriyle ortaya koyduğunu düşünüyorum İskhomakhos. Çünkü çiftçiliğin öğrenilmesi en kolay sanat olduğunu belirttin ve konuyla ilgili söylediklerini duyduktan sonra bunun böyle olduğundan kesinlikle emin oldum.

[21.2] İSKHOMAKHOS – Elbette öyle Sokrates, ama tarım, siyaset, ev yönetimi ve savaş gibi bütün insan etkinlikleri için ortak olduğunu söylediğin başkalarını yönetebilme yetisine insanların birbirlerinden çok farklı yaklaştığı konusunda sana katılıyorum. [21.3] Örneğin açık denizde seyreden bir savaş gemisinin bir mesafeyi kürek çekerek bir günde katetmesi gerektiğinde bazı güverte subayları⁷³ sözleri ve davranışlarıyla kürekçileri gayrete getirerek hevesle çalışmalarını sağlarken, başkaları öyle akılsızdır ki aynı yolculuğu iki katından fazla sürede bitirirler. Birinciler karaya vardıklarında ter içinde oldukları hâlde güverte subayıyla tayfalar birbirlerini tebrik eder. Oysa diğerlerinin teni kupkurudur, ama tayfalar subaydan, subay da tayfalardan nefret eder. [21.4] Aynı şekilde, generaller de bu açıdan birbirlerinden farklıdır. Bazıları davranışlarıyla askerlerini çalışmayı ve risk almayı istemeyecek duruma getirirler, yüz kızartıcı bir şey olduğu zaman da onlarda utanma hissini uyandıramazlar. As-

73 Emretmek anlamına gelen keleuo (κελεύω) kelimesinden türetilen keleustes (κελευστής), kaptan (trierarkhos, τριήραρχος) ve dümenciden (kybernetes, κυβερνήτης) sonra geminin üçüncü sıradaki yetkilisiydi. Kürekçileri hırslandırmak için bağırır, ritim tutardı. Kaptanın emirlerini kürekçilere iletirdi, onların eğitilmesi ve performansından sorumluydu.

kerler emir almayı kendilerine yakıştırmaz, emirlere uymaya isteksizdir ve komutanlarına karşı çıkmalarıyla gururlanırlar. ^[21.5] Öte yandan tanrının lütfuna sahip,⁷⁴ cesur ve işinin ehli komutanlar aynı askerlerin, hatta daha da kötülerinin komutasını aldığı anda onlara yüz kızartıcı bir şey yaptıkları zaman utanç duymayı, emirlere itaat etmenin daha iyi olduğunu düşünmeyi, hep birlikte ve ayrı ayrı emirlere uymaktan gurur duymayı ve çaba harcamaları gerektiği zaman bunu memnuniyetle yapmayı benimsetirler. ^[21.6] İyi bir komutan kamusal görev üstlenmemiş bazı yurttaşlarda görülen çalışma sevgisinin aynısını ve iyi bir şey yaparak liderlerinin gözüne girme hırsını askerlerinin tümünde uyandırabilir. ^[21.7] Askerler kimin için böyle duygular beslerse o komutanlar güçlü olur. Zeus adına, askerleri daha iyi fiziksel durumda olanlar, daha iyi mızrak ya da ok atanlar, en değerli ata binerek cephede süvari ya da hafif piyade saflarında en önde savaşanlar değil, askerlerinin ruhlarında ateşe ve her türden tehlikeye atılarak peşlerinden gelme isteğini uyandıranlar güçlüdür. ^[21.8] İşte kendileriyle aynı düşüncede çok sayıda kişiyi peşlerinden sürükleyen böyle komutanlar yüce gönüllü denmeyi hak ederler ve emirlerine gönüllü itaat etmeye hazır çok sayıda adamları olduğu için kolları güçlüdür denebilir. Fiziksel gücüyle değil, iradesiyle büyük işler başaranlar gerçekten büyüktürler.

^[21.9] Aynı şekilde, özel işlerde de işçileri hevesli, çalışkan ve azimli hâle getirebilen kâhya ya da yönetici büyük işler başaran ve büyük servet biriktiren adamdır. ^[21.10] Kötü işçiyi cezalandırma ve hevesle çalışan işçiyi ödüllendirme konusunda mutlak yetkili olan çiftlik sahibi geldiğinde işçiler onu etkilemek için herhangi bir şey yapma ihtiyacını duymazsa ben o çiftlik sahibine hiç gıpta etmem. Ama çiftlikte görünmesiyle işçiler harekete geçer, hevesle tatlı bir rekabete

74 Başkalarını yönetmek için gereken doğal özelliklere sahip olanlar.

girer ve her biri diğerlerinden üstün olduğunu göstermek isterse bu adamın krallara özgü karakterden nasibini aldığını söyleyebilirim. ^[21.11] Ve bu da kanımca işçilerin emeğine gerek duyulan her işte ve dolayısıyla tarımda en önemli şeydir. Ama Zeus adına, bunun tek bir kez bakmakla ya da duymakla öğrenilebileceğini söylemiyorum. Tam tersine, bir insanın bunu başarabilmesi için eğitime, iyi karaktere ve her şeyden önce tanrısal esine ihtiyacı vardır. ^[21.12] Çünkü bunun, yani insanlara kendi rızalarıyla hükmetme gücünün beşerî değil, tanrısal bir yetenek olduğunu sanıyorum ve açıkça kendilerini sağduyuya adayanlara bahşedilen bir armağandır. Diğer taraftan, tanrılar insanlara zorla hükmetme gücünü bütün zamanını ikinci kez öleceği korkusuyla geçiren Tantalos'un Hades'te yaşadığı hayatı yaşamaya layık gördüklerine verirler.

Kaynakça

- ANDERSON, J. K., *Xenophon*, New York, 1974
- ANDREADES, A., *A History of Greek Public Finance*, Cambridge, 1933
- ANDREWES, A., *Greek Society*, Cambridge, 1967
- BLUNDELL, S., *Women in Ancient Greece*, Harvard University Press, 1995
- CALHOUN, G. M., *The Business Life of Ancient Athens*, Chicago, 1926
- CHANTRAINE, P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: histoire de mots*, Paris, 1968-1980
- CLAGGET, M., *Greek Science in Antiquity*, New York, 1963
- COX, C. A., *Household Interests: Property, Marriage Strategies and Family Dynamics in Ancient Athens*, Princeton, 1998
- DAVIES, J. K., *Athenian Propertied Families*, Oxford, 1971
- DELEBECQUE, E., *Essai sur la vie de Xénophon*, Paris, 1957
- DEMAND, N., *Birth, Death and Motherhood in Classical Greece*, London, 1994
- FINE, J. V. A., *Horoi, Studies in Mortgages, Real Security and Land Tenure in Ancient Athens*, Princeton, 1951
- FINLEY, M. I., *Economy and Society in Ancient Greece*, Londra, 1981
- , *Slavery in Classical Antiquity*, Cambridge, 1960

- _____, *Wealth, Money and Credit - Studies in Land and Credit in Ancient Athens, 500–200 B.C.*, New Brunswick, 1952
- FLACELIÈRE, R., *Daily Life in Greece at the Time of Pericles*, Paris, 1965
- _____, *Love in Ancient Greece*, New York, 1962
- FOXHALL, L., *Studying Gender in Classical Antiquity*, Cambridge, 2013
- FRENCH, A., *The Growth of the Athenian Economy*, Londra, 1964
- GAUTIER, L., *Le langage de Xénophon*, Cenevre, 1911
- GLOTZ, G., *Ancient Greece at Work*, New York, 1926
- GOMME, A. W., *The Population of Athens in the Fifth and Fourth Centuries*, Oxford, 1933
- HARRISON, A. R. W., *The Law of Athens: The Family and Property*, Oxford, 1968
- HASEBROEK, J., *Trade and Politics in Ancient Greece*, Londra, 1933
- HEICHELHEIM, F. W., *An Economic History of Ancient World*, Leiden, 1958
- HERFST, P., *Le travail de la femme dans la Grèce ancienne*, Utrecht, 1922
- JONES, J. W., *The Law and the Legal Theory of the Greeks*, Oxford, 1956
- LACEY, W. K., *The family in Classical Greece*, Londra, 1968
- LICHT, H., *Sexual Life in Ancient Greece*, New York, 1932
- MACLACHLAN, B., *Women in Ancient Greece*, New York, 2012
- MICHELL, H., *The Economics of Ancient Greece*, Cambridge, 1957
- MORGAN, J., *The Classical Greek House*, Bristol, 2010
- MOSSÉ, C., *La femme dans la Grèce antique*, Paris, 1983

- _____, *La fin de la démocratie athénienne: aspects sociaux et politiques du déclin de la cité grecque au IVe siècle*, Paris, 1962
- POMEROY, S. (ed.), *Women's History and Ancient History*, London, 1991.
- _____, *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*, New York, 1975
- _____, *Xenophon Oeconomicus: A Social and Historical Commentary*, Oxford, 1994
- RIDER, B. C., *The Greek House*, Cambridge, 1916
- ROBINSON, C. E., *Everyday Life in Ancient Greece*, Oxford, 1933
- SALLES, Catherine, *Les Bas – Fonds de l' Antiquité*, Paris, 1982
- SAMBURSKY, S., *The Physical World of the Greeks*, New York, 1956
- SCHAPS, D. M., *Economic Rights of Women in Ancient Greece*, Edinburgh, 1979
- STE. CROIX, G. E. M. de, *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, Londra, 1981
- THOMSON, G., *Aeschylus and Athens*, Londra, 1941
- TOUTAIN, J., *The Economic Life of the Ancient World*, New York, 1930.
- TREVER, A. A., *A History of Greek Economic Thought*, Chicago, 1916
- WESTERMANN, W. L., *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia, 1955
- ZAMFIR, K., *Men and Women in the Household of God: A Contextual Approach to Roles and Ministries in the Pastoral Epistles*, Göttingen, 2013

Ksenophon (MÖ yaklaşık 432 - MÖ 355): Atinalı yazar, tarihçi, komutan. Peloponnesos Savaşı'nda kentinin yenilgisini demokrasiden kaynaklanan disiplin eksikliğine bağlayarak demokratik yönetime karşı tavrı aldı. MÖ 394'teki Koroneia Savaşı'nda Sparta saflarında Atinalılara karşı savaştı. Bunun üzerine ihanetle suçlanarak sürgün edildi ve bütün mal varlığına el kondu. Sokrates'in öğrencisi olan Ksenophon ilk eserini haksız ölümü üzerine hocasını savunmak için yazmıştır. En tanınmış eseri Pers prensi Kyros'un iktidar mücadelesinde yer alan Yunan askerlerin yurda dönüş macerası Anabasis - On Binler'in Dönüşü'dür. Devlet adamlığı konusundaki Kyros'un Eğitimi ve Tiranlık Hakkında, Spartalılara ilişkin Hellenika ve Lakedaimonların Devleti ve tarihin ilk iktisat ve işletmecilik kitabı olarak tanımlanabilecek olan Oikonomikos başlıca eserleri arasında yer alır. Ksenophon bu eserinde çağının sosyal, ekonomik ve hukuki hayatı hakkında değerli bilgiler aktarır, mutluluk ve refah içinde yaşamının yollarını öğretir.

Ari Çokona (1957): İstanbul'un Fener semtinde doğdu. İTÜ'den kimya yüksek mühendisi olarak mezun olduktan sonra bir süre boya sanayinde çalıştı. Halen öz kimya öğretmenidir. Antik ve çağdaş Yunan edebiyatı, tarih ve felsefe çevirileriyle Platon, Aristoteles, Euripides, Sophokles ve Ksenophon ve Kritovulos'tan yaptığı pek çok çeviri Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi'nde yayımlanan Ari Çokona'nın İstanbul ve Anadolu Rumlarının tarih, kültür ve edebiyatına ilişkin telif eserleri, Türkiye ve Yunanistan'da çeşitli edebiyat dergilerinde yayımlanmış birçok makale, şiir ve öyküsü vardır.

9 786254 051432

12 TL